

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ

αντι

Περίοδος Β', τεύχος 297, Δεκαπενταύγουστο 1985

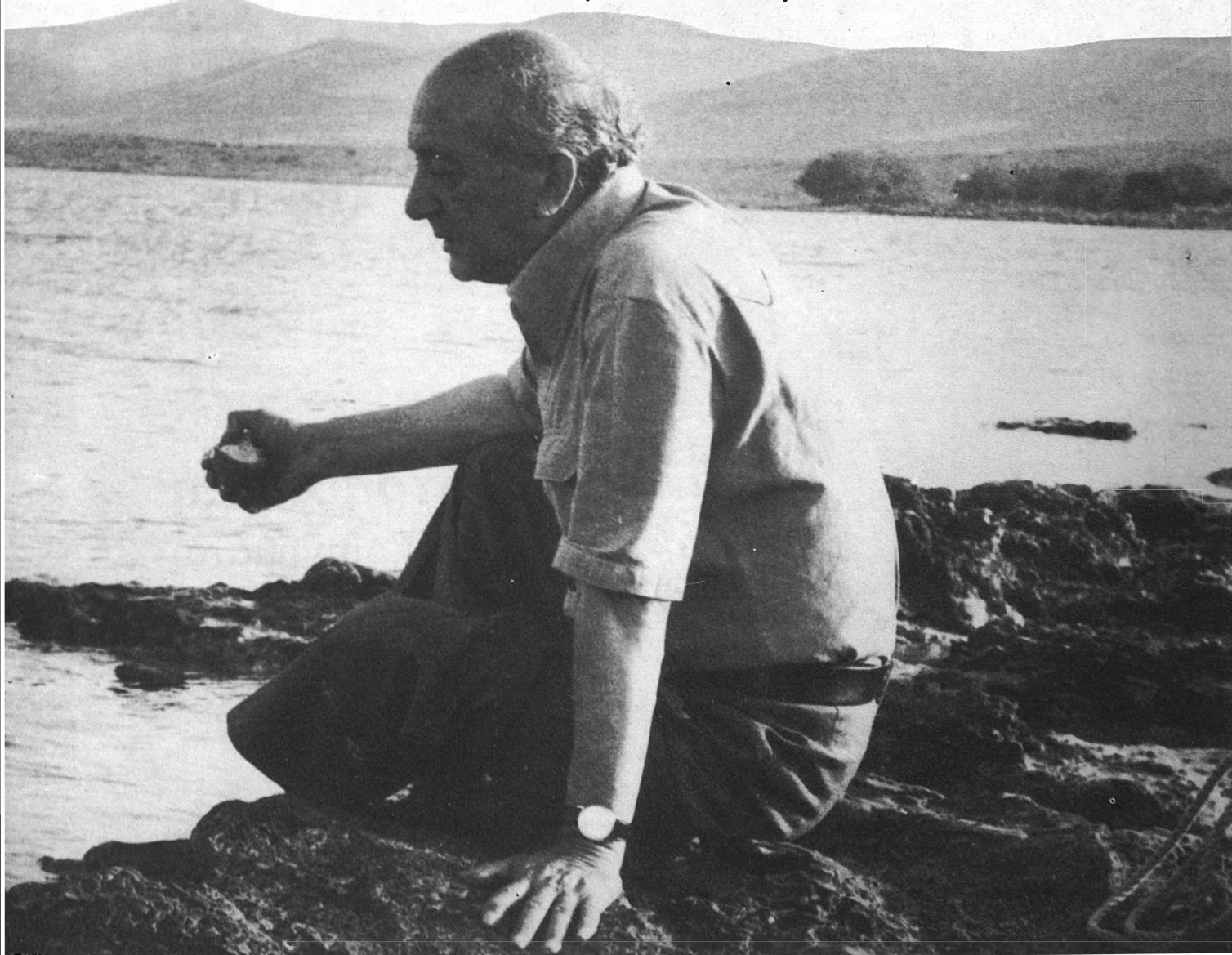
Δρχ. 70

Ελληνοαμερικανικές σχέσεις • Οικονομικά αδιέξοδα

Προμήθειες και όπλα • Το φεστιβάλ στη Μόσχα

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΔΗΜΗΤΡΗ ΧΑΤΖΗ

Ανέκδοτα και άγνωστα κείμενα

ΔΗΜΗΤΡΗ ΧΑΤΖΗ

τό διπλό βιβλίο

μυθιστόρημα

δεύτερη έκδοση ξανακοιταγμένη

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

ΔΗΜΗΤΡΗ ΧΑΤΖΗ

άνυπεράσπιστοι

διηγήματα

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

ΔΗΜΗΤΡΗ ΧΑΤΖΗ

σπουδές

διηγήματα
ξανατυπωμένα και άλλα

„KEIMENA“

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

ΑΠΟ ΤΙΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΣΤΑΝΙΩΤΗ

Δημήτρη Χατζή

Σπουδές (Διηγήματα)

Τό διπλό βιβλίο (Μυθιστόρημα)

Άνυπεράσπιστοι (Διηγήματα)

**ΖΗΤΗΣΤΕ ΤΑ
ΣΤΑ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΑ**

Περίοδος Β'
• Χρόνος 12ος
• Τεύχος 297
Παρασκευή 16 Αυγούστου 1985
δρχ. 70

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
Δημοχάρους 60
115 21 ΑΘΗΝΑ
Τηλ: 72.32.713 - 72.32.819

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Θ. ΜΑΡΑΓΚΟΣ

Το εξωτερικό ισοζύγιο εξακολουθεί να είναι εσωτερικό πρόβλημα 8

ΣΤ. ΛΥΓΕΡΟΣ

Ένα νέο πλέγμα από εκκρεμότητες ανάμεσα σε Αθήνα και Ουάσιγκτον 10

Τα «ήρεμα ύδατα» και η απειλή νέας «σκουριάς» 10

Μ. ΣΤ-Ρ

Ποιός πήρε την προμήθεια για τα Λεοπαρντ; 12

Ν. ΒΟΥΛΕΛΗΣ

Μέρες αντιιμπεριαλιστικής αλληλεγγύης, ειρήνης και φιλίας στη Μόσχα 13

Β. ΑΡΔΙΤΤΗΣ

Συζήτηση με τον Λούκα Ρονκόνι 48

Κ. ΚΩΤΣΑΚΗΣ

Αρχαιολογία και Πληροφορική: δρόμοι παράλληλοι; 50

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ ΔΗΜ. ΧΑΤΖΗ

Νόστος Ιουλίου 17

Ο Δ. Χατζής και τα περιοδικά 19

Ιστορία με ένα σκίτσο 20

Βιογραφικό σημείωμα 22

ΚΕΙΜΕΝΑ Δ. ΧΑΤΖΗ

Η πσίνα 24

Ρεμβασμός του Δεκαπενταύγουστου 26

Το τραγούδι της νεκρής αδερφής (αποσπάσματα) 27-29

Μικρό σχόλιο στην Οδύσσεια (Ι) 30

Το πρόσωπο του νέου ελληνισμού — η λογία παράδοσις 33

Το ιδεολογικό περιεχόμενο των Μονωδίων 36

Η γυναίκα του Μάστορ-Κέλεμεν (εισαγωγή) 38

Νεοελληνική λογοτεχνία και νεοελληνική ιδεολογία 40

Ο θρυμματισμός στο έργο του Σολωμού 44

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ

ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΟ

ΑΝΤΙΛΟΓΟΣ

Υπό τη σκέπη της Μεγαλόχαρης 4

ΑΝΤΙΘΕΣΕΙΣ 6

ΑΝΤΙ-ΚΙΝΗΣΗ

ΕΠΙΣΗΜΑΙΝΟΥΜΕ 47

ΕΙΚΑΣΤΙΚΑ

ΑΛ. ΞΥΔΗΣ

«Πολιτιστική» Αθήνα και Εικαστικά II 52

ΔΙΑΛΟΓΟΣ 55

Η ΡΑΣΤΩΝΗ ΤΟΥ ΔΕΚΑΠΕΝΤΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Η ΔΙΑΘΕΣΗ μιας αυγουστιάτικης ραθυμίας έχει κυριαρχήσει από μήνες τώρα και συνεχίζει να μας βυθίζει καθημερινά στην ονειροπόληση ενός ευδαιμόνου κόσμου. Όλα αυτορυθμίζονται και οι αυτόχθονες εξακολουθούν να επιβιώνουν παρά τις —επιφανειακές;— δυσλειτουργίες.

Η ΛΩΤΟΦΑΓΙΑ στην οποία έχουμε ομαδικά υποβληθεί, είναι άγνωστο πόσο έχει επιδράσει στη μνήμη μας. Αλλά, όσο κρατούμε ακόμα σε μια γωνιά τον Τύπο του δεκαπενθήμερου που πέρασε, μια σειρά από «γεγονότα» φαίνεται ότι συνέβησαν:

ΔΥΣΧΕΡΕΙΕΣ στη διακίνηση σε αεροδρόμια και λιμάνια, ελλείψεις στα καύσιμα από την μη έγκαιρη πρόγνωση προμήθειας σε τόπους απομακρυσμένων, σταδιακός και σε δόσεις καθορισμός υπευθυνοτήτων στα υπουργεία, άλματα τα προβλήματα των συλλεκτών απορριμάτων που οδήγησαν σε απεργίες και σώριασμα των σκουπιδιών και, το έσχατο και μικρής σημασίας γεγονός, ότι κάποιοι πήγαν στο θέατρο να δούν ένα συγκρότημα να χορεύει και τους ξέχασαν εκεί, στις κερκίδες, να μασούν πασατέμπο ώπου να βαρεθούν και να αποχωρήσουν. Κάποια μικροεπισόδια δημιουργήθηκαν σε όλες αυτές τις περιπτώσεις. Καταγράφηκαν και αυτά στα «ψιλά». Οι ρυπαντές της ατμόσφαιρας τις ημέρες που ακόμα δεν είχε δροσίσει, είχαν μεν υπερβεί κάποια όρια ανοχής αλλά το πρόβλημα του αιτήτ αποδείχθηκε πιο απειλητικό για όσους τους αφορούσε: οι θεατές παρακολούθησαν το αξιοπερίεργο του πράγματος.

Η ΑΛΥΣΙΔΑ παρόμοιων περιγραφών του τοπίου μιας έρμηης χώρας, μπορεί να επιμικνυνθεί, αλλά είναι μάλλον άσκοπο. Έχει πάψει πια να παρακινεί και το ελάχιστο ενδιαφέρον.

ΓΙΑΤΙ ποιο είναι λοιπόν το ενδιαφέρον που έχει παρακινήσει;

Η ΠΟΛΙΤΕΙΑ, όπως διακυβερνάται, οι «ρήξεις» που πραγματοποιούνται και οι «αντιθέσεις» που αναπτύσσονται με την παράλληλη υπερσυγκέντρωση των εξουσιών και την ενδυνάμωση των εξουσιαστικών μηχανισμών, έχουν οδηγήσει σε ένα μόνον αποτέλεσμα:

ΠΑΥΣΑΜΕ πια να μιλάμε για «αλλαγή», για «ανάπτυξη», για «εξέλιξη». Αντ' αυτού, νέου τύπου αιτήματα άρχισαν να αναπτύσσονται: Αρχίσαμε λ.χ. να αναζητούμε τροχονόμους για τη ρύθμιση του συνωστισμού στα σημεία συμφορήσεως των πεζών, εισαγγελείς στα αεροδρόμια, καλούς σκοπευτές για να ξεμπερδεύουμε με τον «Κάιν», πιο πολλούς εφοριακούς για να διεκπεραιώνουν τα χαρταώματα, φαντάρους να επέμβουν στην συλλογή των σκουπιδιών —όλα αυτά έχουν διατυπωθεί, άλλοτε σαν ειδήσεις και άλλοτε σαν αιτήματα, μέσα από τις στήλες του Τύπου. Τις επόμενες ημέρες πιθανόν να αυξηθούν αιτήματα αυτού του χαρακτήρα.

ΕΤΣΙ λοιπόν, αντί να οδηγούμαστε προς μια κοινωνία συμμετοχική, αντί να βλѐπουμε το μετασχηματισμό της ζελατινώδους νεοελληνικής κοινωνίας σε ένα αρμονικό δέσιμο αρθρωμένων ομάδων πολιτών, σιγά-σιγά αναπτύσσεται ένα άλλο σύνδρομο: οι αυτόχθονες και τα όργανα της κοινής γνώμης ζητούν, δειλά στην αρχή και στη συνέχεια υπό μορφήν απαιτήσεων και αιτημάτων, «κράτος, περισσότερο κράτος», ενώ ομάδες πολιτών συστοιχούνται προς διογκούμενες συντεχνιακές λογικές.

ΑΥΤΟ λοιπόν είναι το περιώνυμο όραμα της «αλλαγής»; Να περιέλθουμε στην κατάσταση όπου θα αναζητούμε το κράτος, την παρέμβαση, την άνωθεν ρύθμιση; Η περίφημη «ρήξη» με το παρελθόν, θα οδηγήσει να απαιτούμε ο στρατός να μαζεύει τα σκουπίδια και οι εισαγγελείς να μεταβληθούν σε αεροελεγκτές; Μήπως μας ξεφεύγει το γεγονός, ότι αυτή είναι η βεβαία οδός προς τον εκφασισμό; Η ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΗΣ επάρκεια του ρυθμιστικού ρόλου του κράτους, όταν ατονεί εξ αιτίας της ανεπάρκειας και της αλληλουχίας των κρατικών λειτουργιών, υποβάλλει στο κοινωνικό σώμα —που έτσι κι αλλιώς είναι ασυγκρότητο και αποσαθρωμένο— τα αιτήματα για περισσότερο κ ρ α τ ι σ μ ό . Αλλά, όταν ένα πολιτικό κίνημα γεννά αυτό το σύνθημα, κάτι δεν πάει καλά.

ΚΑΙ ΤΙ ΕΓΙΝΑΝ τότε εκείνες οι δυνάμεις που «από παράδοση και εξ ορισμού» έχουν ταχθεί να εκφράσουν τα αιτήματα της Ιστορίας και των τάξεων που έχουν συνείδηση του ιστορικού τους ρόλου; Μήπως εσείς ακούσατε τη φωνή τους;

ΜΠΟΡΕΙ να φταίει η ραστώνη και η ραθυμία του δεκαπενταύγουστου που αποδιώχνει κάθε διάθεση ενεργητικότητας; Έτσι κι αλλιώς, όμως, τα σύννεφα θα συσσωρευθούν και τα πρωτοβρόχια θα αφυπνίσουν τους ράθυμους και τους υπνωτισμένους. Μάλλον πρόκειται κάπως να κινηθούμε τότε. Το «βλέποντας και κάνοντας» της πολιτείας και των πολιτικών, θα μεταφραστεί σε «βλѐπουμε και δρούμε» για τους πολίτες —αυτό το ελάχιστο, μας έχει διδάξει η Ιστορία.

ΕΞΩΦΥΛΛΟ: ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΡΓΑΚΗΣ

(Η φωτογραφία του Δ. Χατζή, είναι από το καλοκαίρι του '77, στην Αντίπαρο).

Υπό τη σκέπη της Μεγαλόχαρης

Η «ραστώνη του Δεκαπενταύγουστου» —όπως επιγράφεται και το κύριο άρθρο του ανά χειράς τεύχους— αυτό που στα «πολύ νεοελληνικά» είναι γνωστό και ως «χλαπάτσα», έπληξε μοιραία, και τούτη τη στήλη: η αργία της αγίας αυτής ημέρας και τα συμπαρομαρτούντα, πριν και μετά από αυτήν, εικοσιτετράωρα «χαριστικής σχόλης», μας αναγκάζουν να δώσουμε την ύλη του «Δεκαπενθήμερου» στο τυπογραφείο δύο ημέρες πριν την, έως τώρα σχεδόν αδιάλλειπτα, καθιερωμένη το κυνήγι της τελευταίας λέξης «επίσημων κύκλων», η διαφυλασσόμενη ως κόρη οφθαλμού μέριμνα περί των ύστατων, πριν την έκδοση του τεύχους, γεγονότων και η σπουδή για κάποια αργοπορημένη αλλά σημαντική λεπτομέρεια στην κατάστρωση του ειδησεογραφικού χάρτη των δεκαπέντε ημερών, όλα αυτά θα έχουν, λες, τις απώλειές τους.

Πλήν όμως η χαλαρότητα των ημερών δεν θέτει εν αμφιβολή τη σοβαρότητα της εκλογικά νεόκοπης πολιτικής μας εξουσίας: αυτή αίρεται υπεράνω των απορυθμιστικών περιστάσεων, εξασφαλίζει τη συνέχειά της, πράττει, μέσα από ρυθμούς που της επιβάλλονται από μύρια όσα προβλήματα και δυσσιώνες προοπτικές της σταθερά ζωής κοινωνικής μας «τάξεως». Αύγουστο μήνα, λοιπόν, εν μέσω πυρκαϊών, ρύπων, ατυχιών πάσης φύσεως στους ταξιδιώτες των θερινών διακοπών, η «διοίκησης» είναι παρούσα, λειτουργεί —με τους τρόπους της βέβαια— αντιμετωπίζει, αποφασίζει, δίνει τα νέα της δείγματα στο «ήθος και το ύφος διακυβέρνησης» —χιλιοταλαιπωρημένοι όροι από την τρέχουσα φιλολογία της κοινής γνώμης. Έχουμε, έτσι, ένα ζωντανό σώμα γεγονότων, δηλαδή μέτρων, αποφάσεων, δηλώσεων, διενέξεων, που σίγουρα αναίρεσαν την περιβόητη ένδεια στην πολιτική ζωή της χώρας. Από την οικονομία ως την παιδεία και από την εξωτερική πολιτική ως την κίνηση στις πολιτικές δυνάμεις της χώρας, υπάρχει μια παρήγορη συγκομιδή για την περιποίηση της δικής μας κριτικής και γνώμης.

Το «αμερικάνικο σύνδρομο»

Τις ημέρες που πέρασαν παρουσιάστηκε κάτι που χαρακτήριζε το κυρίαρχο σύμπτωμα των πρώτων μεταπολεμικών μας χρόνων: το αμερικανικό σύνδρομο στην εσωτερική πολιτική της χώρας. Οι γνωστές πια απόψεις που ανέπτυξε ο νέος αμερικανός πρεσβευτής Ρομπερτ Κίλι στο διάλογό του στη Γερουσία με τους πρόσφατους επισκέπτες του Πρωθυπουργού γερουσιαστές Πρέσλερ και Σαρμπάνη, θεωρήθηκαν από την ελληνική κυβέρνηση ως επίσημες δηλώσεις και θέσεις του Στাইτ Ντηπάρτμεντ και αποτέλεσαν μείζον σημείο τριβής στη σχέση της με την αξιωματική αντιπολίτευση. Όπως γράφει και ο Πόττες Παρασκευόπουλος («Νέο σκηνικό στις σχέσεις με τις ΗΠΑ», Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 11.8.1985), «Ο νέος Αμερικανός πρεσβευτής —αντίθετα με ό,τι συνέβαινε από το 1971 ως το 1985— έχει γίνει κεντρικό πρόσωπο της εσωτερικής μας πολιτικής ζωής».

Πέραν, όμως, της επανεμφάνισης αυτού του δείγματος από κάποια άλλη φάση πολιτικής ανάπτυξης της χώρας, αυτό καθαυτό το γεγονός ήρθε να υπογραμμίσει, ότι τα «ήρεμα νερά» που επιδιώκει ο Πρωθυπουργός στις ελληνοαμερικανικές σχέσεις συναντούν πολλά φράγματα και σκληρές ελικώσεις πριν εκβάλλουν στην οριστική κοίτη τους: η αποσαφήνιση της έννοιας των «θέσεων Κίλι» από το Στাইτ Ντηπάρτμεντ έδειξε την άλλη πλευρά του λόφου στην αμερικανική στρατηγική έναντι της Ελλάδας, αφού στη σχετική, επίσημη, δήλωση επαναλαμβάνεται η ψυχροπολεμική λογική περί «κομμουνιστικής ανταρσίας» που κυριαρχούσε τότε, στη «χρυσή εποχή» του «δόγματος Τρούμαν» και δεν γίνεται καμμία νύξη στο «λογικό», πλέον, αίτημα, της ισοτιμίας μας με την υπερατλαντική δύναμη, αίτημα που εμμέσως

έθιξε ο νέος πρεσβευτής. Και μπορεί μεν η Ν.Δ. να έθεσε θέμα «επανεξέτασης από το Στাইτ Ντηπάρτμεντ της τοποθέτησης του κ. Κίλι ως πρεσβευτή στην Αθήνα», —έστω και αν ο κ. Μητσοτάκης επέδειξε μιάν αδικαιολόγητη καθυστέρηση στην εκφώνηση αυτού του αιτήματος (...)— από την άλλη πλευρά, όμως, η κυβέρνηση δεν εσχολίασε την επίσημη αυτή άποψη της αμερικανικής ηγεσίας, επιλέγοντας την ύφεση εν όψει μιας πιθανής της «προετοιμασίας» για συζητήσεις κορυφής, όταν ο Πρωθυπουργός επισκεφθεί τον Οκτώβριο την Ουάσινγκτον.

Η ύφεση αυτή εξάλλου θα πρέπει να κρίθηκε ως επιβεβλημένη, αν ληφθεί υπόψη και η «προσοχή» του κ. Παπούλια, όταν αναφέρθηκε και διέψευσε κατηγορηματικά ότι είχε υπογράψει αυτό το «τέλεξ του Ελσίνκι», σύμφωνα με το οποίο ο αμερικανός Υπουργός Εξωτερικών κ. Σούλτς υποτίθεται πως επικύρωσε ως «αντικειμενικές» τις απόψεις Κίλι περί πατρωνείας στις σχέσεις Ελλάδας—ΗΠΑ. Ο κ. Παπούλιας «είχε σημαντικότερα θέματα να συζητήσει με τον κ. Σούλτς στο Ελσίνκι» και όχι αυτό το οποίο απέκτησε τόση σημασία στην Ελλάδα επειδή, όπως είπε ο νέος μας Υπουργός Εξωτερικών, «εδώ οι βαθμοί θερμοκρασίας ήταν 40 ενώ στο Ελσίνκι 13»! Ίσως αυτή η διαφορά κλίματος να έδωσε και την διαφορετική ένταση —και αντίληψη;— στον «λόγο» του κ. Παπούλια και στο «λόγο» της κυβέρνησης, αφού το Ελσίνκι ευνόησε την «ψυχραιμία» και τον πραγματισμό των διάδочου του κ. Χαραλαμπίδου και του επέτρεψε, μαζί με τον αμερικανό ομόλογό του, να «αποκαθαίρουν τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις από τη σκουριά που είχε επιπέσει τις τελευταίες εβδομάδες και που είχε προκληθεί από την αεροπειρατεία». Βεβαίως, κατά την ημίωρη συνάντηση Παπούλια-Σούλτς συζητήθηκαν πολλά περί των σχέσεων μας με τους νεοσυντηρητικούς ηγέτες της Δύσης, πλην του θέματος των βάσεων και της πρόσκλησης του κ. Παπανδρέου στην Ουάσινγκτον: τα επενδυτικά προγράμματα, οι εμπορικές και οικονομικές σχέσεις, κ.ά. Ειδικά για τις «επενδυτικές ευκαιρίες των Αμερικανών στην Ελλάδα», ο κ. Κίλι επέδειξε «ήπιο πρόσωπο», όταν δήλωσε, και πάλι στη Γερουσία, σε σχετική ερώτηση του γερουσιαστού Πρέσλερ, ότι «όλα μπορούν να βελτιωθούν» και ότι, ως προς το «δαιμόνιο» που απασχολεί τους αμερικανούς κεφαλαιούχους, δηλαδή τον κρατικό παρεμβατισμό, «τα ίδια έκαναν και οι κυβερνήσεις του κ. Καραμανλή».

Επιμέρους διάλογος ή «πακέτο»;

Το ζήτημα βεβαίως είναι αν οι ελληνοαμερικανικές σχέσεις, στη δεύτερη τετραετία «σοσιαλιστικής κυβέρνησης» στην Ελλάδα, μπορούν ακόμα να αντιμετωπίζονται από εμάς με χειρισμούς επιμέρους, τμηματικούς, ή αντίθετα θα πρέπει να εκπονηθεί μια σφαιρική, ενιαία στρατηγική διαχείρισής τους με βάση την πασιδηλη και κατ'επανάληψη επιβεβαιωμένη διάσταση της αμερικανικής πολιτικής: την αντιμετώπιση, δηλαδή, της Ελλάδας ως στρατηγικού σημείου ισορροπίας στην περιοχή ελέγχου των Αμερικανών, όπου οι οικονομικές και μορφωτικές π.χ. σχέσεις, κατ'ανάγκη υποτάσσονται στις στρατηγικές, γεωπολιτικές σχεδιάσεις της πολιτικής της Ουάσινγκτον, χωρίς, βεβαίως, να παραβλέπονται οι συνέπειες από κάποιον οικονομικό, π.χ., πόλεμο (βλ. σχετικό άρθρο για τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις σε άλλες σελίδες αυτού του τεύχους). Αν, λοιπόν, τηρείται σιγή (ή μήπως «σιγή ιχθύος») ως προς το μέλλον των βάσεων στην Ελλάδα, αν αυτό απωθείται από την τράπεζα των διαπραγματεύσεων, μοιραία θα προκαλέσει επιπλοκές στη στρατηγική τη δική μας, αφού η θέση μας προσδιορίζεται, σε μια σειρά στρατηγικούς τομείς, από την «αμερικανική βούληση».

Και αυτό φαίνεται περίτρανα στις περιπέτειες του ενός από τα δύο σκέλη της «αγοράς του αιώνα»: τα 40 F16 αργούν να πάρουν έγκριση πώλησής τους στην Ελλάδα, και, όπως δηλώθηκε επίσημα, η ελληνική κυβέρνηση κατέστησε γνωστό στους Αμερικανούς ότι θα προσφύγει σε «άλλες πηγές». Αυτό βεβαίως, πέραν των τεχνικών δυσκολιών και εμποδίων που μπορεί να αντιμετωπίσει μια αλλαγή, τώρα πλέον, προσανατολισμού στην αγορά, υπογραμμίζει ακριβώς ότι υπάρχει σοβαρή εστία έντασης στις σχέσεις των δύο χωρών, και ότι τα «ήπια νερά» δεν κατακτούνται με επ'αόριστον παράταση εκκρεμοτήτων, ρητορική αντιμετώπιση πιέσεων ή εκβιασμών, ή αποσπασματική διαπραγμάτευση ζητημάτων που στην ουσία αποτελούν «πακέτο».

Ούτε, βεβαίως, μπορεί να πορευθεί το σκάφος της πολιτείας σε «ήπια νερά», όταν οι σχέσεις της με τον ευνοούμενο σύμμαχο της Αμερι-

κής, την Τουρκία, δείχνουν σημεία επιδείνωσης: το εμπάργκο στα πλοία του ελληνικού εμπορικού στόλου που ακόμα εξετάζεται ως ενδεχόμενο από το επιτελείο τα Οζάλ, μπορεί μεν να συνάντησε αντίδραση από τον εφοπλιστικό κόσμο της Τουρκίας, όμως σίγουρα δείχνει κάποια γραμμή σκληρύνησης και «δυναμικής προειδοποίησής» μας, που συνδυάζεται, μεταξύ άλλων, και με πρόσφατη επίδειξη πυγμής εκ μέρους της Τουρκίας απέναντι στους δυτικούς συμμάχους της —που εκφράστηκε με την αποχώρησή από επιτελικές ασκήσεις— αλλά και με δραστηκές αλλαγές στην ηγεσία του τουρκοκυπριακού στρατού. Για όλα αυτά, σίγουρα δεν αποτελεί μοναδική απάντηση ή έγκριση της —ύψους 1 δις— δεύτερης «αγοράς του αιώνα» για τον εξοπλισμό του στρατού ξηράς. Δεν αποτελεί μοναδική απάντηση, διότι αποτελεί «έσχατο μέσο προσφυγής» και διότι προϋπόθεση χρήσης αυτού του μέσου —αλλά και νομιμοποίησής του αυτού καθαυτού— είναι η πειθώς, η περιφημη συναίνεση και η, μέσω αυτής, πολιτική κινητοποίηση του «έθνους». Και η συναίνεση δεν χωρίζεται σε αυτήν περί της εσωτερικής και στην «άλλη» περί εξωτερικής πολιτικής.

«Δύο ταχύτητες» και «εκπλήξεις»...

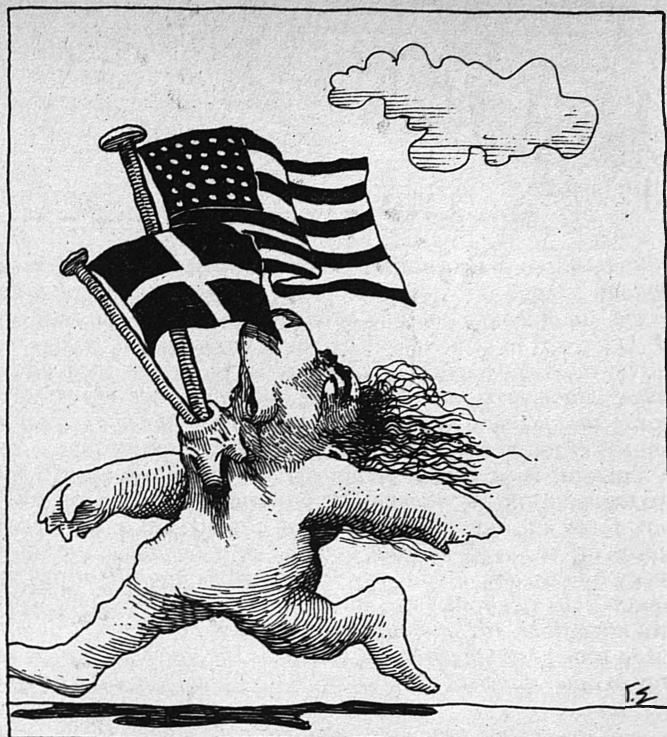
Αυτά τα δύο πεδία είναι αλληλένδετα και είναι ακριβώς στην αλληλοσύνδεσή τους, στην ενιαία προγραμματική και ιδεολογική του παρουσία στον «λόγο» του ΠΑΣΟΚ, που το «Κίνημα» αναβαπτίσθηκε στη λαϊκή εκλογή για δεύτερη τετραετία.

Παρουσιάζεται όμως κάποιο ιδιότυπο σχήμα «δύο ταχυτήτων» στην κυβέρνηση της δεύτερης τετραετίας: το εξωτερικό «μέτωπο», διατηρεί τη στεγανή, όπως παλαιά, διαχείρισή του, λόγω του «περίπλοκου» και «τεχνικού» χαρακτήρα των χειρισμών που απαιτεί, παρουσιάζοντας έτσι αυξημένη αδιαφάνεια, ενώ το εσωτερικό «μέτωπο» εμφανίσει τα γνωστά συμπτώματα των «εκπλήξεων» της πρώτης τετραετίας.

ΤΟ ΑΣΟΠ συνεδρίασε, με την διευρυμένη σύνθεσή του στις 5/8. Για τη συνεδρίασή του δεν έγινε λόγος —πλην των κατά κόρον επαναλαμβανόμενων ειδήσεων για το ποιοί μετείχαν— όμως ο δοκιμαζόμενος στην αναβαθμισμένη θέση του κ. Σημίτης ανακοίνωσε επιγραμματικά μια σειρά «θέσεις» της κυβέρνησης: σημαντικότερη από αυτές, η ανάγκη κοινωνικού διαλόγου και συναίνεσης πριν ληφθούν μέτρα. Όμως ο διάλογος προϋποθέτει γνώση των στοιχείων του και σαφήνεια των στόχων της πλευράς που έχει την «πολιτική πρωτοβουλία», ένταξη του μέτρου σε συνολική φιλοσοφία: αυτά ακριβώς λείπουν από τη νεφελώδη —και ωστόσο δηλωτική δυστυχώς και πάλι μόνο προθέσεων από πρώτη ματιά τουλάχιστον— φράση του κ. Σημίτη ότι η ΑΤΑ «παρουσιάζει προβλήματα σαν θεσμός... και δεν αποκλείεται να επανεξετασθεί», έχοντας πριν διαβεβαιώσει την αέρα καταβολή της «προς το παρόν».

Παρά την ρητή δήλωση του πάλαι ποτέ υπουργού Εργασίας ότι δεν θα καταργηθεί η ΑΤΑ «παρά μόνον ίσως αν υπήρχε οικονομική κρίση» (ο καθείς μας ερμηνεύει κατά το δοκούν αυτή την «άποψη»...), το «μέτωπο εργασίας» θερμάνθηκε εν μέσω Αυγούστου, του Γ.Γ. της ΓΣΕΕ κ. Ραυτόπουλου παρεπιδημούντος εκτός Αθηνών... Και αναμένεται περαιτέρω θέρμανση αυτού του μετώπου με τις πρώτες ψυχρές του φθινοπώρου, όταν με την επιστροφή των εργαζομένων στις πόλεις θα αντιμετωπισθεί εκ του σύνεγγυς η σειρά ανατιμήσεων, τα εγκαίρια των οποίων έγιναν αυτές τις ημέρες. Γι' άλλη μια φορά «άλλα λέμε τη μια μέρα, άλλα λέμε την άλλη»: η συναίνεση μετατρέπεται πλέον σε καθαρό σλόγκαν, χωρίς καν τη διαφημιστική εμβέλεια που διακρίνει αυτή την τακτική του μαρκετινγκ, αφού η ανακοίνωση που εκδόθηκε για τη συνεδρίαση της 8/8 της Επιτροπής Τιμών και Εισοδημάτων γνωστοποιούσε ότι εξετάστηκαν ... οι τρόποι συνεδρίασης της Επιτροπής, ενώ μία ημέρα μετά, ο κ. Βερυβάκης ανέλαβε να «εκπλήξει» αυτόχρονες και παραθερίζοντες με την διακοίνωση της απόφασης —προφανώς της Επιτροπής Τιμών— για ανατιμήσεις. Βεβαίως τα προβλήματα της οικονομίας είναι πολλά και κρίσιμα, και η ΑΤΑ δεν είναι πανάκεια της λαϊκής ευημερίας: όμως ο στρουθοκαμηλισμός, ή η άναρχη διαρρύθμιση, έστω, της κρίσης δεν είναι η μόνη δυνατή πολιτική —διότι σίγουρα, πλέον, πρόκειται για πολιτική έστω και αν έχεις, ίσως, πίστωση χρόνου από την δυσπραγία των οιονεί εταιρών σου (Αριστερά), ή την απορρύθμιση των αντιπάλων σου (Δεξιά).

Στην τελευταία, το θέρος δεν περιορίσει τη σύρραξη: η συνέντευξη του Γ. Μπούτου (πολλά σημεία της είχε αναπτύξει ο τώως νεοδημοκράτης βουλευτής στη συνέντευξη του στο ANTI, τχ.270/14.9.84) έθε-

του Γιώργου Σεργάκη

σε με οξύτητα το ερώτημα της δυνατότητας να διατηρηθεί η ενότητα στην αξιωματική αντιπολίτευση και άφησε να διαφανεί κάποια «διασπαστική» του πρόθεση που θα υλοποιηθεί, υπό όρους βέβαια, το φθινόπωρο, ίσως, με τη δημιουργία κάποιου «μεσαιού» κόμματος. Ο συντηρητικός τύπος πολιτικοποίησε και «εξευγένισε» την επίθεσή του στον από παράδοση ισχυρό τοπάρχη της Μεσοηνίας, δείχνοντας κάποιον ενδοιασμό προς τον εκχυδαισμό με τον οποίο αντιμετώπισε την αποχώρησή του από τη Ν.Δ. —με μοναδική εξαίρεση τον μητσοτακικό «Ελεύθερο Τύπο» που συνέχισε «τόν ίδιο σκοπό».

Από την άλλη πλευρά, ο κ. Μητσοτάκης δεν εξασφάλισε, όπως ήταν αναμενόμενο βεβαίως, τη συμμαχία του τ. Προέδρου της Δημοκρατίας, όταν, στην επίσκεψή του στην Πολιτεία, του έθεσε ζήτημα ενότητας της Ν.Δ.: ο ιδρυτής της διακρίνεται, κυρίως, για τη μνήμη που διαθέτει... Όπως επίσης δεν φαίνεται να εξασφάλισε και την άνευ όρων συγκατάνευση του κ. Έρβερτ —κεντρικού στελέχους στην προετοιμασία του Συνεδρίου του Νοεμβρίου— ο οποίος φαίνεται πως δεν δίνει πολύ σημασία στην επιθυμία του αρχηγού του να γίνει το συνέδριο στη Χαλκιδική, διότι ξέρει ότι η πολιτική δεν είναι μόνον «διαχείριση των συμβόλων», και επιμένει, σε συνέντευξή του στην «Ακρόπολη» (11.8.1985), ότι «κανείς δεν είναι ισόβιος»· αντίθετα, στο ίδιο φύλλο, ο σημερινός και πανταχόθεν βαλλόμενος ηγέτης της Ν.Δ., καθιστά σαφέστατο ότι δεν θα επιτρέψει να διασαλευθεί η «ενότητα» της παράταξής του. Ίσως όμως άλλες είναι οι βουλές των βορείων προαστίων ή του κέντρου του άστεως, αφού άλλην ερμηνεία δίνουν για τις γραφές του «Α' Συνεδρίου της Χαλκιδικής».

Μέχρι τον Σεπτέμβριο, οι πρώτες δροσιές του Αυγούστου ίσως μας προμηνούν τον καύσωνα που θα επακολουθήσει: με συγκροτημένη ή απορρυθμισμένη αξιωματική αντιπολίτευση, με δρώσα διεκδικητικώς ή χεμαζόμενη πολιτικώς Αριστερά —ειρήσθω εν παρόδω ότι κάποιες ηγετικές επαφές που έγιναν μεταξύ ΚΚΕ και ΚΚΕ εσ. μετά τις εκλογές δεν είχαν συνέχεια— με αρμονικές ή όχι σχέσεις Πρωθυπουργού και Προέδρου της Δημοκρατίας και με φολκλόρ τύπου Κώνστα, με καθορισμένες ή ασαφείς τις αρμοδιότητες στο Υπ. Αιγαίου και Β. Ελλάδας και με τακτά ή αναβαλλόμενα υπουργικά συμβούλια, τα πρώτα δείγματα λένε πως η «διοίκηση» θα είναι στιβαρά και τα προβλήματα άτεγκτα: ζητούνται πολίτες για τα δεύτερα, που να σκεφτούν τον τρόπο, την αιτία και την άρνηση της πρώτης.

Μέχρι τότε, ας μας φυλάει όλους η σκέπη της Παναγίας Σουμελά, έτσι που φέτος τη χάρη της την τιμήσε ο Εθνάρχης μας με την αξιοσύνη του.

ΑΝΤΙΑΓΟΣ

«Διακοπές; όχι ευχαριστώ»

Είναι δύσκολο να απεύχεσαι την αναψυχή σου, το ταξίδι για τόπους άλλους από τον παντοειδώς ανοίκειο καθημερινό σου κλοιό, τις διακοπές σου από κάθε λογής «νόρμες» και καταναγκασμούς, και να εξομοιώνεις όλα αυτά τα ωραία και υποσχετικά με τον πυρηνικό όλεθρο, ή τέλος πάντων με κάτι το αποτρόπαιο, όπως υποδηλώνει και το σλόγκαν που διαλέξαμε για τίτλο σε τούτο το σημείωμα και που θυμίζει παλιές καλές εποχές ατομικής —εννοούμε κατ' άτομον και πυρηνικής— αντίστασης.

Φαίνεται όμως πως οι διευρυνόμενες και διογκούμενες δυσλειτουργίες της κοινωνικής μας οργάνωσης, θίγουν κατ' ανάγκην πλέον και τους τρόπους με τους οποίους μέχρι τώρα «φεύγαμε» απ' τη λογική και τους ρυθμούς αυτής ακριβώς της κοινωνικής οργάνωσης: θίγουν την «αναχώρησή» μας απ' αυτήν, την «εκκένωση» των τόπων της και τις μετατρέπουν σε άλγος, ένταση, καταστολή της επιθυμίας του ταξιδιού, ανατρέποντας έτσι μέσα στους λαβύρινθους της παρακμιακής γραφειοκρατίας και την άχαρων συμφερόντων και την αναχώρησή μας και τις διακοπές μας.

Από την έκδοση ενός εισιτηρίου για κάθε είδους ταξίδι μέχρι την τελική στιγμή της επιβίβασης, η διαδικασία φέτος δεν έχει πλέον καμιά διαφορά από τη διαδικασία πληρωμής φόρου, από την πρωινή «κάρτα» στη δουλειά, από τη μεσημεριανή επιστροφή στο σπίτι, από όλα εκείνα τα σημεία που ορίζουν την αποπνικτική μας διαδρομή στον καθημερινό κοινωνικό μας χρόνο —για να μη μιλήσουμε και για τον ενύπνιο χρόνο μας με τους εφιάλτες του. Και όταν φτάνουμε —όσοι φτάνουμε— στον τόπο της αναψυχής, μ' ένα δρόμο στην πλάτη που κανείς μας πια δεν ευχόταν «να 'ναι μακρύς», η ιθάκη είναι γεμάτη διαψεύσεις: όλα μοιάζουν μ' αυτά που θέλησες ν' αφήσεις πίσω, όλα θυμίζουν τον τόπο απ' όπου «έφυγες».

Από τη δουλειά στη διακοπή της, από την «παραγωγή» στην οργανωμένη, έστω, άρνησή της, από το κοινωνικό στο αφελές, υπάρχει πλέον ένα σταθερό συνεχές όπου αυτά τα άλλοτε διαφορετικά μεταξύ τους αλληλοκατοπτρίζονται, το ένα στέλνει την εικόνα του στο άλλο κι εμείς την εισπράττουμε έτσι διπλασιασμένη και καταθλιπτική.

Στο προηγούμενο τεύχος, στο άρθρο του Γ. Γερωντή «Το τέλος των δασών και η ανεπικαιρη προστασία τους» είχε σημειωθεί η καθυστέρηση της παράδοσης του συστήματος MAFFS από την EAB. Την ημέρα που κυκλοφόρησε το ΑΝΤΙ έγινε τελικά η παράδοση του ενός από τα δύο συστήματα στο Υπουργείο Γεωργίας. Το τρίτο δεν θα χρησιμοποιηθεί φέτος, γιατί η κατασκευή του θα αρχίσει το Σεπτέμβριο.

Το σύστημα MAFFS, όπως αναφερόταν και στο σχετικό άρθρο, είναι ουσιαστικό και αποτελεσματικό μέσο στην κατάσβεση των πυρκαγιών. Αποτελείται από πέντε δεξαμενές, που συνδέονται μεταξύ τους και τοποθετούνται σε αεροπλάνα C-130. Χρησιμοποιεί επιβραδυντικό υγρό, έχει χωρητικότητα 12.000 λίτρα και μέγιστη διαβρεχόμενη επιφάνεια 60×600. Η αποτελεσματικότητά του οφείλεται κυρίως στα εξής: Στη μεγάλη επιχειρησιακή ικανότητα του C-130. Στη μεταφορά υπερδιπλάσιας ποσότητας υγρού από τα CL-215. Στη δυνατότητα δημιουργίας αντιπυρικών ζωνών μπροστά από το μέτωπο της

Βέβαια, οι αρμόδιοι μεριμνούν, προσπαθούν, ασχολούνται, ακόμα και ο πανδαμάτωρ πρωθυπουργός μας θα ασχοληθεί, όπως γράφτηκε, «προσωπικά» —δηλαδή ως κορυφή της εξουσίας μας— με το πρόβλημα της «Ολυμπιακής», υπογραμμίζοντας έτσι το αδιαχώρητο, πλέον, των προβλημάτων που μας πλήττουν στον καθ' ημέρα μονήρη βίο μας με την απόπειρά μας να «φύγουμε» για λίγο απ' αυτόν: σίγουρα δεν είναι ο καλύτερος τρόπος για να συνειδητοποιήσουμε το «κοινωνικό πρόβλημα» και τη συνεχώς διευρυνόμενη επιφάνεια της εξουσίας σε βάρος των περιθωρίων που υπήρχαν για τον αυτοπροσδιορισμό μας.

Ίσως γι' αυτό να διαμαρτυρόμαστε λέγοντας «όχι ευχαριστώ» στις διακοπές μας, που δεν είναι πλέον ο' τέ καν «ευκαιρία»: καλύτερα, ίσως, εδώ, στον τόπο όπου παράγονται ευθέως οι δυσλειτουργίες της εξουσίας και η αναίρεση των «καλοκαιρινών ονείρων» μας.

Από εδώ θα περιμένουμε τους εκδρομείς, να τα πούμε...

Απεργία και σκουπίδια

Η απεργία των εργατοτεχνιτών των δήμων δεν δημιούργησε πρόβλημα σωρευσης σκουπιδιών στους δρόμους, που έκαναν τους περαστικούς, όπως δείχνουν οι μεγάλες φωτογραφίες των εφημερίδων, να κρατούν την μύτη τους. Τα σκουπίδια υπάρχουν και οι εργαζόμενοι στους δήμους και τις κοινότητες τα συλλέγουν καθημερινά. Από πολλούς μάλιστα αυτή η εργασία θεωρείται όχι «σοβαρή». Και δεν είναι λίγες οι φορές, που η έκφραση «σκουπιδιάρης» λέγεται για πολύ συγκεκριμένους και γνωστούς λόγους και με «ιδιαιτερή» σημασία.

Τα σκουπίδια, λοιπόν, υπάρχουν ανεξάρτητα της απεργίας. Ορισμένοι συμπολίτες μας, που εργάζονται για τη συλλογή τους —και με συνθήκες μάλιστα καθόλου εύκολες— έχουν όπως όλοι οι εργαζόμενοι το δικαίωμα της απεργίας για να πετύχουν καλύτερα μεροκάματα, αυξήσεις, σωστές συνθήκες εργασίας κλπ.

Αντί λοιπόν να υπάρχει μια «μυρμούρα» από κατοίκους των πόλεων και η σκληρή στάση της πολιτείας θα ήταν δείγμα αρετής, εμείς οι υπόλοιποι πολίτες να συμπαρασταθούμε στα αιτήματά τους και η Πολιτεία να συζητήσει σοβαρά με τους εργαζόμενους. Το οικονομικό κόστος είναι, το λιγώτερο, πρόφαση για τη μη ικανοποίηση των αιτημάτων που έθεσαν.

Υπεύθυνοι για το ότι «είμαστε στο έλεος των σκουπιδιών» —όπως γράφεται— δεν είναι οι απεργοί. Είναι και αυτοί εργαζόμενοι με τα ίδια δικαιώματα, όπως όλοι. Και εργάζονται μάλιστα σε ένα τομέα, που κανένας, νομίζουμε από τους ανησυχούντες «διαμαρτυρομένους» για τη βρωμία στους δρόμους και όσους προβάλλουν το «μεγάλο οικονομικό κόστος» δεν θάθελε να είναι στη θέση τους.

Αντι του «σοσιαλιστικού» μέτρου, που προτείνει η έγκυρος

ΠΥΡΚΑΓΙΕΣ: Ανάγκη μέτρων και χάραξης πολιτικής

φωτιάς. Μέχρι τώρα χρησιμοποιείται από όλες τις χώρες που έχουν προβλήματα πυρκαγιών στα δάση όπως ΗΠΑ, Βραζιλία, Ιταλία, Γερμανία (τροποποιημένο), Ισπανία, Αυστραλία, Πορτογαλία, Ισραήλ, Γαλλία και Αργεντινή και έχει υιοθετηθεί από το Διεθνές Συνέδριο για την πυρόσβεση των δασών, που έγινε στη Γερμανία το 1981.

Από πολλούς υποστηρίζεται, με βάση τα πλεονεκτήματα που έχει και το γεγονός ότι το ΓΕΑ διαθέτει μέχρι και 6 C-130, ότι πρέπει να αξιοποιηθεί ευρύτερα. Επισημαίνεται, μάλιστα, ότι υπάρχει και δυνατότητα συμπαράγωγής, με τη γερμανική εταιρεία MBB, παρόμοιου συστήματος —που είναι απλούστερο, κατά το μισό φθηνότερο από το MAFFS και έχει την ικανότητα να απορρίπτει το υγρό διαβαρύτητα. Μπορεί, δηλαδή, το MBB να κάνει τη δουλειά του CL-215. Αλλά με πλεονεκτήματα μπορεί π.χ. να απορρίπτει 12.000 λίτρα υγρό κάθε φορά ενώ το CL-215 απορρί-

πτει μόνο 4.500. Στοιχίζει 500.000 δολάρια, ενώ το CL-215 6 εκατομμύρια.

Η παράλληλη και κοινή χρησιμοποίηση του MAFFS και του MBB μπορεί να εξασφαλίσει έτσι και την άμεση κατάσταση της εστίας της πυρκαγιάς και τη δημιουργία αντιπυρικών ζωνών μπροστά από το μέτωπο της φωτιάς.

Βέβαια τα παραπάνω δεν σημαίνει ότι αποτελούν και τη λύση του προβλήματος. Δείχνουν, απλώς, τις δυνατότητες που υπάρχουν και την ανάγκη να μελετηθούν τα προβλήματα από όλες τις πλευρές. Αν όμως οι υπεύθυνοι φορείς της πολιτείας δεν φροντίσουν έγκαιρα να διαμορφώσουν μια μακροπρόθεσμη και σοβαρή πολιτική αντιμετώπισης των πυρκαγιών θα βρισκόμαστε κάθε χρόνο μπροστά στην ίδια κατάσταση. Και το ίδιο θα συμβεί αν δεν υπάρξει συγκεκριμένος σχεδιασμός με προτεραιότητες, επαγρύπνηση, συγκρίσεις και επιλογές.

7

Το εξωτερικό ισοζύγιο εξακολουθεί να είναι

του Θ. Μαργκού

Και όπως ήταν φυσικό και αναμενόμενο¹ έφτασε η ώρα της κρίσεως. Τα αδιέξοδα της «δομικής ακινησίας» στην οποία έχει από καιρό περιπέσει η ελληνική οικονομία και κοινωνία, μεταφράστηκαν σε «δραματική», λέει, επιδείνωση του ισοζυγίου τρεχουσών πληρωμών. Δηλαδή άρχισε να διαστέλλεται ο πιο αδύνατος κρίκος της αλυσίδας που με πολλές και ποικίλες διακλαδώσεις κρατάει ή κρατούσε ως τώρα τις ισορροπίες ανάμεσα στις αντίρροπες εξελίξεις της οικονομίας.

Το πρόβλημα δεν είναι καθόλου λογοτεχνικό ή «τεχνικό». Κι αυτό φαίνεται μόλις θελήσει κανείς να υποβάλει τις κατάλληλες «ερωτήσεις» στα στοιχεία που με καθυστέρηση δημοσιεύθηκαν πριν από λίγες εβδομάδες.

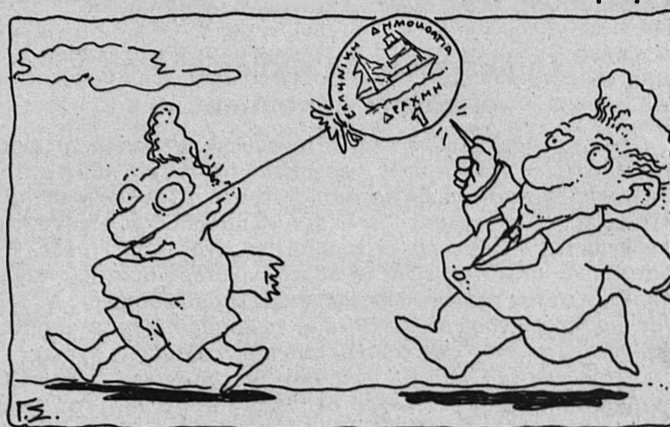
Στο τετράμηνο Ιανουάριος-Απρίλιος οι ελληνικές εισαγωγές το 1985 έφτασαν τα 3.441 εκ. δολάρια ενώ ήταν 3.196 την ίδια περίοδο πέρυσι. Αυξήθηκαν δηλαδή κατά 7,7%. Το 1984 ως προς το 1983 είχαν αυξηθεί κατά 8,9%. Όμως οι ελληνικές εξαγωγές του 1985 (1.388 εκ. δολ.) είναι μειωμένες ως προς το 1984 (1.518 εκ. δολ.) κατά 8,6%, ενώ είχαν αυξηθεί το 1984 ως προς το 1983 κατά 40,8%.

Έτσι το εμπορικό ισοζύγιο (πάντα για το τετράμηνο) έφτασε φέτος να είναι ελλειμματικό κατά 2.053 εκ. δολάρια. Το έλλειμμα δηλαδή αυξήθηκε κατά 22,3% ως προς το 1984 (-1.678 εκ. δολ.), οπότε είχε μειωθεί ως προς το 1983 (-1.856 εκ. δολ.) κατά 9,6%.

Βέβαια οι εξαγωγές κάλυψαν το 40,3% των εισαγωγών το 1985, ενώ το 1984 είχαν καλύψει το 47,5% και το 1983 το 36,7% των εισαγωγών. Πράγμα που δείχνει ότι από κάποια άποψη, παρά την επιδείνωση του 1985 ως προς το 1984, η εξέλιξη ως προς το 1983 είναι σχετικά ευνοϊκή.

Μένει ωστόσο η απόλυτη αύξηση του εμπορικού ελλείμματος που πρέπει από κάπου να καλυφθεί. Ένα μέρος του ελλείμματος αυτού καλυπτόταν παραδοσιακά από το περίσσειμα των «άδελων συναλλαγών» (εισπράξεις από τον τουρισμό, τα μεταναστευτικά εμβάσματα, την εμπορική ναυτιλία κλπ. *μειον* δαπάνες των Ελλήνων για τουρισμό, νοσήλεια, σπουδές στο εξωτερικό κλπ.). Παλιότερα το περίσσειμα αυτό κάλυπτε σημαντικό ποσοστό του εμπορικού ελλείμματος, περίπου τα 2/3. Δεν ξέρουμε πώς θα εξελιχθεί η κατάσταση για ολόκληρο το 1985. Ωστόσο για το πρώτο τετράμηνο (που δεν περιλαμβάνει όμως τις αυξημένες τουριστικές εισπράξεις του καλοκαιριού), το ισοζύγιο των άδελων συναλλαγών κάλυψε μόλις το 31,2% του εμπορικού ελλείμματος ενώ πέρυσι (ίδιο τετράμηνο) κάλυψε το 36,2% και πρόπερι το 41,8%. Εδώ η επιδείνωση είναι αρκετά σαφής.

Και οφείλεται στο ότι το περίσσειμα αυτό αυξήθηκε λιγότερο από όσο το εμπορικό έλλειμμα. Η μικρή αυτή αύξηση οφείλεται δε στο ότι οι άδελες δαπάνες αυξάνονται κάπως πιο γρήγορα από τις άδελες εισπράξεις, οι οποίες έτσι κι αλλιώς αυξάνονται με σχετικά μέτριους ρυθμούς. Τελικά, δηλαδή, ανατρέπεται η κυβερνητική πρόβλεψη για το εξωτερικό έλλειμμα (που είχε υπολογί-

του Γιώργου Σεργάκη

στεί κάτω από 2.000 εκ. δολάρια) και οι διάφορες (ανεπίσημες) προβλέψεις για ολόκληρο το 1985 το ανεβάζουν σε 2,5, ίσως και 3 δισ. δολάρια.

Αυτό σημαίνει ότι θα χρειαστεί μεγαλύτερος δανεισμός από το εξωτερικό για να καλυφθεί το έλλειμμα, μια και οι ιδιωτικές ξένες επενδύσεις, των οποίων το αντίκρυσμα σε συνάλλαγμα θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί γι' αυτό το σκοπό, βρίσκονται σε συνεχή πτώση.

Η αύξηση του εξωτερικού δανεισμού δεν είναι αναγκαστικά μια καταστροφική εξέλιξη, γενικά. Είναι όμως ιδιαίτερα αρνητική όταν η ήδη το επίπεδο του εξωτερικού χρέους είναι υψηλό, όταν η «εξυπηρέτηση» του εξωτερικού χρέους φτάνει κοντά στο ύψος του νέου αναγκαίου δανεισμού, όταν δανείζεται η χώρα για να καλύψει κυρίως καταναλωτικές και δευτερευόντως παραγωγικές δαπάνες (οι οποίες αφήνουν πάντα την ελπίδα εξαγωγών και συναλλαγματικών εισπράξεων που κάποτε θα καλύψουν το χρέος...).

Τα δεδομένα της ελληνικής οικονομίας δείχνουν ακριβώς ότι αυτές οι προϋποθέσεις, που μεταβάλλουν το συνεχή δανεισμό σε αρνητική εξέλιξη, υπάρχουν αναμφισβήτητα. Κι από δω βγαίνει η ανησυχία και ο μικροπανικός που ακολούθησαν τη γνωστοποίηση των στοιχείων του εξωτερικού ισοζυγίου.

Γιατί αν έτσι έχουν τα πράγματα, ο δανεισμός, έστω και ευχερής γι' ακόμη μια φορά λόγω της περιλάλητης «καλής δανειοληπτικής κατάστασης» της χώρας, όλο και λιγότερο μπορεί να προβληθεί ως λύση, αν δεν συνοδεύεται και από μέτρα που να αλλάζουν τις συνθήκες που γέννησαν την ανάγκη του. Μ' άλλα λόγια καιρός «επιτέλους σ' αυτόν τον τόπο» να τεθούν τα προβλήματα της συνολικής οικονομικής πολιτικής και αναπτυξιακής στρατηγικής.

Γιατί η στασιμότητα, η μείωση ή και η ασταθέστατη αυξομειώση των εξαγωγών, είναι στενά δεμένη με το ύψος, τη δομή, την ποιότητα και την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής παραγωγής, της οποίας η θέση στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας επιδεινώνεται συνεχώς, τόσο περισσότερο μάλιστα όσο πολλαπλασιάζονται οι επετειακές και ευκαιριακές φωτοβολίδες περί του τρένου της τρίτης βιομηχανικής επανάστασης που δεν πρέπει να χάσουμε, και άλλα συναφή. Και η παραγωγή, με τα εν λόγω χαρακτηριστικά της, συνδέεται στενότερα με τις επενδύσεις που την (και τα) προσδιορίζουν. Είναι δε η σημερινή της εικόνα (των επενδύσεων) απογοητευτική ως άθλια: μικρές και συζητήσιμης ανταγωνιστικότητας και τεχνολογικής ικανότητας επιχειρήσεις, σε υπερπαραδοσιακούς τομείς, με άδηλη επαγγελματική εμπειρία και ασαφές «μάντζμεντ» (που λέει ο άλλος), χωρίς τόλμη, χωρίς θεσμικούς νεωτερισμούς, με ακράδαντη πίστη στην πεπατημένη και τον «καλό Θεό» της Ελλάδος, δηλαδή το κράτος και το «ελληνικό δαιμόνιο». Θλίψη!

Αλλά και οι εισαγωγές, για τις οποίες το πιο συγκεκριμένο πράγμα που ακούστηκε ήταν ο περιορισμός τους ή η ...καθυστε-

Παιδότοπος παιδικός σταθμός νηπιαγωγείο

“Ένας χώρος στην αποκλειστική διάθεση των παιδιών. Οι ανάγκες του παιδιού γιά επικοινωνία, παιδαγωγικό παιχνίδι, δημιουργική συλλογική δραστηριότητα, αντιμετωπίζονται με την αγάπη, τη ζεστασιά και με ξεχωριστή ευθύνη από ανθρώπους ειδικούς.

Ντίνα Καψάλη
Λεωφ. Πεντέλης 53 - Χαλάνδρι
Τηλ. 68.28.047

εσωτερικό πρόβλημα

ρσή τους με διοικητικά τερτίπια, είναι συνδεδεμένες με την ελληνική παραγωγή: καταλαμβάνουν τα κενά της, εκμεταλλεύονται τις αδυναμίες της (τιμή, ποιότητα, «σέρβις»...), μυκτηρίζουν την εναπομένουσα «καπατσουσίνη» της. Συνδέονται ακόμα με τα εισοδήματα, που εν μέρει μόνο γεννάει αυτή παραγωγή. Γιατί εισοδήματα, και μάλιστα ιδιαίτερα στραμμένα προς τις εισαγωγές, «γεννάνει» και το εξωτερικό (μεταφέροντάς τα στην Ελλάδα) και βέβαια το Κράτος (μοιράζοντάς τα χωρίς να τα έχει παραγάγει, ούτε καν εισπράξει...). Ωστόσο, τα μόν πρώτα έχουν εξ ορισμού αντίκρισμα σε συνάλλαγμα, ενώ τα δεύτερα (τα εκ του Κράτους) δεν έχουν. Και θα πρέπει να εκτιμήσει κανείς τη σημασία τους έστω και πολύ χονδρικά: το ένα τρίτο τουλάχιστον του ελλείμματος του Δημοσίου καταλήγει τελικά σε συναλλαγματοβόρες εισαγωγές.

Το ίδιο φυσικά, όπως και πέρυσι το είχαμε δείξει², οι άδελφοι πόροι και οι άδελφες δαπάνες συνδέονται σε μεγάλο βαθμό (εκτός δηλαδή από τις περιπτώσεις όπου οι εξελίξεις ανάγονται αμέσως στη διεθνή κρίση) με την εσωτερική οικονομική και αναπτυξιακή πολιτική: οι τουριστικές εισπράξεις με το είδος τουρισμού που καλλιεργείται στην Ελλάδα, η μεταφορά κεφαλαίων των μεταναστών με την επενδυτική πολιτική κλπ.

Στην ουσία, δηλαδή, το πρόβλημα του ισοζυγίου που αναφάνηκε πρόσφατα ως «κεραυνός εν αιθρία», ούτε αυτόν τον χαρακτήρα έχει ούτε λύνεται με «τεχνικές ρυθμίσεις». Ούτε καν και μόνο με μία λίγο ή πολύ τολμηρή υποτίμηση της δραχμής, που εκτός από εύκολη και «τεχνική» παρέμβαση, είναι και πολιτική, λόγω των σημαντικών αναπροσαρμογών που συνήθως συνεπιφέρει. Είναι πιθανό να δώσει μιά «ανάσα» στους διαχειριστές της οικονομικής πολιτικής, αλλά από μόνη της δεν εγγυάται ούτε προδικάζει τις αναγκαίες επιλογές και παρεμβάσεις στην παραγωγή, τις επενδύσεις και τα εισοδήματα. Γιατί είναι γενικής εφαρμογής μέτρο, αφορά δηλαδή καταρχής δικαίους και αδικούς, ενώ στην πορεία της εξέλιξής της, ευνοεί μάλλον τους δεύτερους. Αν π.χ. μία υποτίμηση (ανοιχτή ή «κρυφή», αφήνοντας τη δραχμή να «διολισθηθεί» ταχύτερα από το σύνθημα) καταλήξει απλώς στο να διευκολύνει τις εξαγωγές των ήδη ξεπερασμένων κλάδων και επιχειρήσεων (πράγμα που σ' ένα βαθμό είναι βέβαιο) χωρίς να συνοδεύεται από πολιτική που να συμβάλλει στην ανάδυση νέων και πιο προσαρμοσμένων στις διεθνείς εξελίξεις, τότε το διάλλειμμα θα είναι σύντομο και τα ίδια προβλήματα θα ξαναφανούν και μάλιστα οξυμένα.

Ανάδυση νέων κλάδων και επιχειρήσεων σημαίνει νέες επενδύσεις, μεταφορά πόρων από τις μη-παραγωγικές χρήσεις ή τις παραδοσιακές παραγωγικές χρήσεις προς τις νέες, άρση των εμποδίων και των αντικινήτρων που εμποδίζουν συστηματικά τους νέους προσανατολισμούς της παραγωγής (και που ανθούν σε όλους τους τομείς, από την παιδεία και την έρευνα μέχρι το εμπόριο ή τις τελωνειακές διαδικασίες κλπ), προνομιακή μεταχείριση των πρωτοβουλιών «υψηλού κινδύνου», εις βάρος του βολέματος και της ρουτίνας, άλλη αντίληψη για την αυτονομία των επενδυτικών φορέων.

Βέβαια αυτά και άλλα πολλά, ανάλογα και συνακόλουθα προϋποθέτουν και επιβάλλουν πολιτική που εξασφαλίζει τη συναίνεση των παραγωγικών στοιχείων της ελληνικής οικονομίας, ενώ δεν αρνείται, αλλά μάλιστα επιδιώκει τη σύγκρουση με όσους, συχνά μέσα από περίτεχνες «προοδευτικές» κατασκευές, δεν επιδιώκουν τίποτε άλλο από τη διατήρηση των υπαρχουσών «ισορροπιών». Εκεί θα κριθεί η δεύτερη κυβέρνηση της δεύτερης τετραετίας και όχι στην (αναντίρρητη) τέχνη της να αποδεικνύει κάθε φορά πως ό,τι λέει, ό,τι θα κάνει τώρα βρίσκεται σε αρμονία με ό,τι ανέκαθεν... έλεγε.

□

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Βλ. και Θ. Μαργκός, «Δέκα χρόνια δομικής ακινησίας», «Αντί», τχ. 266, 20 Ιουλίου 1984
2. Ibid.

Ισπανικά

Εταιρεία Ισπανικών Σπουδών

• ΜΙΓΚΕΛ ΝΤΕ ΘΕΡΒΑΝΤΕΣ •

Καποδιστρίου 2, Τηλ. 3628880

Πρόγραμμα Σπουδών

Βασικός Κύκλος Γλώσσας
(Κανονικά & Εντατικά Τμήματα)

Ανώτερος Κύκλος Ισπανόφωνου Πολιτισμού.

Ειδικά τμήματα:

Προφορική άσκηση • Σεμινάρια και τμήματα επεξεργασίας ειδικών θεμάτων

ΤΜΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΠΑΙΔΙΑ ΙΣΠΑΝΟΦΩΝΩΝ

Διδάσκουν Ισπανοί καθηγητές

πτυχιούχοι ισπανικών πανεπιστημίων.

Πληροφορίες-εγγραφές: Από 9 Σεπτεμβρίου πρωί: 10.00-1.30
απόγευμα: 5.30-8.30 καθημερινά

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΛΥΤΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΡΑΠΟΣΤΟΛΗΣ

Η ΑΔΙΑΧΩΡΗΤΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

ΕΝΑΣ ΔΙΑΛΟΓΟΣ
ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ ΜΕ ΤΗ ΜΗΤΕΧΝΙΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΟΛΥΤΥΠΟ
ΑΘΗΝΑ 1983

Ο συγγραφέας διερευνά τη μεταπολεμική ελληνική κοινωνία μέσα από ένα διάλογο με το μυθιστόρημα του Δ. Χατζή «Διπλό βιβλίο».

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ
ΑΘΗΝΑ: «ΠΟΛΥΤΥΠΟ»,
Δεινοκράτους 131, τηλ. 72.29.237

Ένα νέο πλέγμα από εκκρεμότητες

του Σταύρου Λυγερού

Δύο χρόνια κλείνουν από την υπογραφή της ελληνοαμερικανικής συμφωνίας για τις βάσεις και τα προβλήματα που αφορούν την παρουσία των αμερικανικών δυνάμεων στην Ελλάδα δεν λένε να βρουν τη λύση τους. Αντί, μάλιστα, μιάς βαθμιαίας επίλυσης των εκκρεμοτήτων που άφησε η συμφωνία του 1983, παρατηρείται το φαινόμενο της συσσώρευσης νέων εκκρεμοτήτων, που δημιουργεί ή συνεχίζει ροή αμερικανικών αιτήσεων.

Η πρώτη κατηγορία προβλημάτων, έχει να κάνει με αιτήσεις για εκτέλεση έργων στις αμερικανικές βάσεις.

Η αμερικανική πλευρά ενδιαφέρεται κυρίως για την εκτέλεση έργων που θα βελτιώσουν τις επιχειρησιακές δυνατότητες των βάσεων. Πρόκειται για αιτήσεις που, πέρα από τις επιχειρησιακές ανάγκες, εξυπηρετούν και πολιτική σκοπιμότητα, αφού όχι μόνο διερευνούν τις προθέσεις της Αθήνας σχετικά με την τύχη των βάσεων, αλλά και εμμέσως διαμορφώνουν κλίμα υπέρ της παραμονής τους. Αν και η ελληνική πλευρά δεν έχει δώσει ακόμα την έγκρισή της, φαίνεται ότι αντιμετωπίζει μάλλον θετικά αυτά τα αιτήματα, αποφεύγοντας όμως να τους δώσει το χαρακτήρα προκρίματος, όπως θα ήθελε η Ουάσιγκτον.

Μια δεύτερη ομάδα αμερικανικών αιτημάτων, αναφέρεται στην εκτέλεση έργων, που αποσκοπούν στη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης του αμερικανικού προσωπικού και των Ελλήνων εργαζομένων στις βάσεις. Πρόκειται κυρίως για συντήρηση και επέκταση κτιριακών εγκαταστάσεων, η εκτέλεση των οποίων ικανοποιεί την αμερικανική πλευρά χωρίς να κοστίζει τίποτα στην ελληνική. Αναμένεται ότι οι σχετικές εγκρίσεις είναι απλώς ζήτημα χρόνου.

Η τρίτη ομάδα αναφέρεται στην εκτέλεση έργων που έχουν να κάνουν με τις εγκαταστάσεις των αμερικανικών πυρηνικών όπλων στην Ελλάδα, το καθεστώς των οποίων, όπως είναι γνωστό, δεν ρυθμίζεται από τη συμφωνία για τις βάσεις του 1983. Και σ'

αυτή την περίπτωση, οι πληροφορίες αναφέρουν ότι το αρμόδιο υπουργείο Εθνικής Άμυνας είναι διατεθειμένο να διαπραγματευθεί τις σχετικές εγκρίσεις, στα πλαίσια μιας συμφωνίας που πρόκειται να υπογραφεί με την JUSMAAG.

Το εργασιακό πρόβλημα στις βάσεις

Οι συνεχείς και συχνά οξυτάτες τριβές μεταξύ των Ελλήνων εργαζομένων στις βάσεις και των Αμερικανών διοικητών, είναι μια δεύτερη κατηγορία προβλημάτων με άμεσες επιπτώσεις στις διμερείς σχέσεις.

Το καυτό θέμα σήμερα είναι η υπογραφή συλλογικής σύμβασης. Η εμπλοκή έχει προκύψει γιατί η αμερικανική πλευρά αρνείται να συμμορφωθεί με την απόφαση του ελληνικού διαιτητικού δικαστηρίου, που καθόρισε τα των οικονομικών και βαθμολογικών όρων της συλλογικής σύμβασης. Η αμερικανική άρνηση εμποδίζει το ελληνικό Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας, που είναι ο τυπικός εργοδότης των Ελλήνων εργαζομένων, να προχωρήσει στην υπογραφή της σύμβασης, γεγονός που θα υποχρεώσει σε νέες συνομιλίες με τους Αμερικανούς υπεύθυνους.

Ας σημειωθεί ότι η αμερικανική πλευρά, που αρνείται επίμονα τη βαθμολογική-μισθολογική εξέλιξη των εργαζομένων, ερμηνεύει διαφορετικά τη συμφωνία Καψή-Lauder (Αμερικανός βοηθός υπουργός Άμυνας) που υπεγράφη πριν ένα χρόνο. Αυτός είναι ένας πρόσθετος λόγος, που υποχρεώνει σε νέες συνομιλίες.

Είναι χρήσιμο να υπογραμμιστεί ότι επείκονται διαπραγματεύσεις για τη σύναψη συμφωνίας, σύμφωνα με την οποία η ευθύνη των Ελλήνων εργαζομένων θα μεταφερθεί από το ΓΕΑ σε εργολαβικό φορέα. Αν και οι σχετικές επαφές βρίσκονται σήμερα σε νεκρό σημείο, μια τέτοια συμφωνία θεωρείται από τους αρμόδιους ως οριστική λύση στα εργασιακά προβλήματα.

Τα «ήρεμα ύδατα» και η απειλή νέας «σκουριάς»

Όπως συνηθίζεται τα τελευταία χρόνια, οι καλοκαιριάτικες ζέστες συνδυάζονται και με την αύξηση της θερμοκρασίας στα μέτωπα της εξωτερικής πολιτικής. Φέτος, αναμφισβήτητα, ο μεγάλος πρωταγωνιστής είναι οι ελληνοαμερικανικές σχέσεις. Μετά την εκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ και τις πρωθυπουργικές δηλώσεις περί «ήρεμων υδάτων» στις σχέσεις μας με τη δυτική υπερδύναμη, η αεροπειρατία και η περιφημη «ταξιδιωτική οδηγία» του Σταϊτή Ντηπάρτμεντ φάνηκε ότι οδηγούσαν τις διμερείς σχέσεις στο καλύτερο σημείο από το 1981.

Όχι μόνο απετράπη η εξέλιξη αυτή, κυρίως λόγω της αυτοσυγκέντρωσης που επέδειξε η ελληνική πλευρά, αλλά εδώ και λίγες βδομάδες η τάση έχει αντιστραφεί. Η άρση της «οδηγίας» και οι δηλώσεις του νέου Αμερικανού πρέσβη Κήλυ, τροφοδότησαν μια αισιοδοξία που εκφράστηκε από τα πιο επίσημα κυβερνητικά χείλη.

Ήταν, όμως, η πρωτοφανής ανθελληνική εκστρατεία της Ουάσιγκτον για το θέμα του αεροδρομίου μια παρεξήγηση, μια «σκουριά», όπως ειπώθηκε επισήμως, που επικάθησε στις διμερείς σχέσεις και η οποία τώρα καθαρίστηκε; Είναι η αμερικανική κυβέρνηση έτοιμη να

Η ΔΙΠΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΟΥΑΣΙΓΚΤΟΝ

προχωρήσει σ' ένα νέο, ισότιμο και ειλικρινές, πλαίσιο σχέσεων με την Αθήνα;

Πρόκειται για ερωτήματα καίριας σημασίας, όχι μόνο γιατί συνδέονται με τη σχετική φιλολογία που αναπτύχθηκε στις σελίδες των εφημερίδων, αλλά κυρίως γιατί, από την απάντηση που έχει δώσει η κυβέρνηση, θα εξαρτηθεί και η ελληνική πολιτική έναντι των ΗΠΑ.

Είναι σαφές ότι η εκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ, σε συνδυασμό με την απομάκρυνση του Κ. Καραμανλή, συνιστούν καθοριστικές αλλαγές στον εσωτερικό συσχετισμό δυνάμεων, με άμεσες επιπτώσεις και στις ελληνοαμερικανικές σχέσεις.

Η κυβέρνηση Παπανδρέου δεν μπορεί πια να αντιμετωπιστεί σαν διάλειμμα, σαν παρένθεση στη μακριά σειρά των δεξιών κυβερνήσεων. Επιπροσθέτως, η απομάκρυνση του Κ. Καραμανλή έσπασε τον εγκλωβισμό της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ από τους δεξιοκρατούμενους μηχανισμούς του κράτους (ιδιαίτερα τους δυναμικούς) και την οπλισμένη με

υπερεξουσίες Προεδρία της Δημοκρατίας.

Οι αλλαγές αυτές σημαίνουν ότι η Ουάσιγκτον είναι υποχρεωμένη να αντιμετωπίσει τον Α. Παπανδρέου σαν το «αφεντικό» της χώρας κι όχι σαν επιτηρούμενο πρωθυπουργό. Είναι υποχρεωμένη, κατ' επέκταση, να συνομιλήσει και να διαπραγματευθεί μαζί του και για θέματα μεγάλου χρονικού ορίζοντα. Αυτό, όμως, σε καμιά περίπτωση δεν σημαίνει ότι οι ΗΠΑ θα επιδιώξουν την ανεύρεση ενός νέου σημείου ισορροπίας στις διμερείς σχέσεις, που να στηρίζεται στην ισοτιμία και την ειλικρίνεια.

Όλες οι ενδείξεις πείθουν ότι η εκμετάλλευση της αεροπειρατίας δεν ήταν μια ατυχής αντίδραση της Ουάσιγκτον. Δεν είναι καθόλου τυχαίο ότι ο Ρέηγκαν κτύπησε την ελληνική κυβέρνηση με πρωτοφανή δριμύτητα σε δύο μέτωπα, που οι Αμερικανοί θεωρούν ότι αποτελούν τους αδύνατους κρίκους της ελληνικής αλυσίδας.

Το πρώτο μέτωπο, είναι η οικονομία, από την επιδείνωση της οποίας οι ΗΠΑ εξαρτούν, σε μεγάλο βαθμό, τα όποια σχέδια τους για άσκηση πιέσεων και, ευρύτερα, για αποσταθεροποίηση της κυβέρνησης του ΠΑΣΟΚ. Οι Αμερικανοί

ανάμεσα σε Αθήνα και Ουάσιγκτον

ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ, ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΡΓΑΖΟΜΕΝΟΙ, ΕΡΓΑ ΣΤΙΣ ΒΑΣΕΙΣ ΚΛΠ.

Η φορολογία της εργολαβικής εταιρίας Boeing αποτελεί πρόσθετο εμπόδιο στην πρόοδο των σχετικών συνομιλιών. Η εταιρία αυτή δεν πληρώνει φόρους στο ελληνικό Δημόσιο, στηριζόμενη στη συμφωνία Ελλάδας-ΗΠΑ του 1953. Η Boeing, παρά το γεγονός ότι υπάρχει απόφαση ελληνικού δικαστηρίου, που επιβάλλει την καταβολή φόρων σύμφωνα με το νόμο που επικύρωσε τη συμφωνία του 1953, συνεχίζει να αρνείται την καταβολή τους, γεγονός που συνιστά, όπως ήδη σημειώσαμε, πρόσθετη αιτία τριβών.

Το καθεστώς των αμερικανικών δυνάμεων

Αν και έχει προ πολλού εκπνεύσει η προθεσμία που είχε βάλει η ελληνική κυβέρνηση, οι διαπραγματεύσεις για τη σύναψη μιας νέας συμφωνίας, η οποία θα καθορίσει το καθεστώς των αμερικανικών δυνάμεων στην Ελλάδα (SOFA), παραμένουν επίσης σε νεκρό σημείο. Η ελληνική πλευρά, που έχει κάθε λόγο να βιάζεται αφού το ισχύον καθεστώς ευνοεί τους Αμερικανούς, έχει καταθέσει σχέδιο συμφωνίας, το οποίο όμως δεν έγινε αντικείμενο διαπραγμάτευσης λόγω της προτεραιότητας που δόθηκε στα εργασιακά προβλήματα.

Τα θέματα που περιλαμβάνει το «πακέτο» της διμερούς διαπραγμάτευσης είναι τα εξής:

- το τελωνειακό καθεστώς
- η φορολογία
- η ποινική δικαιοδοσία
- τα στρατιωτικά καταστήματα καταναλωτικών ειδών, γνωστά ως Ρ.Χ. (Πι Εξ) και
- οι αμερικανικές τράπεζες μέσα στις βάσεις.

Όλο αυτό το διάστημα, οι περισσότερες τριβές έχουν προκληθεί σε θέματα τελωνειακού ελέγχου. Οι ελληνικές τελωνειακές

αρχές επιμένουν στο δικαίωμά τους να ελέγχουν όλες τις οικοσκευές των μελών του αμερικανικού προσωπικού. Είναι περιττό να υπενθυμίσουμε την πληθώρα καταγγελιών για εκτεταμένο λαθρεμπόριο μιάς γκάμας προϊόντων, που αρχίζει από ηλεκτρικές συσκευές και φτάνει στα ναρκωτικά. Δεν είναι, λοιπόν, υπερβολική η επιμονή των τελωνειακών, ούτε είναι επαρκής δικαιολογία η ενδεχόμενη προσωπική ταλαιπωρία πολλών μετακινούμενων.

Ωστόσο, η αμερικανική πλευρά άσκησε σοβαρές πιέσεις στο θέμα αυτό, στηρίζοντάς τις, τόσο στις αντιρρήσεις αρχής που διατηρεί για τους ελληνικούς ελέγχους, όσο και στις αιτιάσεις για καθυστερήσεις και ταλαιπωρίες. Έπειτα από συνάντηση των πρέσβων Μακρή-Stearns, η αμερικανική πλευρά δέχτηκε την αρχή του ελληνικού δικαιώματος για έλεγχο, όπως περίπου ισχύει για όσους έχουν τα προνόμια διπλωματικών ατελειών. Αυτό σημαίνει ότι ο έλεγχος δεν θα είναι καθολικός, αλλά δειγματοληπτικός και θα πραγματοποιείται στο σπίτι όπου βρίσκεται η υπό μετακίνηση οικοσυσσκευή.

Είναι προφανές ότι η συμβιβαστική αυτή ρύθμιση αποσκοπεί στη διατήρηση της αρχής του ελέγχου, αλλά με τρόπο που σαφώς ευνοεί την αμερικανική πλευρά. Οι κατηγορίες για αντιαμερικανική συμπεριφορά των αρμόδιων ελληνικών αρχών και τα αντίστοιχα διαβήματα μελών του αμερικανικού Κογκρέσου, φαίνεται πως έπιασαν τόπο, αφού το ελληνικό υπουργείο Εξωτερικών έχει εισηγηθεί στην κυβέρνηση τη ρύθμιση που συμφωνήθηκε μεταξύ των Μακρή-Stearns.

Σ' ό,τι αφορά, τέλος, τη διακίνηση των προϊόντων που πωλούνται στα καταστήματα Ρ.Χ., όπως επίσης και των υλικών εξοπλισμού των αμερικανικών δυνάμεων, σύμφωνα με τις υπάρχουσες συμφωνίες η αμερικανική πλευρά έχει την υποχρέωση να δίνει στις ελληνικές τελωνειακές αρχές αναλυτικό κατάλογο διακινούμενων αγαθών και τίποτα περισσότερο. □

σχεδιαστές εξωτερικής πολιτικής σωστά δίνουν έμφαση στο μέτωπο της οικονομίας, αφού γνωρίζουν καλά ότι, αντίθετα με τις ευθείες πολιτικές πιέσεις, που λειτουργούν συσπειρωτικά ως προς την κυβέρνηση, η επιδείνωση της οικονομίας μπορεί να έχει καταλυτικές επιπτώσεις στη στάση των διογκωμένων μικροαστικών στρωμάτων, τα οποία σήμερα στηρίζουν τον Α. Παπανδρέου. Ως εκ τούτου, ηχούν παράφωνα οι δηλώσεις για επικείμενες αμερικανικές επενδύσεις και διάφορα παρόμοια.

Το δεύτερο μέτωπο, στο οποίο στρέφει τις προσπάθειές της η Ουάσιγκτον, είναι τα ζητήματα της τρομοκρατίας. Εδώ και πολύ καιρό, αμερικανικοί και άλλοι δυτικοί κύκλοι προωθούν συστηματικά την άποψη ότι η Αθήνα, αν δεν συμμετέχει εμμέσως, τουλάχιστον ανέχεται τρομοκρατικές δραστηριότητες αραβικών μυστικών υπηρεσιών και οργανώσεων. Το κύριο βάρος της καλλιέργειας τέτοιων εντυπώσεων, έχει πέσει στους ώμους σημαντικής μερίδας του αμερικανικού και ευρύτερα του δυτικού Τύπου, όπως άλλωστε έχει συμβεί και στο παρελθόν με άλλες χώρες.

Η υπονόμηση του διεθνούς κύρους και των ερεισμάτων της χώρας με τέτοιου είδους δημοσιεύματα και εκπομπές, καθώς και η στέρηση πολυτιμου τουριστικού ή άλλου συναλλάγματος,

μέσω ενεργειών όπως το μποϊκοτάζ, δεν είναι υποχρεωτικό να συνδυάζεται με μια αντίστοιχα εχθρική ρητορική εκ μέρους των υπεύθυνων της Ουάσιγκτον. Αντίθετα, οι ενδείξεις οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η αμερικανική ηγεσία θα ακολουθήσει διπλή πολιτική απέναντι στην Αθήνα. Η επίσημη ρητορική περί βελτίωσης των διμερών σχέσεων, συνοδευόμενη ίσως από υποσχέσεις και από πιέσεις για δέσμευση της κυβέρνησης Παπανδρέου κυρίως στο θέμα των βάσεων, θα προχωρεί παράλληλα με συνεχείς αμερικανικές πλαγιοκοπήσεις, οι οποίες θα κορυφώνονται όταν παρουσιάζονται οι κατάλληλες ευκαιρίες.

Οι δηλώσεις Κήλυ, που τόσο θόρυβο προκάλεσαν, εμπλεκόμενες στην εσωτερική πολιτική διαμάχη, δεν δικαιολογούν τα φαινόμενα ευφορίας, που παρατηρήθηκαν και μεταξύ κυβερνητικών στελεχών. Η αναγνώριση του παρελθόντος της εξάρτησης, συνοδευόμενη από έμμεση αναφορά στο ότι η Ελλάδα δεν έχει ανάγκη πια της αμερικανικής βοήθειας. Ο Αμερικανός πρέσβης, ακόμα, αρνήθηκε επιμελώς να πάρει θέσει στα ελληνοτουρκικά, αφήνοντας επίσης να εννοηθεί ότι η διακηρυγμένη απομάκρυνση των βάσεων δεν είναι καθόλου σίγουρη.

Αν χρειάζεται κάτι να υπογραμμάτιστεί από την κατάθεση Κήλυ, αυτό είναι

ότι η Ουάσιγκτον, αντίθετα από τη Ν.Δ., δεν έχει κανένα λόγο να μην αναγνωρίσει το παρελθόν της εξάρτησης. Η αμερικανική πολιτική απέναντι στην Ελλάδα, έτσι όπως φαίνεται να έχει τροποποιηθεί μετά τις εκλογές, είναι περισσότερο ευέλικτη και αιχμηρή. Αξίζει να σημειωθεί σαν παράδειγμα, η προσπάθεια που έγινε μετά την αεροπειραιτία, να διασπαστεί η ομογένεια στις ΗΠΑ και να στραφεί το συντηρητικό και μεγαλύτερο τμήμα της εναντίον της κυβέρνησης Παπανδρέου. Κι αν αυτός ο ελιγμός απέτυχε, αυτό οφείλεται περισσότερο στο ότι ο χαρακτήρας των επιθέσεων ήταν τέτοιος που σωστά κατανοήθηκε από την ομογένεια ως στρεφόμενος εναντίον της Ελλάδας.

Το μεγάλο ερώτημα που προκύπτει από την παραπάνω θεώρηση, είναι αν η Αθήνα, μιλώντας για βελτίωση των σχέσεων, «καθάρισμα της σκουριάς» και επάνοδο σε «ήρεμα ύδατα», φροντίζει ταυτόχρονα να έχει τα νώτα της καλυμένα, ώστε να μην αιφνιδιαστεί από το επόμενο χτύπημα. Αν δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο και η εκδηλούμενη ευφορία αντανακλά την επίσημη εκτίμηση και γραμμή πλεύσης, τότε το επόμενο φορτίο σκουριάς δεν θα πλακώσει τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις, αλλά μόνο τα ελληνικά συμφέροντα.

Στ. Αυγ.

Ποιος πήρε την προμήθεια για τα ΛΕΟΠΑΡΝΤ;

Τα ερωτηματικά σχετικά με τους μηχανισμούς προμήθειας στο στρατό αιωρούνται από παλιά. Πέρνσι, με την ευκαιρία της αποκάλυψης του σκανδάλου ΑΒΕΡΩΦ-ΤΣΑΚΟΥ-ΑΧΧΟΝ από το ΑΝΤΙ και τον υπόλοιπο ελληνικό Τύπο, τα ερωτηματικά ετέθησαν πιο επιτακτικά. Έκτοτε, αναφέρθηκε ότι πρόκειται να διεξαχθεί έρευνα και είχε συσταθεί, όπως δηλώθηκε τότε, και μια εξεταστική επιτροπή με την εποπτεία του στρατηγού Κούρκαφα.

Κανένα στοιχείο ωστόσο δεν δόθηκε στη δημοσιότητα γιατί

όπως φαίνεται οι σχετικές έρευνες «βάλτωσαν».

Με το δημοσίευμα που ακολουθεί και βασίζεται σε στοιχεία που προέρχονται από το Μόναχο ένας νέος κρίκος αποκαλύπτεται στην περιέργη και συσκοτισμένη υπόθεση των «Λέοπαρντ». Είναι όμως επίκαιρο γιατί την περασμένη εβδομάδα ακριβώς, συζητήθηκε και αποφασίστηκε από την κυβέρνηση μια μαζική αγορά όπλων για το Στρατό Ξηράς σε οικονομική κλίμακα αντίστοιχη με εκείνη της «αγοράς του αιώνα».

Αισιόδοξες προοπτικές διανοίγονται για την γερμανική πολεμική βιομηχανία, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις που κάνουν καλά ενημερωμένοι κύκλοι στο Μόναχο και τη Βόννη. Σύμφωνα με την γνώμη τους, δυο στοιχεία σημαίνουν πως και καλά έχει δρομολογηθεί η προσπάθεια προμήθειας νέων οπλικών συστημάτων για τον ελληνικό στρατό, και έχουν «διαλευκανθεί», ή τουλάχιστον «έχουν αποσοβηθεί οι κίνδυνοι, για περαιτέρω έρευνες», σχετικά με τους μηχανισμούς προμήθειας στις Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις.

● Το πρώτο στοιχείο είναι η ένδειξη για «έμμεση βοήθεια» που παρέχει η αξιωματική αντιπολίτευση όταν με επερώτησή της στην ελληνική Βουλή διαμαρτυρήθηκε για «ανεξήγητες καθυστερήσεις στις προμήθειες που αφορούν το στρατό Ξηράς». Ο απόστρατος στρατηγός Πανουριάς —βουλευτής τώρα της ΝΔ— προσφέρει «εξαιρετικές υπηρεσίες» στον Έλληνα υπουργό Άμυνας λίγες μέρες πριν από τις αποφασιστικές συζητήσεις στα αρμόδια κυβερνητικά όργανα όταν ζητά επίμονα σαν αντιπολίτευση όσα και η ίδια η κυβέρνηση προγραμματίζει.

● Το άλλο στοιχείο που αναφέρθηκε είναι η πληροφορία ότι, πριν ενάμιση μήνα περίπου, ο απελθών υπουργός Γ. Αρσένης ο επωνομαζόμενος και «τσάρος» της ελληνικής οικονομίας, είχε διατάξει αιφνιδιαστικό έλεγχο στα γραφεία δύο γνωστών εμπόρων όπλων, του περίφημου Βασίλη Τσάκου και του λιγώτερο γνωστού αλλά σημαντικού διαπραγματευτή Θωμά Λιακουνάκου που διευθύνει την εταιρεία ΑΧΧΟΝ. Η έρευνα είχε διαταχθεί προκειμένου να προσκομισθούν στοιχεία «για παράνομες συναλλαγές σε συνάλλαγμα» και για τη διαπίστωση του αδικήματος «παράνομης εξαγωγής συναλλάγματος». Το γεγονός ότι η έρευνα δεν απέδωσε τα αναμενόμενα αποτελέσματα και η απομάκρυνση του «τσάρου» έχουν δημιουργήσει ένα κλίμα ευφορίας στους Έλληνες εκπροσώπους των γερμανικών οίκων και την αισιοδοξία αυτή έχουν μεταφέρει στα αφεντικά τους στο Μόναχο.

Προφανώς και άλλα στοιχεία έχουν απαιξήσει αυτό το κλίμα αισιοδοξίας αλλά όσα μπορέσαμε να συλλέξουμε σταματούν εδώ, μέχρι στιγμής.

Στο μεταξύ, και ένα χρόνο μετά την α-

ποκάλυψη λεπτομερειών για το σκάνδαλο προμήθειας των 110 Λέοπαρντ, αποκάλυψη που είχε αρκετά προωθηθεί και το περιοδικό ΑΝΤΙ, νέα στοιχεία έρχονται στο φως. Τα στοιχεία αυτά έρχονται να επιβεβαιώσουν όσα ακροθιγώς είχαν αποκαλυφθεί περίπου. Τα στοιχεία —που αποκαλύφθηκαν μέσα από τις αλληλοδίδοχες κατηγορίες της ΚRAUSS-MAFFEI και των κατά καιρούς εκπροσώπων της στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της δικαστικής διαμάχης του Β. Τσάκου με τη γερμανική εταιρεία— φέρνουν στο φως ενδείξεις πολύ σοβαρές για τα πρόσωπα που καρπώθηκαν την πολλών εκατομμυρίων δραχμών προμήθεια.

Το πορτραίτο του λήπτη της προμήθειας προκύπτει ανάγλυφα: πρόκειται για τον κ. Θωμά Λιακουνάκο, πρόεδρο της εταιρείας ΑΧΧΟΝ Α.Ε. Σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία, η εταιρεία ΑΧΧΟΝ από το Νοέμβριο του 1979 υπέβαλε στην ΚLAUSS-MAFFEI μία πρόταση που εξέθετε με λεπτομέρεια τον τρόπο σύμφωνα με τον οποίο ο γερμανικός οίκος «θα προωθούσε ένα επιτυχές αποτέλεσμα για την πώληση των Λέοπαρντ».

Η σχετική έκθεση συνεχίζει: «Η ΑΧΧΟΝ έδωσε στην ΚRAUSS-MAFFEI πολύ χρήσιμες πληροφορίες και ειδικά το ότι το ελληνικό Υπουργείο Άμυνας είχε πολύ πρόσφατα (δηλ. Οκτώβριος του 1979) αποφασίσει να επανεξετάσει την επιλογή του κατάλληλου για τις ελληνικές ένοπλες δυνάμεις τύπου άρματος μάχης».

● Η πληροφορία αυτή έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον γιατί υπήρχε η πληροφορία ότι ένας Έλληνας απόστρατος στρατηγός είχε —εν γνώσει και των ανωτέρων του— προμηθεύσει σε ιδιωτική εταιρεία προδιαγραφές και προτάσεις του ελληνικού Πενταγώνου που χαρακτηρίζονταν ως άκρως απόρρητες. Οι προδιαγραφές αφορούσαν προγράμματα εξοπλισμού του Στρατού Ξηράς.

Και συνεχίζει η μαρτυρία ενός Γερμανού —που στοιχεία του έχει το περιοδικό— σε σχέση με την ΑΧΧΟΝ: «Με βάση αυτές τις πληροφορίες και επειδή η ΚRAUSS-MAFFEI επείσθη για τις μεθοδεύσεις που πρότεινε η ΑΧΧΟΝ, η τελευταία διορίστηκε σαν αντιπρόσωπος των γερμανών από τα μέσα του 1980». Συγχρόνως διακόπηκε και η σχέση της

KRAUSS-MAFFEI με τη ΒΙΑΜΑΞ με την οποία συζητιόταν εκείνον τον καιρό η περίπτωση τεχνικής υποστήριξης για ελληνογερμανική συμπαραγωγή αρμάτων μάχης. Αλλά και η σχέση της γερμανικής εταιρείας με τον Βασίλη Τσάκο νέκρωσε επειδή ο τελευταίος δεν παρέχει πια καμιά χρησιμότητα για την γερμανική εταιρεία «υποστήριξη».

Στη συνέχεια γίνεται αναφορά στην έκθεση οπλικών συστημάτων που έγινε στην Ελλάδα τον Οκτώβριο του 1980 και όπου η ΚRAUSS-MAFFEI είχε εκθέσει ένα LEOPARD I:

«Σαν αποτέλεσμα των ειδικών διαπραγματεύσεων της ΑΧΧΟΝ, η γερμανική εταιρεία είχε την ευκαιρία να παρουσιάσει το όχημα σε μια επίδειξη που έλαβε χώρα στο κέντρο εκπαίδευσης του ελληνικού στρατού στις 30 Οκτωβρίου 1980. Η έγκριση του υπουργείου για την επίδειξη αυτή έγινε χάρις στις προσπάθειες της ΑΧΧΟΝ.

Και αφού άρχισαν οι διαπραγματεύσεις με τους αρμοδίους και με την βοήθεια και την υποστήριξη της ΑΧΧΟΝ, υπογράφηκε το συμβόλαιο στις 17 Απριλίου 1981. Και φυσικά η ΑΧΧΟΝ πήρε από την ΚRAUSS-MAFFEI την προμήθεια που εδικαίουτο».

Για να τονιστεί πόσο αξιόλογη ήταν τα τους γερμανούς η συνεισφορά της ΑΧΧΟΝ, σε σχετικό με την υπόθεση υπόμνημα σημειώνεται:

«Μόνον χάρις στην διαμεσολάβηση της ΑΧΧΟΝ και τις συζητήσεις με εντελώς νέα πρόσωπα σαν συνομιλητές από το ελληνικό Πεντάγωνο, έγινε κατορθωτό να υπογραφεί η συμφωνία αγοράς σε χρονικό διάστημα λιγώτερο του ενός έτους και χωρίς την διενέργεια διαγωνισμού».

Τα στοιχεία που αναφέρονται εδώ είναι εύκολο να τα επιβεβαιώσει το ελληνικό δημόσιο και θα είναι χρήσιμο αν διασταυρωθούν με τις πληροφορίες ότι έγιναν αποκρύψεις από τις εταιρείες του Τσάκου και του Λιακουνάκου όταν κατά το δεύτερο δεκάημερο του Ιουνίου εφέτος διενεργήθηκε αιφνιδιαστικός έλεγχος για «παράνομες συναλλαγές σε συνάλλαγμα» ύστερα από εντολή του εκπαιδόντος «τσάρου».

Μ. ΣΤ-ρ,

Αύγουστος, Μόναχο

Μέρες αντιιμπεριαλιστικής αλληλεγγύης, ειρήνης και φιλίας στη Μόσχα

Ακριβώς επτά χρόνια μετά από το 11ο Παγκόσμιο Φεστιβάλ Νεολαίας και Φοιτητών που έγινε στην Αβάνα της Κούβας, διπλάσιος σχεδόν αριθμός νέων —γύρω στις 20.000— από όλες σχεδόν τις χώρες του κόσμου συγκεντρώθηκε από τις 27 του Ιούλη ως τις 3 Αυγούστου στη Μόσχα για το 12ο Παγκόσμιο Φεστιβάλ.

Επρόκειτο για ένα γιγάντιο θέαμα - πανηγύρι και ταυτόχρονα πολιτικό γεγονός που προετοιμάστηκε μεθοδικά μήνες πολυού και που η επιτυχία του και η αποτελεσματικότητά του θεωρείται από όλους σχεδόν δεδομένη —αλλά για διαφορετικούς λόγους. Κάτω από το γενικό σύνθημα. «Για την αντιιμπεριαλιστική αλληλεγγύη, την ειρήνη και τη φιλία» το φεστιβάλ φιλοξένησε αντιπροσωπείες από 157 χώρες ή περιοχές του κόσμου στις οποίες μετείχαν —ανάλογα με την κάθε χώρα— νέοι και νέες από κρατικές, κυβερνητικές, ή κομματικές οργανώσεις νεολαίας και, από πολιτική άποψη, ένα ευρύτατο φάσμα από κομμουνιστές, σοσιαλιστές, σοσιαλδημοκράτες, κεντρώους, φιλελεύθερους, πιστούς και άθεους, μέλη εθνικοαπελευθερωτικών κινημάτων κ.ά., με ένα σύνολο 2.000 περίπου οργανώσεων.

Θέματα και θεάματα

Το φεστιβάλ αυτό συνέπεσε με το γιορτασμό των 40 χρόνων από τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου κι ακόμη με τη δέ-

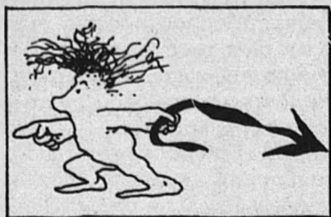
του Νικόλα Βουλέλη

κατη επέτειο της τελικής πράξης του Ελσίνκι, δύο γεγονότα που η σοβιετική ηγεσία θέλησε να τιμήσει συνδυάζοντας τις επετείους με τις εκδηλώσεις του Φεστιβάλ. Ίσως ο μόνος στόχος του τεράστιου αυτού πανηγυριού, για τον οποίο δείχνουν να συμφωνούν οι πάντες, είναι η ευκαιρία ν' ανταλλάξουν οι νέοι όλου του κόσμου απόψεις για ό,τι τους απασχολεί περισσότερο. Από κει και πέρα, κάθε οργάνωση είχε σίγουρα κάποιους επί μέρους στόχους που σίγουρα δεν τους συμμερίζονται όλοι. Πράγμα φυσικό, άλλωστε, αν λογαριάσουμε την πολυμορφία ηπειρών, χωρών, ιδεολογιών και απόψεων που εκπροσωπούνται στη Μόσχα. Για τη Σοβιετική Ένωση, το Φεστιβάλ αποτελεί μια θαυμάσια ευκαιρία να δείξει σ' όλο τον κόσμο ότι στην ίδια την πρωτεύουσά της συγκεντρώθηκαν τόσες χιλιάδες νέοι και νέες για να εκφράσουν, τουλάχιστον, τη θέλησή τους για την ειρήνη, φιλία και συναδέλφωση των λαών. Ακόμη, το Φεστιβάλ αποτελεί ευκαιρία για να προβληθεί στο εσωτερικό της χώρας, με όλα τα μέσα επικοινωνίας, η εικόνα της ΕΣΣΔ ως φιλεργνηκής δύναμης και για να δοθεί στους ξένους φιλοξενούμενους η δυνατότητα να γνωρίσουν, έστω και λίγο, τη σοβιετική πραγματικότητα. Αν εξαιρέσουμε την τε-

λευταία περίπτωση, η προσπάθεια αυτή πέτυχε σε μεγάλο βαθμό, μπορούμε μάλιστα να πούμε ότι πολλοί νέοι, που δεν θα ήθελαν ίσως να είναι πιο «απαιτητικοί», έμειναν εντυπωσιασμένοι από όλα όσα είδαν και άκουσαν στις δύο βδομάδες περίπου που έμειναν στη σοβιετική πρωτεύουσα, ιδιαίτερα από τις δύο μεγάλες τελετές έναρξης και λήξης στο στάδιο Λένιν με τις παρελάσεις, τις φαντασμαγορικές επειδείξεις, τους ακροβάτες, τους χορούς, τις ασκήσεις ακριβείας, τα μπαλέτα, τα πυροτεχνήματα και τα σχέδια που σχημάτιζαν, στη μεγάλη κερκίδα, μερικές χιλιάδες άριστα εκπαιδευμένοι Κομσομόλοι, μέλη δηλ. της κομμουνιστικής νεολαίας.

Το πρόγραμμα του Φεστιβάλ ήταν εξίσου γιγάντιο, 175 σελίδες μικρού σχήματος χρειάστηκαν μόνο για να καταγραφούν οι διάφορες πολιτικές και πολιτιστικές εκδηλώσεις, οι συγκεντρώσεις αλληλεγγύης, οι καλλιτεχνικές και αθλητικές εκδηλώσεις, οι συναντήσεις και οι ειδικές εκδηλώσεις. Ενδεικτικά μόνο αναφέρουμε τα 15 θεματικά κέντρα που ήταν οι κυριότεροι χώροι όπου ακούστηκαν πολιτικές απόψεις: Για την ειρήνη και τον αποπλισμό, για την αντιιμπεριαλιστική αλληλεγγύη, για τα δικαιώματα της εργαζόμενης νεολαίας, για τον αντιφασισμό, για την οικονομική συνεργασία, την εθνική ανεξαρτησία, την ανάπτυξη και τη νέα διεθνή οικονομική τάξη, για την οικονομική

Αντι-κίνηση

Ηλίωση

«Ποιός φοβάται τη σκιά της κυβέρνησης;» απορεί σε άρθρο του σε μεσημβρινή εφημερίδα ο Αλ. Βέλιος.

Προφανώς ορισμένα άτομα που ήδη είναι στη ... σκιά!

Απαγορεύεται το κάπνισμα

Το κάπνισμα είναι βλαβερό. Οι μη καπνιστές ζουν περισσότερα χρόνια και —επιπλέον— δεν χρειάζονται... σταχτοδοχεία.

Η δεύτερη κατανομή

Το διάβασα σ' εφημερίδα: Καφετζού έκλεψε από πελάτη της 30.000 δραχμές και 25.000 σε κουπόνια του ... ΚΚΕ!

Στρεσαρίσματα

Σύμφωνα με δημοσίευμα μεσημβρινής εφημερίδας «Μέσα σ' ένα

χρόνο δεκαπέντε εφοριακοί έχασαν τη ζωή τους εξαιτίας του στρες της υπηρεσίας τους».

Η εφημερίδα δεν μας πληροφορεί σε πόσους θανάτους ... φορολογούμενων, από το στρες των εφοριακών, αναλογούν οι παραπάνω απώλειες.

Περίφανα φτερά (1)

Οι αεροπειρατές που πρόκειται να «χτυπήσουν» την Ολυμπιακή την έχουν άσχημα:

Με απόφαση της Διοίκησης σε κάθε αεροπλάνο θα τοποθετηθεί ειδικό κουτί που μέσα του θα υπάρχουν τέσσερα ... κλόμπς και δύο ζευγάρια χειροπέδες. Το κλειδί θα έχει στην τσέπη του ο ... κυβερνήτης.

Προσωπικά θεωρώ την τοποθέτηση του κουτιού άχρηστη. Ποιός αεροπειρατής θα διακινδυνεύσει, με τις τόσες καθυστερήσεις, να χρησιμοποιήσει αεροπλάνο της;

Περίφανα φτερά (2)

Με τον εκσυγχρονισμό (τρομάρα τους...) της διακίνησης των εμπορευμάτων στην Ολυμπιακή, η Διοίκηση της Εταιρείας ειδοποίησε τα πρακτορεία εφημερίδων ότι, αντί να πηγαίνουν πλέ-

ον τις εφημερίδες μισή ώρα πριν την αναχώρηση, με τις βελτιώσεις του νέου συστήματος πρέπει να τις πηγαίνουν ... μιάμιση ώρα προηγουμένως.

Μήπως τα αεροπλάνα θα φεύγουν ... νωρίτερα;

Θαύμα (1)

Κινητοποίηση της Ιντερπόλ για τον Ρόμπερτ Ντόιλ, γνωστό ως «δολοφόνο της Καστοριάς».

Κατά τον "Ελεύθερο Τύπο" «οι πληροφορίες λένε ότι ο εγκληματίας επέστρεψε στον τόπο του εγκλήματος με ψεύτικα στοιχεία και ... κότερο».

Θαύμα (2)

Στην ίδια εφημερίδα διαβάζω σε τίτλο ότι «Ο Άγιος Σώστης ... απαντά».

Χρωματισμοί

Μετά τη διασταύρωση προς Ωροπό και δεξιά πηγαίνοντας προς τη Λαμία, υπάρχει στρατόπεδο στο οποίο τα κτίρια είναι βαμμένα ... παρδαλά και προκαλούν το μάτι και τα γέλια όλων των διερχομένων.

Προφανώς τα έβαψαν έτσι για ... παραλλαγή!

Ληχανιές

Ο «Ριζοσπάστης» θεωρεί ότι η

«Αυγή» υπερχρησιμοποιεί τη λέξη «αμχανία» σ' ότι αφορά τις πράξεις της κυβέρνησης και απορεί: «τόσο πιά —και τόσο παρατεταμένη— η αμχανία της εφημερίδας και του κόμματός της;».

Ενώ ο «Ριζοσπάστης» και το ΚΚΕ όλο και κάτι ... μηχανεύονται.

Ιεραποστολικά

Όταν διαβάζει κάποιος τις ανακοινώσεις των δασολόγων συνεχώς διαπιστώνει την παρουσία εκφράσεων του είδους «ιεραπόστολος».

Στο όνομα της ιεράς τους αποστολής, η Ιερά Μονή Εθροποτάμου τους πούλησε έκταση 32.000 στρεμμάτων στη Χαλκιδική, το μεγαλύτερο τμήμα της οποίας είναι δάσος, για τον ... οικοδομικό τους συνεταιρισμό.

Η τιμή —μακάριοι οι πτωχοί— είναι 3.000 δραχμές το στρέμμα. Έτσι, το κάθε μέλος του συνεταιρισμού θα έχει στη διάθεσή του, προφανώς για να τα προστατεύει, από 76 στρέμματα!

Ο στάσιμος

κρίση και τις κοινωνικές και πολιτικές συνέπειές της, για τη μη δέσμευση, για το διεθνές έτος νεολαίας, για τα δικαιώματα των νέων γυναικών, για την προστασία του περιβάλλοντος, για τους νέους επισημόνες και καλλιτέχνες, για τον αθλητισμό, για τον τουρισμό, για τους σπουδαστές και για τα παιδιά. Πραγματοποιήθηκε επίσης μεγάλη εκδήλωση για τα 40χρονα της αντιφασιστικής νίκης, καθώς και δεκάδες συγκεντρώσεις αλληλεγγύης προς τους λαούς της Αφρικής, της Ασίας, της Λατινικής Αμερικής και της Μέσης Ανατολής, με ιδιαίτερη έμφαση σε περιπτώσεις όπως η Νικαράγουα, η Χιλή, η Παλαιστίνη, η Ν. Αφρική, η Κύπρος κτλ.

Γ. ΜΟΥΡΕΛΟΣ ΘΕΜΑΤΑ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Γ. ΜΟΥΡΕΛΟΥ

ΘΕΜΑΤΑ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗΣ
ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Οι αισθητικές και ψυχολογικές
θέσεις των καλών τεχνών

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΝΕΦΕΛΗ
ΒΕΛΑΝΔΙΝΗ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

έκδόσεις ΝΕΦΕΛΗ
Μαυρομυχάλη 9, ΑΘΗΝΑ
Τηλ. 3607744, 3604793

Θέσεις

ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗ
ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΠΑΛΗΣ ΤΩΝ ΤΑΞΕΩΝ

Μύθος και πραγματικότητα

Τάσος Κυπριανίδης, Θανάσης Τσεκούρας:
ΠΑΣΟΚ: Μύθος και ιστορία
Χρήστος Θεοχαράς, Γιάννης Μηλιός: Πέρα από την όξυνση της πολιτικής αντιπαράθεσης
K. Busch, G. Grunert, W. Tobergte: Η διεθνοποίηση του κεφαλαίου
Γιάννης Μηλιός: Πόλωση της συσσώρευσης και διεθνοποίηση του κεφαλαίου
Ηλίας Ιωακείμογλου: Για την αντικαπιταλιστική έξοδο από την κρίση
Ανέστης Ταρπάγκος: Η κατασκευαστική βιομηχανία και η κρατική παρέμβαση

12

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1985

Η Μόσχα είχε προετοιμαστεί από καιρό για να μας φιλοξενήσει και το σοβιετικό κράτος απέδειξε περίτρανα ότι είναι μια υπερδύναμη ικανή να εμπνέει το σεβασμό για τις τεράστιες οργανωτικές δυνατότητές της. Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι στο επίπεδο της φιλοξενίας καθαυτής πρέπει να είναι όλοι ικανοποιημένοι. Εκατοντάδες χιλιάδες άνθρωποι δούλεψαν στη διάρκεια του Φεστιβάλ, αλλά και πολύ πριν, για να λειτουργήσουν όλα στην εντέλεια, ή μάλλον σύμφωνα με τις επιθυμίες των οργανωτών. Γιατί πολλά πράγματα προκάλεσαν τη δυσανεξία, για να αρκεστούμε σε μια κομψή έκφραση, πολλών ξένων αντιπροσωπειών. Από τον εξονυχιστικό έλεγχο και τις γραφειοκρατικές διατυπώσεις στο αεροδρόμιο και, στη συνέχεια, στα ξενοδοχεία όπου έμεναν οι φιλοξενοούμενοι, μέχρι το γεγονός ότι οι αντιπροσωπείες είχαν διασπαστεί σε ολοκληρωτήν περιφέρεια της Μόσχας —χωρίς να είναι επίσημα γνωστό πού μένει η κάθε εθνική αντιπροσωπεία— ώστε να είναι αδύνατη σχεδόν η επικοινωνία μεταξύ τους, ενώ στα ξενοδοχεία χρειαζόταν ολόκληρη γραφειοκρατική διαδικασία για να μπει μέλος άλλης αντιπροσωπείας με ειδική έγγραφη άδεια, ενώ, τέλος, απαγορευόταν αυστηρά στους σοβιετικούς πολίτες να μπου στους ίδιους αυτούς χώρους, εκτός βέβαια από τους επίσημους συνοδούς, μεταφραστές κτλ. Θα ήταν παράλειψη βέβαια να μην αναφερθεί πόσο βοήθησαν οι γλωσσομαθείς σοβιετικοί συνοδοί όλες τις αντιπροσωπείες. Αλλά και στα θεματικά κέντρα συζητήσεων, όπου δεν μετείχαν και πάρα πολλοί, η διασπορά τους και πολλές αλλαγές στο πρόγραμμα δημιουργούσαν πρόσθετες δυσκολίες παρακολούθησης και επικοινωνίας ανάμεσα στους μετέχοντες. Επίσης, τα λεγόμενα «Στέκια» των διαφόρων αντιπροσωπειών βρίσκονταν πολλά χιλιόμετρα μακριά από τους τόπους διαμονής ή συζητήσεων, με αποτέλεσμα να μην αποτελούν χώρους πλατιάς επικοινωνίας με τους σοβιετικούς νέους ή τα μέλη άλλων αντιπροσωπειών, αλλά να χρησιμεύουν απλώς για κάποιες διμερείς επαφές ή εκδηλώσεις αλληλεγγύης με μικρή συμμετοχή.

Ανάμεσα στις επίσημες δικαιολογίες για τα γενικότερα δρακόντεια μέτρα ασφαλείας (επιστράτευση χιλιάδων ανδρών της «μλίτσια» και της Κομσομόλ που περιπολούσαν στους δρόμους) ήταν να περιφρουρηθεί η ασφάλεια των φιλοξενομένων σε αντίθεση με τους Ολυμπιακούς του Λος Άντζελες, ενώ στον ελληνικό Τύπο γράφτηκε —σε ανταπόκριση από τη Μόσχα— και η, τουλάχιστον, αφέλης δικαιολογία για την πρόληψη διακίνησης ναρκωτικών ή μετάδοσης του ...AIDS.

Πολιτική και σύγκρουση

Όμως τα ουσιαστικά χαρακτηριστικά του Φεστιβάλ της Μόσχας είναι αλλού. Ήδη από τη σύνθεση των αντιπροσωπειών και βέβαια την κυρίαρχη, αριθμητικά, παρουσία οργανώσεων καθαρά φιλοσοβιετικών, ήταν φανερό από την αρχή ότι δεν υ-

πήρχαν μεγάλα περιθώρια για να διαφοροποιηθεί ριζικά ο τόνος και η ποιότητα των εκδηλώσεων —μέχρι και το τελικό ντοκουμέντο— πέρα από τις γνωστές θέσεις που υποστηρίζει η Σοβιετική Ένωση και το μπλοκ των χωρών του «υπαρκτού σοσιαλισμού». Ωστόσο, αυτό δεν εμπόδιζε ευρωπαίους κομμουνιστές, σοσιαλιστές και άλλους αριστερούς, αλλά και εκπροσώπους οργανώσεων από τον Τρίτο Κόσμο, να εκφράσουν τις δικές τους διαφορετικές απόψεις πάνω σε πολλά φλέγοντα θέματα της εποχής μας. Κατ' αρχήν έλειπαν η Κίνα, η Αλβανία και μερικές άλλες χώρες, ενώ, σε αντίθεση με το Φεστιβάλ της Αβάνας του 1978, δεν προσκλήθηκε καμιά οργάνωση που θα θεωρούνταν «προσβολή» στην ορθοδοξία των Σοβιετικών. Τότε, για παράδειγμα, στην αντιπροσωπεία της Ισπανίας υπήρχαν και τροτσκιστές, ενώ στις αντιπροσωπείες πολλών λατινοαμερικανικών χωρών υπήρχαν και κινήματα όχι και τόσο φιλικά στην ΕΣΣΔ. Αυτή η πολυτέλεια δεν υπήρξε τώρα. Ωστόσο, η Μόσχα ολόκληρη είδε να παρελαμβάνουν στους δρόμους της Γιούγκοσλαβία νεολαίοι με αντι-υπερδυναμικά συνθήματα, Βέλγοι κομμουνιστές με μπλουζάκια που είχαν συνθήματα κατά των ευρωπυραύλων, αμερικανικών και σοβιετικών, Ιταλούς νεολαίους και μέλη του «Ρήγα Φεραίου» με ευρωκομμουνιστικά συνθήματα, ενώ δεν έλειψαν και οι «γραφικότες»: πολλές τριτοκοσμικές αντιπροσωπείες παρέλασαν με επικεφαλής τεράστια πορτραίτα των προέδρων τους, κτλ. Σε μερικά κέντρα, ο διάλογος ζωήρεψε αρκετά και σημειώθηκαν ορισμένες αψιμαχίες. Εκπρόσωποι ευρωπαϊκών αριστερών κομμάτων δεν δίστασαν να θέσουν θέματα ανθρωπίνων δικαιωμάτων, να αναφερθούν στο Αφγανιστάν, στους εξοπλισμούς και των δύο υπερδυνάμεων, και στ' άλλα «καυτά» θέματα, με συνηθισμένο αποτέλεσμα να δημιουργείται από το βήμα ένα «μπαράζ» υποστηρικτών της ΕΣΣΔ και από την άλλη ένας άτυπος συνασπισμός ευρωαριστερών και αδόμευτων οι οποίοι δεν υπέστησαν καθόλου τις σημειώσεις της ανεξάρτητης κριτικής.

Εκείνο, όμως, που ξεπέρασε κάθε προσδοκία ήταν η αυθόρμητη επαφή και επικοινωνία των χιλιάδων ξένων με τους σοβιετικούς πολίτες και ιδιαίτερα τη νεολαία. Από την πρώτη μέρα, άρχιζαν να κατακλύζουν την Κόκκινη Πλατεία, ιδιαίτερα τα βράδια και οι ξένοι αντιπρόσωποι, να συζητούν, να τραγουδούν και να χορεύουν με τους Σοβιετικούς ως τις πρωινές ώρες. Εκεί αναπτύχθηκε ένας πλούσιος διάλογος, γνήσιος, τις περισσότερες φορές όχι κατασκευασμένος, ούτε με «εντεταλμένους» συζητητές, που αγκάλιασε τα πάντα: πολιτική, ψυχαγωγία, τρόπος ζωής και δράση των νεολαίων. Εκεί έγιναν γνωριμίες, πλέχθηκαν ειδήλεια, ανταλλάχθηκαν απόψεις και κυρίως ειπώθηκαν πολλές αλήθειες. Πολλές από τις συζητήσεις αυτές με τους σοβιετικούς νέους και νέες συνεχίστηκαν όλες τις μέρες του Φεστιβάλ σε σημείο που φεύγοντας από τη Μόσχα να έχουν δημιουργηθεί αρκετές ειλι-

κρινείς φιλίες. Οι άμεσες αυτές συζητήσεις —μακριά από τις επίσημες συνεδριάσεις— μας έδωσαν τη δυνατότητα να διαπιστώσουμε πόσο διαφορετική, τουλάχιστον, ενημέρωση έχουν οι νέοι εκεί, πόσο η έλλειψη πληροφόρησης για το δυτικό κόσμο δημιουργεί ψευδαισθήσεις γι αυτόν κι ακόμα πόσο λίγα γνωρίζουν —δικαιολογημένα άραγε;— οι σοβιετικοί νεολαίοι για τον σύγχρονο προβληματισμό της ευρωπαϊκής αριστεράς. Κοινή διαπίστωση, πάντως, ήταν ότι υπάρχει ανάμεσα τους μια εκπληκτική διάθεση για γνώση, για «άνοιγμα» σε καινούργιες ιδέες, με ψάξιμο, πράγμα που μάλλον δεν εκπληρώνεται.

Αυτό το καθημερινό πανηγύρι, με τους ξένους να περιφέρονται στους δρόμους της Μόσχας, κουνώντας τις σημαίες τους και φωνάζοντας «Μιρ, ντρούσμπο, φεστιβάλ» (ειρήνη, φιλία, φεστιβάλ), τα συνεχή τραγούδια, οι φωνές και οι συζητήσεις στην ήρεμη, συνήθως, Κόκκινη Πλατεία της Μόσχας, φαίνεται ότι ανησυχούσαν τις αρχές, γιατί μετά την πέμπτη μέρα έκλεισαν την Πλατεία και τότε οι παρέες και τα πηγαδάκια απλώθηκαν μπροστά στο μουσείο Λένιν, στην πλατεία Επανάστασης και στους γύρω δρόμους. Πολλοί ζωηροί Ευρωπαίοι —συνήθως— που επιχειρούσαν και μικρές πορείες στους γύρω δρόμους, παρακολουθούνταν διακριτικά από απόσταση από τη «μιλίτσια» και τους Κομολόους.

Ίσως αυτό το τελευταίο φαινόμενο να είναι η μεγάλη διαφορά από το Φεστιβάλ της Κούβας. Τότε η «αλλεγρία» ήταν διάχυτη ανάμεσα στους Κουβανέζους. Εκεί, πίνανε από το πρωί ως το βράδυ μπίρα και ρούμι και χορεύαμε σάμπα και ρούμπα. Νιώθαμε πιο πολύ «σαν σπίτι μας». Εδώ η βότκα έλειπε σχεδόν τελείως, καθώς και όλα τα οιοπνευματώδη. Οι Ρώσοι της

Μόσχας δεν έχουν το τροπικό ταμπεραμέντο των Κουβανέζων και οι αλλαγές που σημειώνονται στην ΕΣΣΔ είναι πολύ αργές για να φτάσουν στο σημείο να κάνουν τους νεολαίους να εκδηλωθούν περισσότερο απ' ό,τι τους είδαμε. Μάλλον, βέβαια, κανείς δεν μπορεί να σχηματίσει πλήρη εικόνα με δυο βδομάδες στη Μόσχα, αλλά για πολλούς από μας πολλά πράγματα έγιναν σαφέστερα.

Τα δικά μας γνωστά...

Η ελληνική αντιπροσωπεία αποτελούνταν από 250 περίπου άτομα, κυρίως από μέλη των τριών μεγάλων νεολαιών: Ν. ΠΑΣΟΚ, ΚΝΕ και ΕΚΟΝ «ΡΗΓΑΣ ΦΕΡΑΙΟΣ» σε αναλογία 2-2-1, από εκπροσώπους άλλων μαζικών φορέων, αντιστασιακούς, δημοσιογράφους, και καλλιτέχνες. Βέβαια, η ΚΝΕ έπαιζε, για να το πούμε σχηματικά, σε «δικό της γήπεδο» ενώ η Ν. ΠΑΣΟΚ και ιδίως ο ΡΗΓΑΣ ήταν «εκτός έδρας». Άλλωστε, ο εκπρόσωπος της Κομοσόμ, σε εκδήλωση φιλίας με την ελληνική αντιπροσωπεία, αρκέστηκε να αναφέρει ονομαστικά μόνο τις δυο πρώτες νεολαίες, ενώ στη μεγάλη αντιφασιστική εκδήλωση στο στάδιο της «Δυναμό», αναφέρθηκαν όλα τα αντιστασιακά κινήματα των Βαλκανίων εκτός από το ελληνικό. Ελπίζουμε η στάση αυτή να μην είναι απάντηση στο γεγονός ότι ο Έλληνας πρεσβευτής στη Μόσχα δεν παραβρέθηκε στην εναρκτήρια τελετή του Φεστιβάλ —όπως και όλοι οι πρεσβευτές της ΕΟΚ— κατά την οποία ο Σοβιετικός ηγέτης Μιχαήλ Γκορμπατσώφ έβγαλε ένα σύντομο, αλλά περιεκτικό και ζωντανό λόγο στις χιλιάδες που είχαν γεμίσει το στάδιο Λένιν.

Οι ελληνικές πολιτικές νεολαίες απέπτυξαν, βέβαια, η καθεμιά χωριστά τη δραστηριότητά τους, με παρεμβάσεις στις συζητήσεις και διάφορες επαφές με άλλες οργανώσεις. Εκείνο που θα μπο-

ρούσαμε εδώ να παρατηρήσουμε, σε σχέση με τις εκδηλώσεις που πραγματοποιήθηκαν συνολικά ως «Εθνική Προπαρασκευαστική Επιτροπή» (ΕΠΕ) είναι ότι έγιναν βέβαια κάποιες εκδηλώσεις φιλίας με άλλες αντιπροσωπείες —σε αντίθεση με την Κούβα, όπου η τότε ΕΠΕ δεν είχε συμφωνήσει— αλλά οι ίδιες οι εκδηλώσεις και τα κείμενα των προσφωνήσεων ήταν αποτέλεσμα ενός συνεχούς μικροπολιτικού «παζαριού» στα πλαίσια της ΕΠΕ, όπου βέβαια το μεγάλο παιχνίδι γινόταν με τους δύο μεγάλους εταίρους. Οι προσφωνήσεις μας ήταν, τελικά, ένα συμπλήρωμα θέσεων, κοινοτοπιών και συνθημάτων που στριμωχνονται για να ικανοποιήσουν τις εκατέρωθεν απαιτήσεις. (Λίγος ιμπεριαλισμός παραπάνω λίγη εθνική ανεξαρτησία ακόμη, εντάξει!).

Ίσως γι' αυτό οι δύο μεγαλύτερες οργανώσεις νεολαίας δεν υποστήριξαν το αίτημα της τρίτης να γίνει προσπάθεια να προβληθεί το Κυπριακό στο τελικό ντοκουμέντο. Το ζήτημα αυτό, μάλλον δεν θα συναντούσε άρνηση από καμιά πλευρά (θα το υποστήριζαν και οι αντικαθεστωτικοί Τούρκοι) κι έτσι θα είχαμε μια επιτυχία για το εθνικό μας ζήτημα σε μια μεγάλη διεθνή συνάντηση. Οι Γιουγκοσλάβοι, για παράδειγμα, προώθησαν το αίτημά τους και τελικά το ντοκουμέντο αναφέρεται στο Κίνημα των Αδεσμεύτων, πράγμα που δεν υπήρχε στο προσχέδιο.

Τώρα που το 12ο Παγκόσμιο Φεστιβάλ τέλειωσε, οι νέοι όλου του κόσμου ίσως να έχουν λίγη περισσότερη γνώση και πείρα για να συνεχίσουν τους αγώνες τους στα διάφορα πεδία. Γιατί τα Φεστιβάλ δεν λύνουν προβλήματα. Το πολύ-πολύ να τα φωτίσουν λίγο περισσότερο. Άραγε το 13ο Φεστιβάλ —σε τρία, πέντε ή επτά χρόνια— θα φιλοξενηθεί στο Πεκίνο;

□

● **ΜΙΑ ΑΠΟ** τις «νύχτες της Μόσχας» στην Κόκκινη Πλατεία, λίγα μέτρα μακριά από το Μουσείο του Λένιν, εκατοντάδες ξένοι αντιπρόσωποι και σοβιετικοί νεολαίοι συζητούν δυνατά κατά παρέες, άλλοι τραγουδούν, άλλοι χορεύουν. Και ένας από τις δεκάδες των ανδρών της «μιλίτσια» πλησιάζει την παρέα που ήταν πιο κοντά στο μουσείο και βάζοντας το δάχτυλο μπροστά στο στόμα του, λέει: «Σσσ... Λένιν!».

● **Η ΣΟΒΙΕΤΙΚΗ** τηλεόραση παίρνει μικρές συνεντεύξεις από διάφορους ξένους αντιπροσώπους. Ένα συνεργείο πλησιάζει, σ' ένα από τα θεματικά κέντρα, ένα στέλεχος του «Ρήγα» και τον ρωτά σχετικά με τα θέματα που συζητούνται. Εκείνος λέει την άποψή του —πολύ ευγενικά— τονίζοντας την ανάγκη να απομακρυνθούν όλοι οι πύρραυλοι από την Ευρώπη, χωρίς διάκριση και καταγγέλοντας τον «πόλεμο των άστρων». Το βράδυ, όλοι είδαμε το νεολαίο του «Ρήγα» στη σοβιετική τηλεόραση να μιλά, αλλά η φωνή του παρουσιαστή μας είπε ότι «κατήγγειλε τον πόλεμο την άστρων» μόνο.

● **ΔΕΝ ΕΙΝΑΙ** άγνωστο ότι και στη Μόσχα λειτουργεί μια ελεύθερη παραγορά για το ξένο συνάλλαγμα και διάφορα είδη ενδυ-

Και μερικά παραλείπόμενα...

σης που φαίνεται ότι αρέσουν σε ορισμένους νέους και νέες της Σοβιετικής Ένωσης. Τέτοιες άτυπες συναλλαγές υπήρξαν ουκ ολίγες. Κι έτσι μάθαμε ότι οι νέοι εκεί δεν ενδιαφέρονται πια για μπλουτζήνς —που τώρα παράγονται εκεί— αλλά προτιμούν άλλα είδη, που όμως πρέπει να είναι από γνωστές καλές μάρκες. Αντίθετα, οι δικοί μας ψώνιζαν για δώρα διάφορα ωραία ξύλινα είδη, σαμπόρια, γούνινα, κοσμήματα από κεχριμπάρι κτλ. Ένα μέλος όμως της ΚΝΕ μας «κούφανε» όλους: Αγόρασε στη Μόσχα ένα μπλουτζήν, πληρώνοντάς το κανονικά 100 ρούβλια (με την επίσημη τιμή αντιστοιχούν σε 120 δολάρια ή 16.000 δρχ.).

● **ΕΝΑ ΑΠΟ** τα μόνιμα χαρακτηριστικά της Μόσχας είναι οι ουρές. Τεράστιες, ατέλειωτες, για τα πιο διαφορετικά πράγματα. Η εξήγησή τους ανάγεται στο οικονομικό σύστημα, στο σχεδιασμό της παραγωγής, στη γραφειοκρατική οργάνωση (την οποία πασχίζει να εκσυγχρονίσει τώρα ο Γκορμπατσώφ), στις εποχιακές ελλείψεις, κτλ. Μέλος της ΚΝΕ έδωσε πιο πειστική απάν-

τηση σε απόρροια Πασοκίτσια. Οι Ρώσοι, είπε, είναι περίεργοι. Έτσι, μόλις δουν κάποιους στην ουρά, πάνε και εκείνοι και στέκονται για να δουν τι πουλιέται εκεί! Γι' αυτό υπάρχουν μεγάλες ουρές!...

● **ΕΝΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΟ** (αν και θα μπορούσαμε να περιγράψουμε άπειρα...):

Στη διάρκεια της παρέλασης των ξένων αντιπροσωπειών στους δρόμους της Μόσχας, την ημέρα της έναρξης του Φεστιβάλ, αλλά και σε όλες τις κατάλληλες στιγμές, τα μέλη των διαφόρων οργανώσεων φώναζαν διάφορα συνθήματα (στη γλώσσα τους, ή σε άλλες γλώσσες) για να εκφράσουν τις απόψεις τους ή την αλληλεγγύη τους. Η μόνη, σχεδόν, νεολαία που αποτελούσε εξαίρεση ήταν η ΚΝΕ. Τα κυρίαρχα συνθήματά της αποκλειστικά... διμερή. Το πρώτο «Σλάβα, σλάβα Κομμοσόμ!» (που σημαίνει «Ζήτω, ζήτω η Κομμοσόμ!») και το δεύτερο στα ελληνικά «Ζήτω η χώρα των σοβιετ».

Και μία ενήμερη στα διεθνή Ρηγίτσια αναρωτήθηκε: Δηλαδή, αν το επόμενο φεστιβάλ γίνει στην Αφρική, θα φωνάζουν: «Ζήτω η χώρα των Ζουλού»;

N.B.

ΔΗΜΗΤΡΗ ΧΑΤΖΗ

* *

Φωτιά
—Μυθιστόρημα—

*

Θητεία
—Διηγήματα—

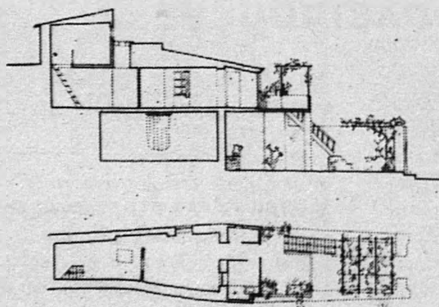
*

Το τέλος
της μικρής μας πόλης
—Διηγήματα—

* *

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΙΜΕΝΑ

ΑΡΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ

ΤΑ ΠΑΛΙΑ ΑΘΗΝΑΪΚΑ ΣΠΙΤΙΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΠΟΛΥΤΥΠΟ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

ΑΘΗΝΑ: «ΠΟΛΥΤΥΠΟ»,
Δεινοκράτους 131, τηλ. 72.29.237
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: «Μ. ΚΟΤΖΙΑ ΚΑΙ ΣΙΑ»,
Τσιμισκή 78, τηλ. 279.720

ΜΗΤΣΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΚΔΟΣΕΙΣ

ΠΟΛΥΤΥΠΟ

Μια
ενδιαφέρουσα
συσχέτιση της
πνευματικής
«συνάντησης»
του Σεφέρη με
τον Μακρυγιάννη
δίνει την αφορμή
για μία νέα
ανάγνωση και
επανεγγραφή των
προβληματισμών
του

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΛΥΤΥΠΟ

ΑΘΗΝΑ 1983

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

ΠΟΛΥΤΥΠΟ, Δεινοκράτους 131
τηλ. 72.29.237

ΠΕΡΙΠΛΟΥΣ

Τετράδια για τα γράμματα και τις τέχνες

Στο τεύχος που κυκλοφορεί:

αφιέρωμα

Κ. ΠΟΡΦΥΡΗΣ: Η ψυχή της «ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗΣ ΤΕΧΝΗΣ»

γράφουν: ΠΙΤΟΣ ΠΑΤΡΙΚΙΟΣ • ΤΑΣΟΣ ΒΟΥΡΝΑΣ • ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΝΟΥΣΑΚΑΣ • ΦΑΙΛΙΠΠΟΣ
ΔΡΑΚΟΝΤΑΕΙΔΗΣ • ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΣ • ΚΩΣΤΑΣ ΚΟΥΛΟΥΦΑΚΟΣ •
ΒΕΑΤΡΙΚΗ ΣΠΗΛΙΑΔΗ • ΣΑΡΑΝΤΗΣ ΑΝΤΙΟΧΟΣ • ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΣΕΡΡΑΣ

ΜΙΛΑΝ ΚΟΥΝΤΕΡΑ: Η αβάσταχτη ελαφρότητα της ύπαρξης
ΣΕΡΤΣΙΟ ΛΕΟΝΕ: Σε μεγάλα στάδια οι προβολές του μέλλοντος
ΔΗΜΟΠΡΑΣΙΕΣ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΤΗ ΖΑΚΥΝΘΟ

ΚΑΙ: τριβόλοι, σχόλια, βιβλιοπαρουσίαση, διακοπαρουσίαση

Αθήνα: Βιβλιοπωλεία

Επαρχία: Πρακτορεία Τύπου

Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΦΩΝΗ
ΑΠΟ ΤΗ ΖΑΚΥΝΘΟ

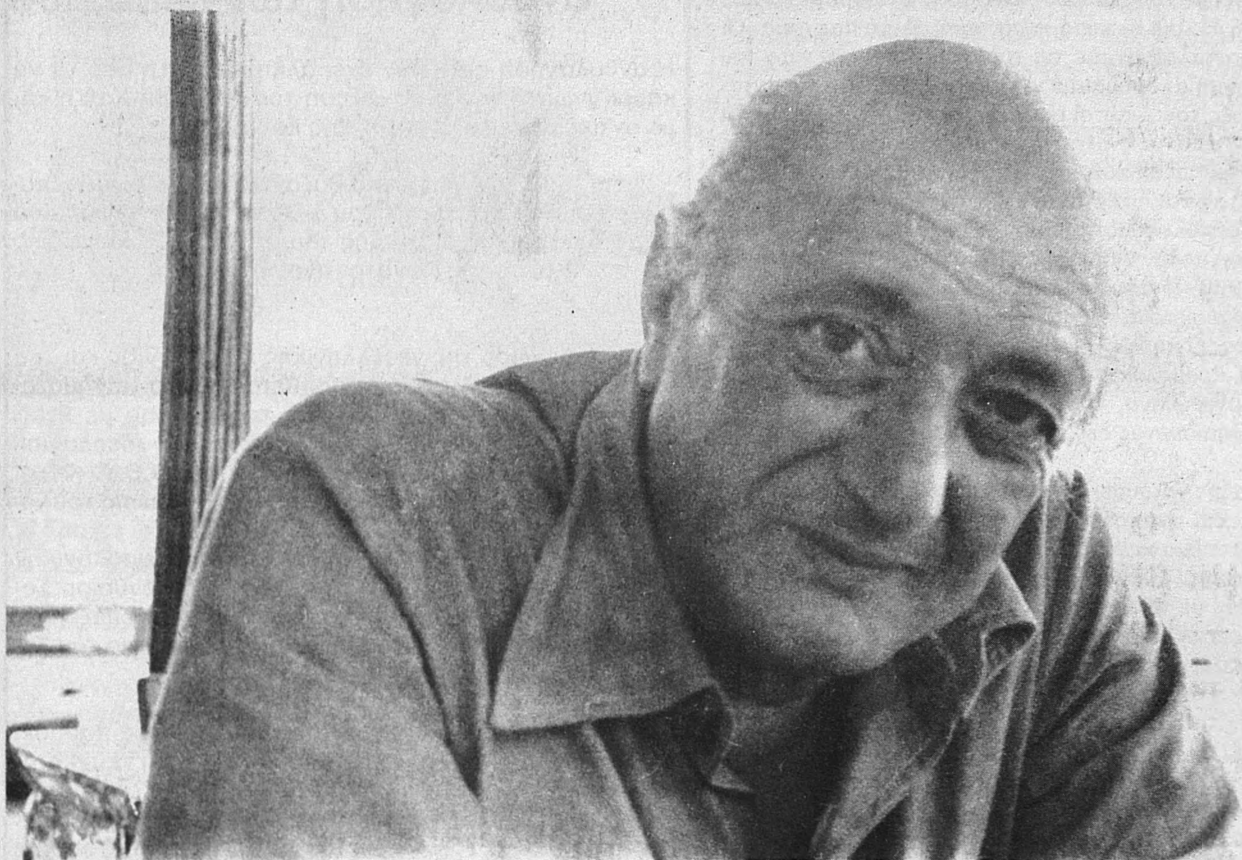
νηπιαγωγείο

το αστεράκι

- Κοντά στο σπίτι σας και δίπλα στο Λυκαβηττό λειτουργεί τό νηπιαγωγείο. «Τό αστεράκι».
- Μιά μικρή δαση μέσα στο τσιμέντο.
- Πρόγραμμα μελετημένο – Διδασκαλία και επίδραση από έμπειρο προσωπικό.
- Παιχνίδι και μάθηση σ' ένα περιβάλλον φροντίδας και αγάπης για τό παιδί.
- Έλάτε νά γνωριστούμε και νά συζητήσουμε για τό παιδί σας.

Γκόλφω Τζελετοπούλου - Ευθυμίου
Βαλασμώνος 4 και Άσκλητιού τηλ. 6447830 – 3635419.

Νόστος Ιουλίου

Ο συγγραφέας Δημήτρης Χατζής αντέχει στο χρόνο. Γι' αυτό και οι αναφορές στο έργο του θα πληθαίνουν. Ο Δημήτρης Χατζής, ο καθημερινός άνθρωπος, αντέχει στις μνήμες όσων έζησαν κοντά του, όλων εκείνων που είχαν την τύχη να συνδεθούν μαζί του και να συμμεριστούν εμπειρίες, αγάπες, αντιπάθειες, αγωνίες. Στο όνομα αυτής της ζώσας μνήμης ενός ανθρώπου που στάθηκε προσωπικός φίλος και μας τίμησε με τις συμβουλές και τη συνεργασία του, ας συγχαρευθεί ένας *τόνος προσωπικός* στο σημείωμα, στη μικρή και χωρίς ιδιαίτερες φιλοδοξίες αναφορά αυτή στη μνήμη του Τάκη Χατζή.

νω ~~από~~ από τ' όνειρο, δεν θέλω νά βγώ. Είναι η ζωή μου άποψη - άχρηστη, ~~πάλι με τον καιρό~~ μέσα στην άπυσία σου - αυτή ζωή, πάθος. Και τό πάθος είναι πάνω απ' την αγάπη, είναι τό πάθος για τη ζωή. Ένα ρίγος έχω νά σου στείλω, ένα κύμα απ' τό σπασμό του κορμιού μου - και δέ λέγονται, δέ δίνονται αυτά. Η μίμηση είναι αυτά μονάχα που δίνονται;

(... από ένα γράμμα που έγραψε η
στον αγαπημένο της).

Θα απαιτηθεί χρόνος, στοργή και γνώση για να παρουσιαστούν, κάποτε, τα κατάλοιπα που άφησε ο Δημ. Χατζής.

Χειρόγραφα διαγραμμένα —όπως αυτό που παραθέσαμε.

Σπαράγματα απ' ό,τι σώθηκε στα ράφια και τα συρτάρια του Τάκη Χατζή. Και απλωμένες μπροστά μας, πλήθος φωτογραφίες από μια ζωή σύντομη, αλλά πυκνή. Προσπαθείς να ανασυνθέσεις το έργο, τη ζωή του, τον άνθρωπο. Δε φτάνεις πουθενά. Έχεις μόνο την εντύπωση πως λεηλατείς κρυμμένους θησαυρούς. Δε συλλαμβάνεις τις *τελειωμένες* μορφές ούτε και τους μονόλογους του δημιουργού με τον εαυτό του —αυτό δηλώνουν τα ατελείωτα, μουτζουρωμένα χειρόγραφα. Χαρτιά ανάκατα, παλιμψηστα —με γραψίματα στο περιθώριο και το πίσω μέρος του φύλλου— σημειώσεις προσωπικές. Ανάγλυφη η προσπάθεια να βγει η μορφή· και αυτή δεν *τελειώνεται*. Όσο πιο βαθιά η ευαισθησία και διεισδυτικό το μάτι, τόσο πιο δύσκολο για τον δημιουργό να διατυπώσει την πολυεδρικότητα των φαινομένων που παρατηρεί. Και μεις, σήμερα, δεν επιχειρούμε να δώσουμε λύσεις —μια αφορμή μονάχα για να μιλήσουμε και πάλι για τον συγγραφέα.

Ύστερα πάλι οι φωτογραφίες. Πολλές και που όμως σε ξαφνιάζουν όπως παρατηρείς τη γνώριμη μορφή να αλλάζει σε έκφραση. Βλέπεις τις μεταλλαγές· ξέρεις τον άνθρωπο που με απλότητα αφήνει τα αισθήματά του να βγαίνουν στο βλέμμα και να αποτυπώνονται σε εκείνο το λεπτό, αδιόρατα πικραμένο χαμόγελο.

Ο άνθρωπος αυτός ήταν σύντροφός μας. Ο αριστερός, ο φίλος, ο δικός μας. Αγανακτούσαμε μαζί του για τις συγκοινωνίες και συζητούσαμε πολιτικά. Θυμόμαστε τον αδερφό του Άγγελο, τα Γιάννενα των νεανικών του χρόνων, τους έρωτες

και τα παθήματα —πειραζόμαστε. Κάναμε σχέδια για εκδόσεις, περιοδικά, ραδιόφωνα, πολιτισμό —το πού το πάει η Αριστερά. Πώς θα κρατήσουμε το ήθος της το στραπατσαρισμένο και σπλωμένο και θα αναθούμε στην καθαρή ουτοπία της. Πώς θα ξαναβρούμε τους εαυτούς μας μέσα στα οράματα που έγιναν παίγνιο ή άλλοθι — κατά περίπτωση. Δικό μας αίμα. Οι νεότεροι του, καταλαβαίναμε τις ευαισθησίες της γενιάς του και την ίδια στιγμή απορούσαμε για τη γεροσύνη και τις αντοχές του. Οι ήρωές του —αυτοί οι σύνθετοι και ολοκληρωμένοι χαρακτήρες που σπάνια η λογοτεχνία μας έχει αναπαραστήσει όμοιους τους— έμοιαζαν πότε - πότε ευθύγραμμοι και απλοϊκοί απέναντι σ' αυτόν τον υπερευαίσθητο άνθρωπο με την πλούσια, ανήσυχη και πολυκύμαντη ζωή. Ίσως γι αυτό είναι δύσκολο να μιλήσουν γι αυτόν «αποφορτισμένα» όσοι είχαν την τύχη να τον ζήσουν από κοντά. Και όσοι τον γνώρισαν, χρωστούνε να πούνε ίσως και σε τόνο προσωπικό τις ανθρώπινες ιδιότητές του αφτιασίδωτα. Ο καθείς —ακόμα και όποιος έχει παραμορφωθεί από τους προβολείς της δημοσιότητας— έχει δικαίωμα να εκθέσει το ανθρώπινο, καθημερινό του πρόσωπο. Και βέβαια, ο τίμιος δημιουργός δεν έχει καθόλου να χάσει από την έκθεση αυτή.

Ο Τάκης Χατζής γελούσε, υπέφερε, θύμωνε πολύ, ήταν σφόδρα επιθετικός και αγαπούσε χωρίς όρους· αγαπούσε συμμετρώντας τα ελαττώματα των φίλων του και αγνοούσε τις αρετές όσων κατέκρινε. Ήταν άνθρωπος, ευάλωτος στα πειράγματα, αγχωμένος με το έργο του.

Κυττάμε τις φωτογραφίες. Εδώ, παίζει τάβλι όπως κάθε ταβλαδόρος αποκαμωμένος στον μεσημεριανό ήλιο του καλοκαιριού. Εδώ, χωμένος μες στους συνεξοριστούς του. Ύστερα, στο αιγαιοπελαγίτικο τοπίο, αράζει με νωχέλεια πάνω στα φύκια, ξεχασμένος σε σκέψεις που ανιχνεύουν τον φακό και τα εντός του. Άλλοτε ποζάτος, φτασμένος και φημισμένος που μπήκε πια «στων ιδεών την πόλη». Ή, νέος, σε μια πόζα «στημένη» εποχής, όπου το καφετέρω του μάτι υπερβραίνει το «στυλ» και το στήσιμο. Νεαρός κομψευόμενος ανάμεσα σε δεσποινίδες και φίλους της νιότης. Και ύστερα, το βασανισμένο βλέμμα και το πικρό χαμόγελο: αυτό το πορτραίτο, το γνώριμο, το πολυφορεμένο και πολυδημοσιευμένο: στητός, μπροστά μας, ολοζώντανος και γλυκύτατος, ο Τάκης Χατζής μας καλεί και μας φωνάζει: «ελάτε να κοροϊδέψουμε, ελάτε ν' απομυθοποιήσουμε τους εαυτούς μας, ελάτε να δείτε πως κάτι καλό θα βγει στο τέλος».

«Γλυκέ μου», «καλέ μου», «φίλε μου», «ψυχή μου», «ο καλός μου ο Ανδρέας» «ο καλός μου ο Μέμος», «η καλή μου η Ζιζή» —αυτά ήταν τα λόγια του και αυτές οι προσφωνήσεις του. Πώς να ξεφύγουμε και μεις, που τώρα, τυχαία μέσα στο χρόνο, χωρίς επετείους, ξανασυναντιόμαστε μαζί του; Είναι καλή και γλυκειά η στιγμή, απελευθερωτική, όταν ανακαλείς ένα φίλο —και είναι κρίμα που λείπει. Πέρα από τη λύπη, είναι ο γλυκασμός. Είναι ένα αίσθημα βαθιάς ικανοποίησης και χαράς, είναι ένα αίσθημα απελευθερωτικό να ξαναφέρνεις κοντά σου, έτσι ζωντανή, την εικόνα του δικού σου του φίλου. Ο Τάκης Χατζής, χαρίζει σε μας αυτό το αίσθημα και αυτή τη χαρά. Είναι κρίμα, να μένουν μόνο τα γραπτά κείμενα από κάποιους ανθρώπους.

Χ.Γ.Π.

ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΗ

Παρακαλούνται όλοι όσοι κατέχουν οποιαδήποτε μορφή υλικό που έχει σχέση με τον Δημήτρη Χατζή (μαγνητοφωνημένες ομιλίες, μαθήματα, διαλέξεις, χειρόγραφα, φωτογραφίες κ.λπ.) να επικοινωνήσουν με την κ. Κ. Χατζή (Αρόββου 8, 116 33 Αθήνα, τηλ. 75.17.422).

Ένα αντίγραφο αυτού του υλικού θα βοηθούσε στη συμπλήρωση του αρχείου Δ. Χατζή.

Σημείωμα για την ανθολόγηση των κειμένων

Η ανθολόγηση αυτή δεν έχει άλλη επιδίωξη από το να κάμει γνωστή την ενασχόληση του Δημήτρη Χατζή και με αντικείμενα άλλα εκτός της λογοτεχνίας.

Έτσι, από τον χώρο της βυζαντινής φιλολογίας, παραθέτουμε ένα κείμενό του —απόσπασμα κεφαλαίου της διδακτορικής διατριβής του με θέμα τις Μονωδίες για την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους.

Από τον χώρο της νεοελληνικής λογοτεχνίας και του νεοελληνικού πολιτισμού παραθέτουμε δύο μαθήματα-ομιλίες: Ένα στο Πανεπιστήμιο της Πάτρας με θέμα «Νεοελληνική λογοτεχνία και νεοελληνική ιδεολογία» και ένα στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Φ.Ο.Υ. (Φιλοπρόδοου Ομίλου Υμηττού) με θέμα: «Το πρόσωπο του νέου ελληνισμού. Ι. Η λογία παραδόσις». Δίνεται επίσης απόσπασμα της ομιλίας του στην «Τέχνη» Θεσσαλονίκης με τίτλο «Ο θρυμματισμός στο έργο του Διονυσίου Σολωμού». Το κείμενο αυτό είχε στη συνέχεια επεξεργαστεί με πρόθεση να ολοκληρώσει μια μελέτη για τον Σολωμό.

Από τα λαογραφικά κείμενα του συγγραφέα παραθέτουμε τμήμα της εισαγωγής από την ημιτελή «Συγκριτική μελέτη των στοιχείων του βαλκανικού τραγουδιού της εντειχιζόμενης γυναίκας του κτίστη» (: τις βαλκανικές παραλλαγές του «Γεφυριού της Άρτας»), της οποίας μια πρώτη μορφή έχει δοθεί σε άρθρο στα συγγρικά.

Από τα λογοτεχνικά κατάλοιπα (ημιτελή και αποσπάσματα) δίνουμε το τρίτο κεφάλαιο του πρώτου μέρους από το ατελείωτο μυθιστόρημα «Ο θείος Πολυκράτης από την Ουγκάντα», με τίτλο «Η πισίνα» ('Η «Μιά στέρνα από αλάβαστρο»), το πρώτο μέρος διηγήματος με τίτλο «Μικρό σχόλιο στην Οδύσσεια», ένα σχεδίασμα διηγήματος πάνω σε ήδη δημοσιευμένο κείμενο μορφής χρονογραφήματος, με τίτλο «Ρεμβασμός του Δεκαπενταύγουστου» και, τέλος, αποσπάσματα από το εκτενές διήγημα (νουβέλα): «Το τραγούδι της νεκρής αδερφής» —ο συγγραφέας το καταλογογραφεί στη συλλογή «Αντι-διηγήματα» — απόσπασμα από το πρώτο μέρος («Η εξομολόγηση του συγγραφέα») και μικρό σχεδίασμα από το τέταρτο μέρος («Ερωτικής ελεγχείας ημιτελή και αποσπάσματα»). Στο επόμενο τεύχος, θα δημοσιεύσουμε απόσπασμα από σενάριο με τον τίτλο «Θεοφανώ».

Ενδεικτικό, λοιπόν, και με πολλές ανησυχίες, κατατίθεται το μικρό αυτό ανθολόγιο στα πλαίσια του αφιερώματος του περιοδικού ANTI στον Δημήτρη Χατζή. Τα λογοτεχνικά, όσο και τα φιλολογικά κατάλοιπα του συγγραφέα, στην κατάσταση που βρίσκονται (πολλαπλές επεξεργασίες που διαταράσσουν το χειρόγραφο, συμπληρώσεις, σχεδιάσματα, ξαφνικές μεταθέσεις «ψηφιδων» από ένα κείμενο σε άλλο κλπ) επιδέχονται μόνο μια φιλολογική έκδοση, που οπωσδήποτε, πρόκειται να ακολουθήσει.

«Ελληνικό» —αποχαιρετισμός. Οκτώβριος του '77.

Ο Δ. ΧΑΤΖΗΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Δημοσιογράφος από τα γενοφάσκια του ο Δημήτρης Χατζής —«τρεις γενιές γραφιάδες και τυπογράφοι» συνήθιζε να λέει αστειευόμενος— και αγωνιστής μαχόμενος για τις ιδέες του από δεκαεφτά χρονών (όταν, με το θάνατο του πατέρα του Χατζή-Πελλερέν το 1930, αναλαμβάνει τη διεύθυνση της εφημερίδας «Ηπειρος»), ήταν φυσικό να αποδίδει στον περιοδικό τύπο ένα καίριο ρόλο στη μάχη των ιδεών.

Ήδη μεταξύ 1930-36 δημοσιεύει, κυρίως με ψευδώνυμο, ποι-

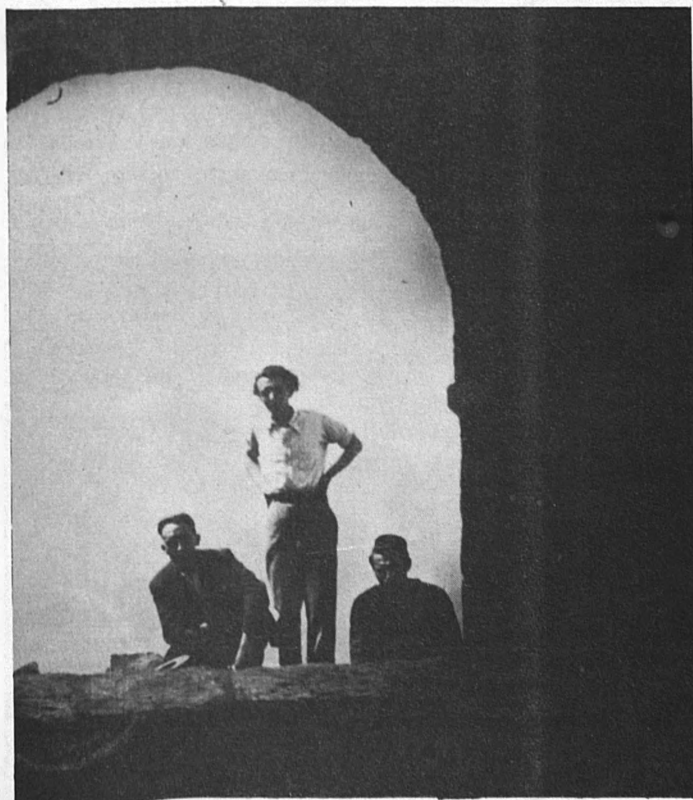
ήματα σε ηπειρωτικά και αθηναϊκά λογοτεχνικά περιοδικά. Κύριος συντάκτης της «Ελεύθερης Ελλάδας» και του «ΡΙζοσπάστη» στη συνέχεια, ακολουθεί τις τύχες του αριστερού κινήματος και συνεχίζει, σαν δημοσιογράφος, να συνεργάζεται στη «Φωνή της Αλήθειας» και κατόπι στον «Νέο Κόσμο». Συνεργάτης της «Επιθεώρησης Τέχνης» και μόνιμος συνεργάτης έπειτα του περιοδικού «Πυρός» που έβγαине στην Ανατολική Γερμανία, όπου, εκτός των έκτακτων φιλολογικών συνεργασιών κρατούσε και μόνιμη στήλη φιλολογικής αλληλογραφίας. Στη Βουδαπέστη είναι μόνιμος συνεργάτης-επιμελητής των εκδόσεων «Eurora», όπου εγκαινιάζει τμήμα νεοελληνικής λογοτεχνίας με μεταφράσεις (τις οποίες συχνά επιμελείται ο ίδιος) έργων νεοελληνικής λογοτεχνίας —έργο το οποίο στηρίζει απ' την άλλη, με τη δημιουργία τμήματος νεοελληνικής λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο όπου και διδάσκει (αναβάθμιση του παλαιού τμήματος βυζαντινής φιλολογίας που διηύθυνε ο Ιούλιος Μόραβσικ) . Τόσο στη Γερμανία

όσο και στην Ουγγαρία συνεργάστηκε με επιστημονικά περιοδικά όπου δημοσιεύτηκαν άρθρα του, σε θέματα βυζαντινής φιλολογίας, νεοελληνικής ιστορίας, λογοτεχνίας και λαογραφίας.

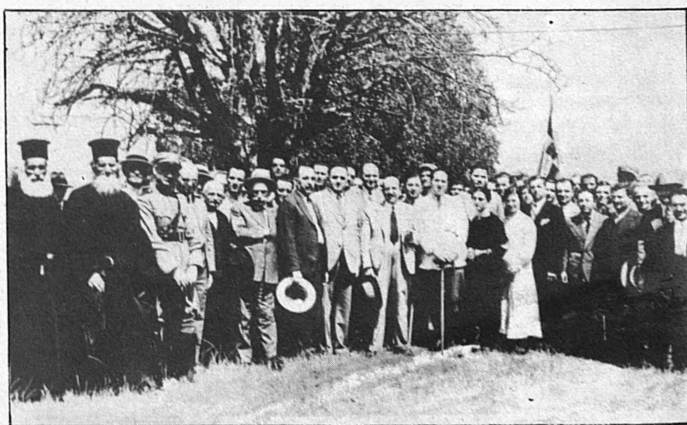
Εκεί, στην Ουγγαρία, έζησε την άνθηση αξιόλογων επιστημονικών εκλαϊκευτικών περιοδικών και διαμόρφωσε την άποψη ότι υπάρχει η αναγκαιότητα να έρθουν και στην Ελλάδα οι νέες ιδέες για την επιστήμη και τον πολιτισμό με την έκδοση αντίστοιχων περιοδικών που θα βοηθούσαν τη ροή επιστημονικής γνώσης σε πλατύτερα στρώματα —έργο υποδομής και παραγωγής μαζί. Εκεί συνέλαβε, τότε, και την ιδέα έκδοσης λογοτεχνικού περιοδικού που θα κάλυπτε πλατειά τη λογοτεχνία σε παγκόσμια κλίμακα και θα διευρύνονταν με νέες απόψεις για την πολιτισμική λειτουργία του «κειμένου».

Με την επιστροφή του στην Ελλάδα πήρε μέρος στο σχεδιασμό του περιοδικού «ΔΟΜΗ» που εξέδιδε ο εκδότης Κίμων Καμπουρης μαζί με τον Μ. Σταματελάτο. Η συνεργασία αυτή δεν μάκρυνε πολύ λόγω ενός γενικότερου «ασαφούς πλαισίου» και επειδή πρόβλεπε ότι δεν θα μπορούσε να υλοποιήσει τις ιδέες του.

Επόμενο βήμα ήταν η ίδρυση δικού του περιοδικού που ανέλα-

Αη Γιώργης της Πολιάνας. Γύρω στα 1936.

Εκδήλωση —Γενικός Διοικητής Ηπείρου κτλ. Με τον Χρηστοβασίλη.

Έσκυβε προσεκτικά στο υλικό του, που το έλεγχε και το επεξεργαζόταν ο ίδιος, έχοντας αναλάβει και την τυπογραφική ακόμα επιμέλεια.

Το τέταρτο τεύχος του «Πρίσματος» βγήκε μετά τον θάνατό του, με υλικό που είχε ο ίδιος θεωρήσει στο μεγαλύτερο μέρος του, αν και βαρειά άρρωστος, με επιμέλεια της κ. Κ. Χατζή.

* * *

Με το ANTI η σχέση του Δημήτρη Χατζή ξεκίνησε πολύ νωρίς και υπήρξε σταθερή από το 1975 μέχρι το θάνατό του. Και βέβαια δεν υπήρξε καθόλου σχέση «εξωτερικού» συνεργάτη. Ο Χατζής τιμήσε το ANTI με τη γενναιόδωρη φιλία του και κατάθεσε στο χυτήριό του ιδέες και προτάσεις θετικές, ζωντανές και δημιουργικές. Το πρώτο κείμενό του, μετά την επιστροφή του στην Ελλάδα τον Νοέμβριο του 1974, το δημοσίευσε στο ANTI —ήταν μια μελέτη για τον Βάρναλη που δημοσιεύτηκε το 1975 στο τχ. 11 του περιοδικού.

Κυρίως όμως, με δική του πρωτοβουλία και φροντίδα έγιναν στο ANTI μία σειρά από έρευνες. Κάνοντας σήμερα μια συνοπτική αποτίμηση της συμβολής του Δ. Χατζή στο ANTI, οφείλουμε να καταθέσουμε ότι πολλά από όσα έγιναν στο περιοδικό, υλοποιήθηκαν από τις ιδέες και προτάσεις που κατά καιρούς, εκείνος «έριχνε».

Τέτοια ήταν και η έρευνα για το Λαϊκό Πολιτισμό, για την οποία συνέταξε το ερωματηματολόγιο, έγραψε την εισαγωγή, οργάνωσε, συντόνισε και επιμελήθηκε τις επιμέρους συνεργασίες. Ένα από τα σχέδιά του —από τα πιο προσφιλή— που δυστυχώς δεν πραγματοποιήθηκε, ήταν η έκδοση σε αυτοτελή τόμο της έρευνας εκείνης, βεβαίως επαυξημένης με προσθήκες και βελτιώσεις —έργο για το οποίο είχε κάμει και τη σχετική προεργασία.

Η μόνιμη στήλη ANTI-ΘΕΜΑΤΑ ήταν δική του ιδέα, που ο ίδιος εγκαινίασε. Τις επιφυλλίδες αυτές —επεξεργασμένες ξανά— σκόπευε μάλιστα να εκδώσει σε αυτοτελή τόμο με τον τίτλο «Αντι-διηγήματα».

Επίσης, με δική του παρακίνηση και με αφορμή το ενδιαφέρον και την αγωνία του για τα χάλια της τηλεόρασης, έγινε μια έρευνα με θέμα «Τηλεόραση και διανόηση-η κάθαρση της Ραδιοφωνίας» την οποία εγκαινίασε ο ίδιος και στην οποία συνεργάστηκαν τότε —με δική του επιλογή— οι Μ. Αναγνωστάκης, Δ. Αρτινός, Δ. Ραφτόπουλος, Θ. Ρεντζής και Π. Στάγκος. Ο αρχηγός, τότε, της αξιωματικής αντιπολίτευσης και πρόεδρος του ΠΑΣΟΚ Α. Παπανδρέου, είχε επίσης κάνει μια αποκλειστική δήλωση. (τχ. 170/30.1.1981 και τχ. 172/27.2.1981).

Τέλος, ο Χατζής επανέφερε με κάθε ευκαιρία την αγωνία του για τη γλώσσα. Είναι γνωστό ότι δημοσίευσε το 1975 —με τα τότε δεδομένα— τη μελέτη του «Γλώσσα και πολιτική», την οποία σιωπηρά απέσυρε με την εγκαθίδρυση της δημοτικής επί κυβέρνησης «Νέας Δημοκρατίας». Έτσι, αναζωπυρώθηκε και πάλι η συζήτηση για τη γλώσσα και ο ίδιος οργάνωσε και πήρε μέρος στη συζήτηση με δύο άρθρα του (τχ. 16, 17 και 19).

Και κάθε τόσο, με κριτική, υποδείξεις και κυρίως διαρκή —σωματική, ψυχική και συναισθηματική— παρουσία και έγνοια για τους προβληματισμούς του περιοδικού, μάς στάθηκε ο Δημήτρης Χατζής.

Ό,τι θετικό υπάρχει στο έντυπο αυτό, είναι αναμφισβήτητο πως το οφείλει σε φίλους, πολύτιμους κάθε φορά για τη συμβολή τους. Ένας απ' αυτούς, απ' τους πιο ακριβούς, ο Τάκης Χατζής. Αυτή τη μαρτυρία καταθέτουμε σήμερα, δημόσια, ακόμη μια φορά, **αντί για μνημόσυνο.**

Με παρέα φίλων (γύρω στα 1940-44).

Γιάννινα —Κάστρο. Με την αδερφή του Λίτσα, τον Πύρρο Αποστολίδη και άλλους. Γύρω στα 1934-36.

Γύρω στα 1936 —στον Εθνικό κήπο (;). Φωτογραφία εποχής —αβρότητα, τρυφερές δέσποινες —έχει περάσει η δικτατορία;

□

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΧΑΤΖΗΣ • 1913-1981

Βιογραφικό σημείωμα

Ο Δημήτρης Χατζής γεννήθηκε στα Γιάννινα τον Νοέμβριο του 1913. Ο παππος κι ο πατέρας του υπήρξαν τυπογράφοι —παράδοση που συνέχισε κι ο ίδιος. Ο πατέρας του, Γεώργιος Χατζής, γνωστός λόγιος και καλός παλαμικός ποιητής με το ψευδώνυμο Πελλερέν, εξέδιδε στα Γιάννινα την εφημερίδα «Ήπειρος», που μέχρι την απελευθέρωση της πόλης έβγαине στα τουρκικά.

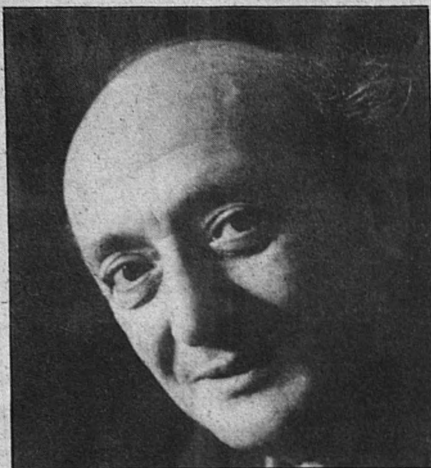
Ο Δ. Χατζής ήρθε στην Αθήνα, όπως κι ο μικρότερος αδερφός του Άγγελος, να τελειώσει την Ιόνιο Σχολή. Διέκοψε όμως, με τον ξαφνικό θάνατο του πατέρα του το 1930, και επέστρεψε στα Γιάννινα όπου, μέσα σε μεγάλες οικονομικές δυσχέρειες, αναλαμβάνει τη συνέχιση της έκδοσης της εφημερίδας, τελειώνοντας, παράλληλα, τη Ζωσιμαία Σχολή. Γράφεται στη συνέχεια στη Νομική Σχολή της Αθήνας, αλλά του είναι αδύνατο να ολοκληρώσει τις σπουδές του για οικονομικούς λόγους. Στην Αθήνα πηγαίνει λίγο αργότερα να σπουδάσει φιλολογία ο αδερφός του Άγγελος.

Εκεί γύρω στα 1935 γίνεται μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος. Το 1936 συλλαμβάνεται από την αστυνομία του Μεταξά, (που είχε τις πληροφορίες ότι η συντηρητική εφημερίδα «Ήπειρος» διακινεί παράνομο επαναστατικό υλικό), βασανίζεται και εξορίζεται στη Φολέγανδρο.

Στη συνέχεια, όταν αφέθηκε ελεύθερος, εγκαθίσταται στην Αθήνα. Στρατεύεται στον Αλβανικό πόλεμο, αλλά δεν στέλνεται στο μέτωπο —είναι μια παράδοξη εποχή— τα στρατεύματα διαλύονται, ανασυντάσσονται, ξαναδιαλύονται: η αναρχία της ύστερης δικτατορίας.

Γερμανική κατοχή-Αντίσταση. Στο βουνό εργάζεται στην έκδοση της παράνομης «Ελευθέρης Ελλάδας», που συνεχίζει την έκδοσή της και μετά την απελευθέρωση. Ενεργός δημοσιογράφος όλο αυτό το διάστημα, ακολουθεί τις τύχες του αριστερού κινήματος. Εξορία στην Ίκαρία το καλοκαίρι του 1947. Δημοκρατικός Στρατός (Μάρτιος του '48). Τον Ιούλιο του '48, μαθαίνει στο βουνό την εκτέλεση του αδερφού του Άγγελου μετά την περίφημη δίκη των Ιωαννίνων, όπου αποφασίστηκε η υποδειγματική εκτέλεση του άνθους της Γιαννιώτικης καλής κοινωνίας. Στρατοδίκης στην δίκη εκείνη ήταν ο Στ. Παττακός.

Ήττα, εξορία —στη συνέχεια. Εγκαθίσταται στην Ουγγαρία. Δουλεύει στην

Βουδαπέστη —Χριστούγεννα 1973.

Φωτ. Φ. Μεσθεναίου.

εφημερίδα του κόμματος. Αρχίζουν να μαζεύονται τα πρώτα σύννεφα στις σχέσεις του με το κόμμα. Μελετώντας Βυζαντινή και μεταβυζαντινή ιστορία και λογοτεχνία στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου της Βουδαπέστης, γνωρίζει τον καθηγητή Gyula Moravcsik. Με δική του προτροπή στέλνεται στην Ακαδημία των Επιστημών του Ανατολικού Βερολίνου, όπου εργάζεται στο εκεί Νεοελληνικό Ινστιτούτο, σαν υπότροφος και ερευνητής (1957-1962), τελειώνοντας ταυτόχρονα τη διδακτορική διατριβή του με θέμα τις «Μονωδίες για την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους», που την υποβάλλει στο Πανεπιστήμιο Humboldt του Βερολίνου υπό τη διεύθυνση του καθηγητή Irmischer.

Αντίπαρος —ο Σιφνιώτικος γιαλός. Σεπτέμβρης του '77 («εδώ ησυχάζει η ψυχή μου» —κάθε μέρα, με τη δύση, εδώ).

Επιστρέφει στην Ουγγαρία το 1962 και εργάζεται στο Πανεπιστήμιο, στην αρχή σαν βοηθός στην έδρα της Βυζαντινής Φιλολογίας. Θεμελιώνει το Νεοελληνικό Ινστιτούτο —για πρώτη φορά διδάσκονται στο Πανεπιστήμιο τα νέα ελληνικά και η νεοελληνική λογοτεχνία. Παράλληλα με τη διδακτική και επιστημονική δουλειά του, συνεργάζεται με τον εκδοτικό οίκο «Eurora», όπου εισηγείται και επιμελείται 80 περίπου εκδόσεις έργων νεοελληνικής λογοτεχνίας σε ουγγρική γλώσσα.

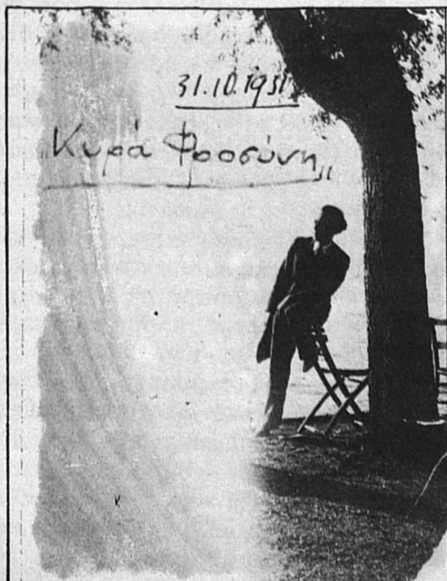
Ταξιδεύει στη Γαλλία και, μετά τον Μάη του '68, επιδιώκει να εγκατασταθεί στο Παρίσι. Δεν δέχεται να πάρει ουγγρική υπηκοότητα, επιμένει να είναι «άπατρις».

Στο Παρίσι του προτείνουν μια θέση βοηθού στα νέα ελληνικά (στην έδρα του καθηγητή Tarabout). Τη δέχεται, όμως η γαλλική αστυνομία τον πιέζει να ζητήσει πολιτικό άσυλο —αρνείται τον εκβιασμό και επιστρέφει στη Βουδαπέστη. Έχει ήδη στραφεί οριστικά στον ευρωπαϊκό κομμουνισμό, όπου διαβλέπει τη μόνη λύση για τον σοσιαλισμό. Παρακολουθεί με μεγάλη προσοχή κάθε προσπάθεια δημοκρατικού ανοίγματος στον υπαρκτό σοσιαλισμό —την αυτοδιοίκηση στη Γιουγκοσλαβία, τα φωτεινά ανοίγματα στο ουγγρικό Πανεπιστήμιο (Σχολή της Βουδαπέστης)— αλλά και κάθε ήττα των δημοκρατικών μετώπων. Γράφει, δημοσιεύει αργά-αργά. Είναι μόνιμος συντάκτης του περιοδικού «Πυρ-

σός» στην Ανατολική Γερμανία. Συνεργάζεται με την «Επιθεώρηση Τέχνης» στην Ελλάδα.

Το καλοκαίρι του '73 διδάσκει στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο της Γενεύης νεοελληνική λογοτεχνία. Κυκλοφορεί, μαζί με τον Θανάση Χατζή, ένα βιβλίο για τη δικτατορία στην Ελλάδα. Η πτώση της δικτατορίας φέρνει στον αφρό το αίτημα της επιστροφής των πολιτικών προσφύγων. Μία μερίδα διανοουμένων πιέζει για την επιστροφή του. Έρχεται στην Ελλάδα τον Νοέμβριο του '74, έπειτα από εικοσιπέντε χρόνια, πραξικοπηματικά, καταδικασμένος δύο φορές σε θάνατο (λόγω λιποταξίας) και χωρίς να του έχει δοθεί ακόμη χάρη. Ξαναφεύγει και επιστρέφει οριστικά (μετά τη νομοθετική ρύθμιση) τον Ιούνιο του 1975.

Η σύντομη ζωή της επιστροφής του ('75-'81) χαρακτηρίζεται από ανησυχία και έντονη δράση. Το φθινόπωρο του '75 τον καλεί το Πανεπιστήμιο Πάτρας σαν ειδικό επιστήμονα στη Σχολή Μηχανολόγων να διδάξει ελληνική λογοτεχνία — η απόφαση της Σχολής εντάσσεται στα πλαίσια ενός προγράμματος εμπλουτισμού των θετικών επιστημών με κάποια μαθήματα από το χώρο των ανθρωπιστικών επιστημών. Η φοιτητική προσέλευση στο μάθημά του (που αρχίζει τον Νοέμβριο του '75) είναι μεγάλη. Μερίδα καθηγητών, εφημερίδων, ανθρώπων του Υπουργείου Παιδείας, συσπειρώνονται τότε για να αποτραπεί «να πέσει ο λύκος στα πρόβατα». Ο τότε υπουργός Παιδείας Γ. Ράλλης αποφασίζει τη διακοπή των μαθημάτων — και η νομική φόρμουλα βρίσκεται: ο Χατζής δεν έχει υπηρετήσει τη στρατιωτική του θητεία. Τα μαθήματα σταματούν, τον Ιούνιο του '76.

Ο αδερφός Άγγελος —Γιάννινα, «Κυρά Φροσύνη», 31.10.1931.

Αντίπαρος' καλοκαίρι του '77. Η πλατεία —οι φίλοι— το τάβλι (όπου edήλωνε αιώνιος νικητής).

Τα χρόνια '75-'80 είναι χρόνια άνηψης του πολιτιστικού κινήματος. Ο Χατζής δίνεται ολόψυχα σε κάθε αδεσμευτη πολιτιστική κίνηση —δίνει σε όλη την Ελλάδα διαλέξεις, μαθήματα, παίρνει μέρος σε συζητήσεις, πάει όπου τον καλούν (Πανεπιστήμια, πολιτιστικοί σύλλογοι, δήμοι, σχολεία, σχολές), αρθρογραφεί. Αποσύρεται από παντού όπου διαπιστώνει κομματική ή άνωθεν επέμβαση. Γράφει και ξαναγράφει τις απόψεις του για τον ευρωκομμουνισμό, για τον σοσιαλισμό στην Ελλάδα. Στα λίγα χρόνια της επιστροφής του γράφει και εκδίδει: ένα βιβλίο για το γλωσσικό ζήτημα (που το απέσυρε στη συνέχεια για να το αναθεωρήσει, όταν η πίεση των πραγμάτων ανάγκασε την τότε κυβέρνηση να θεσμοθετήσει τη δημοτική), το μυθιστόρημα «Το Διπλό Βιβλίο» αρχινημένο ήδη από τα χρόνια της εξορίας, τη συλλογή διηγημάτων «Σπουδές», τη συλλογή «Θητεία» με παλιότερα κείμενα (1945-1950). Το '80 βγάζει το περιοδικό «Το Πρίσμα» —τριμηνιαία έκδοση για την παγκόσμια σύγχρονη λογοτεχνία— ένα περιοδικό που τον απασχολούσε από παλιά. Έχει πολλά σχέδια, να το διευρύνει, να το συστηματοποιήσει, να εκφράζει επιτέλους κάποιες ιδέες, θέσεις, κάτι, μέσα στη γενική σύγχυση.

Αρρώσταίνει από καρκίνο τον Μάρτιο του '81 και πεθαίνει στις 20 Ιουλίου του χρόνου εκείνου στο σπίτι του Γ. Μούστρη στη Σαρωνίδα, που σε μια μοναδική χειρονομία-πράξη φιλίας και αφοσίωσης του παραχώρησε ο εκλεκτός αυτός άνθρωπος.

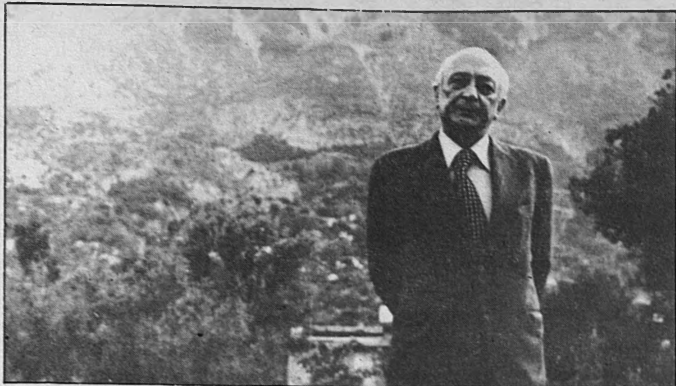
Το γραπτό έργο του Δημήτρη Χατζή θα μπορούσε, σε συντομία, να χωριστεί:

- Στο δημοσιογραφικό έργο —κείμενα κυρίως πολιτικά αλλά και πολιτιστικά (1931-1980).
- Στο λογοτεχνικό έργο, εκδομένο και ανέκδοτο (ημιτελές).
- Στο επιστημονικό έργο (φιλολογικό) κυρίως: νεοελληνικό, βυζαντινό και μεταβυζαντινό, αλλά και γλωσσολογικό, λεξικογραφικό και λαογραφικό, εκδομένο και ανέκδοτο (ημιτελές).

Ο προφορικός του λόγος (ιδιαίτερα ο έξοχος διδακτικός του λόγος) θα πρέπει κάποτε να καταγραφεί σε χωριστή ενότητα.

Βουδαπέστη —γύρω στα 1955.

Δωδώνη —Μάιος του '77. Ο Τόμαρος —η «μάννα Ήπειρος».

Λίμνη —Γιάννινα. Ίσως το 1930 —φορά μαύρη γραβάτα, έχει πεθά-
νει ο πατέρας.

ΔΗΜΗΤΡΗ ΧΑΤΖΗ:

‘Ο θεῖος Πολυκράτης ἀπὸ τὴν Οὐγκάντα

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ -ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ (ἀπόσπασμα)

Η ΠΙΣΙΝΑ

Αὐτὴ τὴν πισίνα τὴν εἶχε ζητήσει, τὴν εἶχε ἀπαιτήσει μόλις ἐγκαταστάθηκαν σ’ αὐτὸ τὸ σπίτι μετὰ τὸ γάμο τους. “Ὅσα τῆς κατηγόρησε ἐκεῖνος τότε πού ζητήσε μιά καίρια ἐξήγηση μαζί της, ἦταν ὅλα ἀλήθεια —καὶ δὲν τ’ ἀρνήθηκε. [...]

‘Η πισίνα ἀπόμεινε. Μ’ ἐπιμέλεια ἐντελῶς ἀσυνήθιστη γι’ αὐτὴν εἶχε ἐπιβλέψει μονάχη τῆς τὴν κατασκευή τῆς, ὅπως αὐτὸς τῇ βεράντα του, πολὺ καλὰ ξέροντας αὐτὴ τὴ φορά τί ζητοῦσε. Τὴν ἔκανε ὄχι καὶ πολὺ μεγάλη —(τά τρία ἐπὶ τέσσερα πού ‘πε)— ἀχρηστέ δηλαδή γιὰ νὰ κολυμπήσει κανένας λιγάκι. Το ὕλικο τῆς ἐπιστροφῆς ἦταν ἓνα πρόβλημα. Τῆς εἶπανε γιὰ διάφορους λίθους ἡμιπολύτιμους —λαζουρίτη, ἀχάτη, ὄνυχα ἀπὸ τὴν Κρήτη, τὴ συμβουλέψανε γιὰ τριμμένο κεχριμπάρι καὶ τῆς προτεῖνανε καὶ τὸ σμάλτο. Τῆς εἶπανε ἀκόμα γιὰ κεῖνον τὸν «λάπις λάζουλις». Τὸ χρῶμα τὴν ἐνοιαζε αὐτὴν περισσότερο— τὸ βαθὺ γαλάζιο. Κατάληξε στὴν ἀπλὴ πορσελάνη καὶ τὴν ἔστρωσε ἔτσι καὶ κάτω καὶ γύρω. ‘Εντελῶς λεία. “Εκοψε τὰ λίγα δέντρα πού ‘τανε γύρω, νὰ μὴν πέφτει μέσα κανένας ἴσκιος, καμιάν ὥρα τῆς μέρας —μιὰ γαλάζια χάντρα μέσα στὴν πρασι-
νάδα τοῦ κήπου. Δὲν ἄφησε τὸν μηχανικὸ νὰ τῆς φτιάξει τὴ συνηθισμένη σιδερένια σκαλίτσα κι ἀπαίτησε ἀπὸ τὴ μεριά τοῦ σπιτιοῦ νὰ γίνουν τέσσερα πλατιά σκαλοπάτια ἀπὸ κάτασπρο μάρμαρο— τὰ δύο νὰ σκεπάζονται ἀπ’ τὸ νερό. Καὶ τὸ πῖο παρὰξενό σ’ αὐτὴ τὴν ὅπως καὶ νὰ τὸ πείς παράξενη κάπως κατασκευὴ, θὰ μπορούσε κανένας νὰ πεῖ πὼς ἦταν ἐκεῖνη ἡ τραβέρσα πού ἀπαίτησε νὰ τῆς βάλουν, νὰ ἐνώνει τὶς δύο ἄκρες τῆς πισίνας πάνω ἀπ’ τὸ τέταρτο σκαλοπάτι, μισὸ μέτρο πάνω ἀπ’ τὸ νερό. “Επρεπε δηλαδή νὰ τὴν πηδήσεις ἢ νὰ περάσεις κάτω ἀπ’ αὐτὴν γιὰ νὰ μπεις στὸ νερό —τί στὸ διάολο τὴν ἤθελε αὐτὴ τὴν τραβέρσα;

Δίπλα στὴν πισίνα, ἀπ’ τὴ μεριά πού κατεβαίνουνε τὰ τέσσερα σκαλοπάτια, ζήτησε κι ἔφκιασαν ἓνα πλακόστρωτο, τετράγωνο, ὄχι μεγάλο κι αὐτὸ —μέ πλάκες Πηλίου εἶχε ἀπαιτήσει νὰ τῆς τὸ στρώσουν. Μιά ψάθινη πολυθρόνα, ἓνα τραπέζι μέ τὸ βάζο πάνω γιὰ τὰ λουλούδια καὶ κάποια βιβλία, μιὰ δευτέρη πολυθρόνα πῖο χαμηλὴ, γιὰ τοὺς ἐπισκέπτες, ἦταν, ἄς ποῦμε, ἡ ἐπίπλωση σ’ αὐτὸ τὸ πλακόστρωτο. Κι ἦταν ἀπλῶς διακόσμηση μόνο, ἐντελῶς ἀχρείαστη, γιατί ποτέ δὲν ἔβαλε κανένα λουλούδι στὸ βάζο, δὲν ἀνοίξε ποτέ κανένα βιβλίο καὶ δὲν δέχτηκε κανέναν ἐπισκέπτη ἐκεῖ.

“Ὅλα εἶναι κανονισμένα, ὑπολογισμένα στὴν ἐντέλεια γιὰ τίς δικές της ἀνάγκες. Στὶς ἔντεκα ἀκριβῶς, τὸ ‘χει λογαριάσει, ἀνεβαίνοντας ἀπὸ τὸν ‘Υμηττὸ ὁ ἥλιος χτυπάει τὴν πισίνα. Αὐτὴ τὴν ὥρα ὁ κύριος Βασίλειος Παρμενίδης χωρὶς νὰ τὴν καλημερίσει, ἔχει φύγει —αὐτὴ μένει ἀκόμα στὸ κρεβάτι τῆς. ‘Ωραῖος, ἐπίσημος, μέ τὴν ἀδιαπέραστη πανοπλία του, ἄψογος καὶ στὴν ἐμφάνιση καὶ στὸν τρόπο του, θὰ περάσει τὸ πρωὶ τοῦ στὴν ‘Αθήνα, μέ τίς ἀνύπαρκτες, ὅπως τὸ ξέρουμε τώρα κι ἐμεῖς, ἐπιχειρηματικές του ἀσχολίες καὶ σχεδιάζοντας πάντοτε τὴ μεγάλη καινούργια του ἐπιχείρηση. “Ὡς τὴ μιάμιση πού θὰ γυρίσει γιὰ τὸ μεσημεριανό φαγητό, θὰ φᾶνε μαζί —αὐτὸ δὲν τὸ κόψανε.

Εἶναι ἡ ὥρα τῆς νὰ κατέβει κι αὐτὴ στὴν πισίνα τῆς. Μὲ τὴν ἡλιοφάνεια τὴ δική της δὲν θὰ τὴ στερηθεῖ παρὰ μονάχα τίς βροχερές καὶ τίς πολὺ κακές χειμωνιάτικες μέρες. Τὶς μέρες αὐτές κάθεται στὸ παράθυρο τῆς μεγάλης σάλας κοιτάζοντας ἀπὸ κεῖ τὴ μικρὴ γαλάζια τῆς χάντρα, θολωμένη, βουρκωμένη, ξεχειλισμένη κάποτε μέσ τῇ βροχῇ —καὶ βρίσκεται ἔτσι καὶ πάλι σ’ αὐτὴν. Τὶς ἄλλες μέρες εἶναι δικὴ τῆς ἀπὸ κοντά, ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ἀνοιξῆς ἴσαμε ἀργὰ τὸ φθινόπωρο. Η ζωὴ τῆς σ’ αὐτὴ τὴν πισίνα.

Κατεβαίνει, περνáει δίπλα στὴ δικὴ του βεράντα, περπατάει στὸ μικρὸ δρομάκι τοῦ κήπου ὡς τὸ πλακόστρωτο. ‘Εκεῖ στέκεται λίγο σάν νὰ ‘ναι κάτι ν’ ἀποφασίσει. Τ’ ἀποφάσισε. Μὲ τὰ πόδια μέσα στὸ νερὸ τίς ζεστὲς καλοκαιριάτικες μέρες, μέ διπλωμένα στὸ τρίτο σκαλοπάτι τίς κρυερότερες, ἀγκαλιάζει τὴν τραβέρσα, διπλώνει πάνω τῆς τὸ κορμὶ τῆς καὶ γέρνει ὀλόκληρη μέσα κοιτάζοντας στὴ γαλάζια χάντρα τῆς στέρνας τὸ πρόσωπό τῆς —καὶ νὰ λοιπόν σέ τί χρειάζεται ἡ ἀκατανόητη στοὺς ἄλλους τραβέρσα.

‘Η ἥλιος εἶναι πίσω τῆς ἀκριβῶς. ‘Η θαυμάσια ὁμορφιά τοῦ προσώπου τῆς καθρεφτίζεται ἀχνὰ μέσ τὸ γαλάζιο νερό. Στέκεται λίγο καὶ τὴν κοιτάζει. Μπορεῖ νὰ παίξει καὶ λίγο μαζί τῆς, ἀφήνοντας τὰ μαλλιά τῆς νὰ πέσουν —τῆς κρύβουνε τότε τὸ πρόσωπο —μαζεύοντάς τα πίσω— τὴν φανερώνουνε πάλι.

*Μπορεῖ ν’ ἀνοίξει κάποτε καὶ τὴ μπλουζά τῆς, ἓνα κουμπὶ καὶ τὸ δεῦτερο καὶ τ’ ἄλλο πῖο κάτω, φαίνεται τότε μαζί καὶ τὸ στήθος τῆς μέσα —τ’ ὀρειότερο στήθος στὴν ‘Ελλάδα ἀκέρια, σ’ ὅλη τὴ Μεσόγειο, ὅπως τῆς ἔλεγε κάποιος στὴν Κέρκυρα

Ταξίδι με πλοίο. Γύρω στα 1930-32. Στ' αριστερά ο Άγγελος.

Αντίπαρος —καλοκαίρι του '77. Ο μύλος —ο πόθος του.

Σχεδίασμα από το ατελείωτο μυθιστόρημα *Ο θείος Πολυκράτης από την Ουγκάντα* (πρώτη δημοσίευση μέρους του τρίτου κεφαλαίου στο περιοδικό ΑΝΤΙ, τχ. 123, 14.4.1979, σ. 52-58, «Κεφάλαιο Τρίτο, Παρένθεση ήγγουν ιντερμέδιο, Βίβλος Γενέσεως (—αναδρομικάι

τινες σελίδες εκ του πανθέου του ελληνικού λίμπρο ντ' όρο). Σε σχεδιάγραμμα του συγγραφέα φαίνεται να εντάσσεται στο μυθιστόρημα σαν τρίτο κεφάλαιο του πρώτου μέρους με αρχικό τίτλο «Μια στέρνα από αλάβαстро».

καί τήν παρακαλούσε νά τοῦ τό δείχνει, παρακαλοῦσε πολὺ —καί τοῦ τό 'δειχνε, κάνοντας πάντοτε καθετὶ πού τῆς ζητάγαν, ἀφοῦ τίποτα δέν ἔχει σημασία. Τῇ στείλανε στό Πανεπιστήμιο νά σπουδάσει γιατί τῆς εἶπαν πῶς τά κορίτσια τῆς δικῆς τους τάξης μορφώνονται σήμερα καί πῆγε, λοιπόν, στό Πανεπιστήμιο πού τό θέλανε καί δέν ἐσπουδάσε τίποτα. Τῆς εἶπανε ὕστερα νά παντρευτεῖ τόν Βασίλη, γιατί τά κορίτσια δέν πρέπει νά μένουν ἀνύπαντρα —καί παντρεύτηκε τόν Βασίλη καί δέν παντρεύτηκε τίποτα. Καί τῆς εἶπαν πῶς οἱ γυναῖκες καί παντρεμένες καί μὴ χρειάζεται νά 'χουνε κι ἔρωτες κι εἶχε κι αὐτὴ τοὺς δικούς της καί δέν εἶχε ποτέ καί κανένα*. Παραπίσω, πέρα ἀπ' αὐτά, εἶναι μιὰ νειότη θολή. Ἡ ὁμορφιά της πού δέν τὴν ἔζησε —μποροῦσε νά ζήσει μ' αὐτὴν, νά τῇ χαίρεται καί δέν τὴν ἔφτανε. Κάθε χαρὰ της πού ἀπόμεινε πάντα μισή —καμιὰ δέν τὴν ἔφτανε. Αὐόμεινε τό μελαγχολικὸ παιδί, τό μοναχικὸ κορίτσι ἀργότερα. Παραπίσω ἀκόμα τά χρόνια τῆς ἐφηβείας, τό σπιτί της Πλάκας, τ' ἀρχοντικά μεγαλεῖα τους ὕστερα —καί δέν εἶναι τίποτε κι ἐκεῖ. Ὁ πατέρας της, αὐτός ὁ ξένος ἀπὸ τόν καιρὸ πού θυμᾶται, ἡ Βέρα μικρή, ἡ Μαρία σκυμμένη πάνω της —πουλί μου ἐσὺ πικραμένο μου— τίποτα.

Καί κάπου ἐκεῖ, κάπου ἐκεῖ μέσα, πέφτει σάν ἄξαφνα τό παρὰ πέτασμα τό βαρὺ κόβοντας τὴ ζωὴ της στά δύο. Τό χάος εἶναι ἀπὸ τοῦτῃ ἐδῶ τῇ μεριά, τό σκότος εἶναι μονάχα ἀπ' τὴν ἄλλη. Κοιτάζει ξανά τὴ θαυμάσια μορφή της μέσ στό γαλάζιο νερό. Δέν τῆς εἶναι ξένη, δέν τὴν ἀγαπάει, δέν τὴ λατρεῖ, δέν τὴ μισεῖ —δέν εἶναι αὐτὴ πού ζητάει. Πίσω ἀπ' αὐτὴν, ἀχνότερη ἀκόμα, ζωγραφίζεται καί δέν ζωγραφίζεται μισοκρυμμένη πίσω ἀπ' τὴ δική της, ἀνύπαρχτη καί παρούσα ὡστόσο, μιὰ δευτέρα, μιὰ ἄλλη μορφή. Ἐπίμονα, μέ κείνο τό μέχρι παθήσεως, προσπαθεῖ νά τῇ δεῖ, νά τῇ διακρίνει, ξέρεي πῶς δέν ὑπάρχει. Καί δέν τὴν πιάνει. Χωρὶς ν' ἀποτραβήξει τό βλέμμα της, προσηλωμένο ἐκεῖ, ἀπλώνει πίσω τό δεξιὸ της χέρι. Ἐνα μικρὸ πετραδάκι, ἓνα τρίμμα χῶμα πού θά πιάσει, τό πετάει στό νερό. Ἡ γαλάζια ἐπιφάνεια τσακίζεται τότε, ὁ καθρέφτης ἔσπασε. Καί καθὼς οἱ κύκλοι οἱ μικροὶ τοῦ νεροῦ ξαναενώνονται καί κλείνουν σιγά-σιγά, οἱ μορφές γίνονται δύο, ξεκινοῦνε ἀπ'

τὶς δύο τὶς ἄκρες τῶν κύκλων καί ξαναγίνονται μιὰ —ἡ δικὴ της πάλι μονάχα καί ἡ ἀνύπαρχτη πίσω της, παρούσα ὡστόσο. Εἶναι βέβαιο πῶς εἶναι δύο οἱ μορφές. Καί σκορπίζουν καί μέ τό δεύτερο πετραδάκι καί μέ τό τρίτο κι ἐνώνονται πάλι. Καί μέσα ἀπ' αὐτό τό παιγνίδι κάποια ξεφτίδια ἀνεβαίνουν ἀπὸ τὴ μεριά τοῦ σκοταδιοῦ. Μία μορφή. Κι εἶναι κι ἡ ἄλλη κοντά της, χαμένες γιὰ πάντα —ποιές εἶναι; [...] Μέσα ἀπ' αὐτά τά ξεφτίδια εἶναι καί κείνα τά ἐπίμονα μικρά μπρούτζινα κουδουνάκια, τά κουδουνάκια, τό ξέρεي καλά πῶς εἶναι κι αὐτά. Καί κουδουνίζουν, ὅσο σκορπίζουν οἱ δύο μορφές κι ἐνώνονται πάλι, τὸν μυστικὸ τους σκοπὸ πού ὑπάρχει χωρὶς ν' ἀκούγεται —πρέπει νά ἔρχεται μακριὰ ἀπὸναν τόπο πού 'ναι χωράφια, περνώντας μέσ' ἀπ' ἀνοιχτά μεγάλα παράθυρα φωτισμένα— καί μοιάζει κάπως σάν νά 'ναι βοῦῖσμα ἀπὸ τά δέντρα, πατημασιές ἀλόγων μέσα στὴ νύχτα— πάλι τίποτα, ὅσο πού γίνονται σάν μιὰ φωνὴ πού καθαρά, ξεκάθαρα τὴν ἀκούει —ἀγάπη μου, ἀγάπη μου... —ποιὸς τό λέει;

Τόν καιρὸ τῆς Μαρίας κατέβαινε ἐκείνη, ἐρχότανε πίσω της σιγά-σιγά κατὰ τὴ μία, ἔβαζε τά βαρεῖα της χέρια πάνω στό κεφάλι της, τῆς ἀγκάλιαζε τοὺς ὤμους καί τὴν ἔπαιρνε πίσω. Τῇ ρώτησε κι αὐτὴν χίλιες φορές —δέν ἤξερε τίποτα νά τῆς πεῖ. Κάποτε ἐρχόταν ἡ Βέρα, τὴν ἔπαιρνε ἐκείνη. Μά καί χωρὶς νά 'ρθοῦνε, τίς ἐνιωθε μέσα της πῶς οἱ δύο της ὥρες ἐκεῖ στὴν πίσω να τελειώσανε. Ἡ ζωὴ της τέλειωσε γιὰ σήμερα μέσα σ' αὐτές.

Τ' ἀπόγεμα —κανεὶς δέν ξέρει ποτέ τί μπορεῖ νά γίνει τ' ἀπόγεμα. Μπορεῖ νά μείνει ὡς τ' ἄλλο πρωὶ στό δωμάτιό της. Μπορεῖ νά βγεῖ νά κάνει πεζοδρόμιο πού τό ξανάκανε κι ἄλλη φορά. Μπορεῖ νά φκιάχνει τὴ βαλίτσα της γιὰ κάποιο καινούργιο ταξίδι. Ὅλα μπορεῖ νά γίνουν. Δέν ἔχει τίποτα σημασία. Ἐκεῖνο πού 'ταν γιὰ σήμερα τέλειωσε.

— Ἀγάπη μου, ἀγάπη μου, ἀγάπη μου... Μιὰ φωνή. Κι ἄλλη μαζί της— δύο φωνές.

— Ποιὸς εἶσαι; Ποιά;

Κανένας. Μέσα στὴ γαλάζια χάντρα τῆς πisinάς καθρεφτίζεται ἡ θαυμάσια καλλονὴ τοῦ προσώπου της —πάλι. Καί πάλι καί πάλι.

— Τη μορφὴ σου, δεῖξε μοῦ τηνε μιὰ φορά, τὴ μορφὴ τὴ δικὴ σου.

*Στὸ *χφοτὸ κείμενο ἔχει σημειωμένη στό περιθώριο τὴν ἐνδειξη «ὄλο λάθος».*

en pie bleue and etc.

του Δημήτρη Χατζή

Δημοσιεύουμε επεξεργασμένη μορφή (γ' σχεδιάσμα) του κειμένου που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό ΑΝΤΙ, στη στήλη «Αντι-θέματα» (τεύχ. 162, 10.10.1980, σσ. 10-11) και που προοριζόταν να ενταχθεί (πρώτο, κατά μία αρίθμηση του συγγραφέα) στη συλλογή «'Αντι-διηγήματα». Και τα 9 (ή 10 σύμφωνα με άλλο σχεδιάσμα καταλόγου) διηγήματα της συλλογής αυτής έμειναν ημιτελή.

Επίσης, σε φωτογραφική αναπαραγωγή, παρουσιάζουμε το β' σχέδιο του διηγήματος που πραγματοποίησε ο συγγραφέας πάνω στο ήδη δημοσιευμένο κείμενό του.

[illegible][illegible][illegible][illegible][illegible]

κλήματα, διακόντες και λοιπά γὰ τ' ἀποκατάστασι τῆς πα-
τρίδος. διὰ τὸς ἔθνητος, λοιπὸν, κατέβηλε κινεσά-
νος πῶς ἐκκαρῶντες ἀπὸ γρηθεί, ποδοθεῖς διαφωτες καὶ
δυστυχῶς καὶ λοιπὸν - καὶ τελευτῶμας καὶ μ' αὐτό.

[illegible][illegible]

Egyes vélemények szerint a magyar nyelv és irodalom tantervben az Alkotás vagy Zeneváros helyett a Magyar Kultúra címet kellene használni. A tanterv szerkesztői azonban nem tartják szükségesnek a címváltoztatást, hiszen az Alkotás vagy Zeneváros kifejezés a magyar nyelv és irodalom tantervben már jelenleg is szerepel. A tanterv szerkesztői szerint a Magyar Kultúra cím használata nem lenne megfelelő, hiszen a magyar nyelv és irodalom tantervben a kultúra fogalma már jelenleg is szerepel.

Εργασία είναι οποιαδήποτε εργασία
και κατασκευαστική δίδοντα επί ΑΕΗ

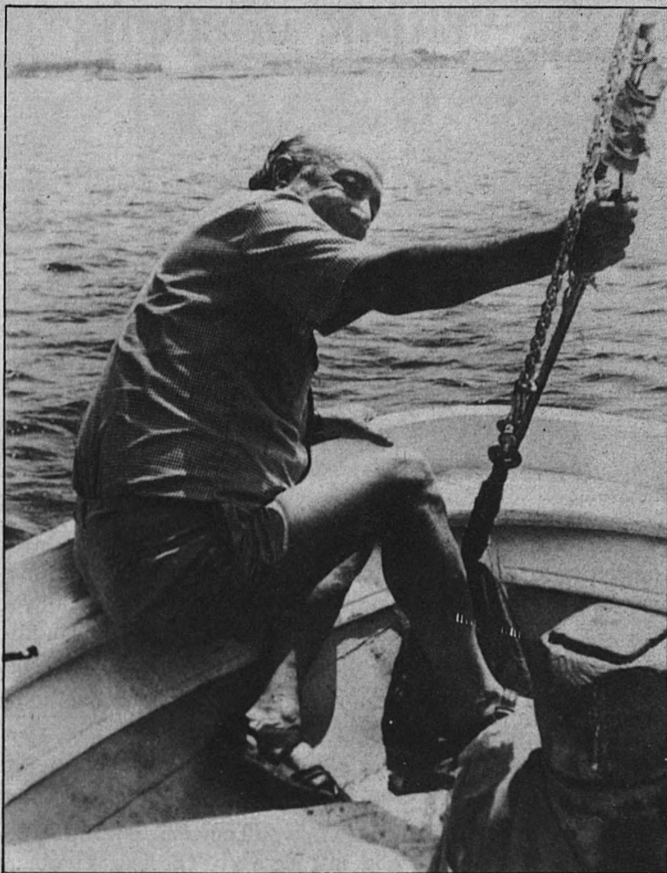
“Ενα βράδυ μονάχα, έχοντας κλείσει τό μαγαζί μου, καθώς ανέβαινα μέ τά πόδια στους δρόμους ἀπό Ἀθηνᾶς καί Αἰόλου γιά Σύνταγμα, σᾶς πόθησα, σᾶς νοστάλγησα. Ἀπό συνήθεια παλιά σιχαίνομαι κάθε χαρτί τυπωμένο πού δέν εἶναι σέ σχῆμα ἐφημερίδας. Εἶμαι σίγουρος πώς κάνω πολύ καλά, γιατί ἔτσι, ὅπως ξέρω, κάνουν κι οἱ ἄλλοι. Ἐντελῶς τυχαῖα, λοιπόν, εἶχε γίνει νά τίς διαβάσω στό μαγαζί μου τ’ ἀπόγεμα τίς τυπωμένες κακίες ξεδιάντροπου κι ἀσήμαντου συγγραφέα σέ μιά φυλλάδα χωρίς ὠραῖες εἰκόνες, γυμνά, καί χωρίς ἀθλητικά. Περπατώντας τίς ἔφερα πάλι στό νοῦ μου. Μπατίρης, φαίνεται αὐτός, κακολογώντας ἐμᾶς πού τά καταφέρνουμε. Οἱ δρόμοι εἶταν ἔρημοι. Ἄρχιζε τήν ἄλλη μέρα τό τρίτημερο τοῦ Δεκαπενταύγουστου. Οἱ τοῖχοι καίγανε, ἡ ἀσφαλτος ἔλιωνε, ἡ φυγή συνεχιζόταν, ἡ ἐξοδος ἔγινε ἀπό τ’ ἀπόγεμα γενική. Περπατοῦσα καί σκέφτηκα πάλι πώς νά φύγω πολύ καλά τ’ ἀποφάσισα καί δέν θέλησα —μά καί τώρα στήν Ἀθήνα μένοντας πουθενά δέν εἶχα νά πάω.

Κάθησα κάπου στο Σύνταγμα —λίγο πῆρα καὶ πικράθηκα. Συλλογιζόμουν πῶς εἶμαι ὁλότελα μόνος χωρὶς ἐσᾶς. Οἱ γνώριμοι σκόρπισαν, λείπουν, οἱ φίλοι χάθηκαν πιά. Δέν ἔχω κανέναν. Κάποια χρόνια πιό πρὶν εἶχα καὶ γὰρ τοὺς δικούς μου, ἐπιστήθιους, κολλητούς, γκαρδιακοὺς, ὅπως λένε —μπορούσα τώρα νὰ τηλεφωνῶντα σὲ κάποιον τους. Χωρὶς νὰ ξέρω γιατί, χωρὶς νὰ μοῦ φταιζοῦνε τίποτα, χωρὶς ἐγὼ νὰ τοὺς φταίξω, ξεμακραίνοντας ὅλο καὶ περισσότερο τὸν τελευταῖο καιρὸ, φτάσαμε πιά νὰ χωρίσουμε. Μὲ ὅλους. Δέν τοὺς χρειάζομαι, δέν μέ χρειάζονται. Κι ὅταν τυχαίνει καμιά φορά νὰ βρεθοῦμε μὲ κάποιον τους, στενοχωριόμαστε καὶ κεῖνος καὶ γώ, δὲ λέμε τίποτα, μένουμε μὲ τὰ μάτια κατεβασμένα σὰ νὰ ντρεπόμαστε, δέν ξέρω γιατί κι ὁ ἕνας κι ὁ ἄλλος ἄνυπομονοῦμε νὰ τελειώσουμε μιὰ ὥρα ἀρχύτερα μ' αὐ-

τή τή συνάντηση τήν ἀνεπιθύμητη. Ὁ Κώστας πού μπατίρισε μέ τίς δουλειές πού μεγαλοπιάστηκε, ὁ Βασίλης πού κακόπεσε μέ τό γάμο του καί πικράθηκε μέχρι βουβαμάρα πολύ βαρετή, ὁ Παρμενίδης πού τήν ἄρπαξε τήν καλή μέ μιά κομπίνα πού δέν τήν ἔστησε αὐτός, ἔτυχε κι ἔπεσε μέσα, πέρασε πιά σ' ἄλλες, ἀνώτερες σφαῖρες —τί νά τόν κάνεις;— ἐκεῖνος ὁ Γιάγκος ὁ παλαβιάρης, πού δάκρυζε μέ τό τίποτα... Καθόμαστε κι ἄρχιζε τὰ στιχάκια —ὄχι ἀπό μπουζούκια— κι ἂν δέν ἀκούγαμε, τά 'λεγε μόνος του... Συλλογίζομαι, λοιπόν, πῶς οἱ γνῶριμοι πλήθυναν, ὁ κύκλος ὁ εὐρύς, οἱ φίλοι χαθήκαν.

Κοιτάζω μιά στιγμή γύρω μου. Κάτι τουρίστριες βορεινές, μισοξεβράκωτες, «πρέτ α πορτέ», πού λέμε στά μολόρια, μισοζαλισμένες από τή ζέστη πού βρήκανε, σώματι πρώτα, δύο χιλιόμετρα πόδια, πηγαινοέρχονται στά διπλανά μου καθίσματα τιτιβίζοντας. Εύκολία πληρωμής βεβαιότατα πρέπει νά υπάρχουν. Καί δέ νιώθω τίποτα γιά καμιά τους, δέ συγκινούμαι καθόλου. Σκέφτομαι πώς είναι καιρός πού οι γυναίκες λείψαν από τή ζωή μου —αυτή τήν ώρα δέ βρισκω νά ξέρω καμιά, γκόμενες μέιναν μόνο. Πολλές. Καί λέω, λοιπόν, λείψαν οι γυναίκες, πλήθυναν οι γκόμενες. Είναι καλό —κακό;— δέν τό ξέρω. Ξέρω μόνο πώς τώρα πρώτη φορά τό σκέφτομαι ἐδῶ καί δέν θέλω νά τό πάω παραπέρα.

‘Απομένει βέβαια τό φτωχαδάκι τό Μαρικάκι μου μά δέν ἔχω καμιάν ὄρεξη ν’ ἀνακεφαλαιώσω τώρα τά σχετικά μας. Ὑστερα —λείπει κι αὐτή, πῆγανε μέ τή μαμά της στήν Τήνο, νά προσκυνήσουνε, λέει, τή Μεγαλόχαρη. Σακάτη, ὅσο ξέρω δέν ἔχουν κανένα στό σόι τους —ή μαμά κρατιέται κι αὐτό τή μιά χαρά, περιμένοντας, λέει, νά τῆς κάνουνε τό παιδί νά τό μεγαλώσει. Εἶναι, λοιπόν, πολύ πιθανό γι’ αὐτό νά πῆγα-

Το καϊκι —Πούντα, Αντιπάρος. Καλοκαίρι του '77.

νε, νά τῆς δεηθοῦν νά μαλάξει τὴν καρδιά μου καὶ νά τὶς βοηθήσει νά μέ κουκουλώσουν —μὰ τὰ 'παμε αὐτά, δὲν τὰ θέλω τώρα, κάτι ἄλλο θέλω νά σκεφτῶ, κάτι ἄλλο θέλει νά τὸ σκεφτῶ— καὶ δὲν τὸ βρίσκω τί μπορεῖ νά 'ναι.

Κάθομαι ἐδῶ —νά ρεμβάσω, πού λένε, δὲν ξέρω. Νά συλλογιστῶ —δέ βρίσκω τίποτα. Νά σηκωθῶ κάπου νά πάω —καὶ δὲν ἔχω καὶ τὸ βαριέμαι. Νά πικραθῶ —στ' ἀλήθεια πικράθηκα λίγο ὅταν κάθισα —μὰ λίγο μονάχα, περισσότερο δὲν ἐπιτρέπω στὸν ἑαυτὸ μου ποτέ.

Καθὼς παίρνει σιγά-σιγά καὶ βραδιάζει, καὶ γίνεται γύρω μου γαλάζια ἡ Ἀθήνα, παραγγέλνω μιά μπίρα ἀκόμα —καί, παρακαλῶ, πολὺ παγωμένη— νιώθω πὼς τὸ 'διωξα κιόλας ἀπ' τὸ μυαλό μου ἐκεῖνο τὸ κάτι πού ζουζούνησε μέσα νά τὸ σκεφτῶ. Σκέφτομαι ἐσῶς τοὺς ὁμογάλακτους συμπολίτες μου πού ἀπουσιάζετε τώρα καὶ γαληνεύω μέ σᾶς, παρηγοριέμαι μέ σᾶς. Θά περάσει, λέω κι αὐτό. Οἱ ζέστες θά σπάσουν σέ λίγο καὶ θά γυρίσετε τὸ Σεπτέμβριο. Καὶ θά 'μαστε πάλι μαζί.

Μιά ἡμερὴ γλύκα, μέ γιομίζει, μέ γαληνεύει. Ναί... Τὸ Σεπτέμβριο, σκέφτομαι, θά 'μαι πάλι μαζί. Μὲ τὰ γιομάτα λεωφορεῖα μας καὶ τὰ τρόλεϋ, τὰ πρωῒνά μας βρισίδια καὶ τὶς ὥραϊες μας ἐξυπνάδες, τὰ καυσαέρια καὶ τὸ νέφος, τὰ γραμμάτια καὶ τὶς γκόμενες, κουτσομπολιά καὶ πολιτικὴ συζήτηση, τὸν πληθωρισμὸ μας, τὰ μαγαζιά πού μᾶς κλέβουν, τὰ μαγαζιά μας πού κλέβουμε, τ' ἀμίλητά μας γκαρσόνια καὶ τοὺς σκληροὺς ταξιτζήδες, μέ ὅλη αὐτὴ τὴ δική μας ζωὴ, λαχανιασμένη, πανέξυπνη, νικητρία, στὴν πόλη ἐτούτη πού δὲν ἀξίζει τίποτα χωρὶς τὰ μούτρα μας... Καὶ ξέρω τώρα τί 'ταν αὐτὸ πού παιδεύομουν νά σκεφτῶ —τί θ' ἀπαντοῦσα καὶ στὸν ξεδιάντροπο συγγραφέα καὶ τὶς κακίες του— Ἐμεῖς εἴμαστε ὁ Παρθενώνας τῆς, κύριε...

Το τραγούδι τῆς νεκρῆς ἀδερφῆς

Τὸ τραγούδι τῆς νεκρῆς ἀδερφῆς

4

~~ἡ γιομίζω καὶ ἀρκεύω~~

7

Ἐρωτικῆς ἐλεγείας
ἡμιτελῆς καὶ ἀποσπασματικῆς

Σχεδιάσμα εκτενούς διηγήματος, που, σε σχέδιο καταλόγου των διηγημάτων που επρόκειτο να περιληφθούν στη συλλογὴ «Αντι-διηγήματα», φέρεται να ἔχει τὸν ἀριθμὸ 10.

Απ' αὐτὸ, δημοσιεύουμε ἓνα μικρὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ τέταρτο μέρος («Ἐρωτικῆς ἐλεγείας ἡμιτελῆς καὶ ἀποσπασματικῆς»), καί, στὶς ἐπόμενες σελίδες, ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ πρῶτο μέρος, με τίτλο «Ἐξομολόγηση τοῦ συγγραφέα», που εἶναι καὶ τὸ περισσότερο ἐπεξεργασμένο ἀπόσπασμα τοῦ διηγήματος.

Ἐρωτικῆς ἐλεγείας ἡμιτελῆς καὶ ἀποσπασματικῆς

Ἀπὸ ποῦ ξανάρχεται;

Τὴν ξέρεις τώρα τὴ σιωπῇ. Τὴν ξέρουν ὅλα, τὰ γύρω, τὰ μέσα. Μνήμη καλὴ καὶ μνήμη πικρὴ, ὅ,τι ἦτανε κάποτε περηφάνεια, ὅσα ἀπομείναν γιὰ πάντα σὰν τύψη, μέσα σ' αὐτὴ τὴ σιωπῇ μισοαναδύουνε τώρα κι αὐτά.

Ἡ δική τους ἢ μουσικῇ, αὐτὴ μονάχα ξανανεβαίνει, ξανάρχεται. Καὶ ξανακούγεται —καθαρή, μυστικὴ καὶ ἀκαθόριστη, δυνατὴ, χαμηλὴ, λυπημένη, χαρούμενη, παρωχημένη, καινούργια— ξαναγεμίζοντας ἀναλλοίωτη τοὺς τόπους πού ἀδειάσαν, τὰ σωπασμένα τὰ δάση, νερά πού νυχτώθηκαν, τοὺς δρόμους πού κλείσαν.

Οἱ ἐφτά μεγάλες, ἄχρηστες λατέρνες. Καὶ ξαναπαίζουν. Ἀπὸ κεῖ ξανάρχεται.

Η εξομολόγηση του συγγραφέα

Σχεδιάσμα διηγήματος με τον τίτλο «Το τραγούδι της νεκρής αδερφής», που, σε σχέδιο καταλόγου των διηγημάτων που επρόκειτο να περιληφθούν στη συλλογή «Αντι-διηγήματα», φέρεται να έχει τον αριθμό 10.

Δημοσιεύουμε εδώ το πρώτο μέρος (1. Η εξομολόγηση του συγγραφέα) που είναι και το περισσότερο επεξεργασμένο.

“Ολοι τή ζούσαν, άλλοι τήν ξέραν, τή βλέπαν, πολλοί φλυαρούσαν γι’ αυτήν. Ή κρίση κι ή φλυαρία για κρίση πάνε πάντοτε μαζί. Τήν ζούσα καί γώ μέ τόν δικό μου τρόπο: ένα μεγάλο κενό — ή καλύτερα: τό μεγάλο κενό.

Ή ζωή της άλλαζε από μέσα, οί παλιές συνθήκες εξαφανιζόνταν, οί καινούργιες δέν δίναν άκόμα κανένα πλαίσιο. Ή ήττα τών προοδευτικών πρίν από τριάντα χρόνια είχε τίς βαριές της συνέπειες, όπως πάντοτε τίς έχουν στήν ιστορία οί τέτοιες ήττες. Θέλω νά πώ πώς μαζί μέ τούς νικημένους είναι νικημένοι μαζί τους καί κείνοι πού νομίζουνε πώς νίκησαν. Τό έθνος όλόκληρο μουνιάζει γιά κάμποσα χρόνια. Ή δικτατορία πού τίς έπισφράγισε αυτές τίς συνέπειες έκανε πολλά κακά καί στό μέρος τό πρακτικό, στήν οικονομία καί στή διοίκηση, μά καί στή συνείδηση τών ανθρώπων, πού ’ταν κιόλας τραυματισμένη καί πολύ ταραγμένη. Οί έλπίδες πού γεννήθηκαν αργότερα μέ τήν πτώση της, διαψεύστηκαν όλες μέσα σέ λίγον καιρό. Τό κράτος άπόμεινε εξαρτημένο, τό παλιό κράτος, από παλιά παλιωμένο, μέ τίς ίδιες άκίνητες πάντα συντηρητικές δυνάμεις καλοκαθισμένες στήν έξουσία. “Αν λέγεται έτσι, θά ’θελα νά ’λεγα έδω πώς όλα αλλάζοντας από μέσα τους, μένανε στάσιμα στόν τρόπο πού υπήρχαν καί πρώτα. Είναι τό κύριο γνώρισμα τής φθοράς.

Δέν θά ’ταν βέβαια δική μου δουλειά νά κάνω τώρα καμιά πραγματεία περιγράφοντας τήν κατάσταση εκείνη. Δουλειά μου είναι ώστόσο νά πώ πώς οί άνθρωποι δέν είχαν πιά τήν έλπίδα τής αλλαγής ή τής καλύτερευσης, δεχόντανε τήν κατάσταση σά νά ’ταν μοιραία καί ριγμένοι στό κυνηγητό τών υλικών αγαθών πού προσφερόντανε περισσότερα κι ευκολότερα σέ μία χώρα μαθημένη στή στέρηση, καταφρονούσαν ό ένας τόν άλλον, είχαν όλοι τους κάτι γιά νά κατηγορήσουν όλους τούς άλλους. Σέ κάθε κρίση τέτοιας λογής, αυτή ’ναι πάντοτε ή χειρότερη εκδήλωση. Μαθαίνουν όλοι νά τήν φλυαρούνε τή δυσφορία τους γιά τίς κακές πράξεις τών άλλων κι ευχαριστιούνται μ’ αυτήν τους τή φλυαρία νομίζοντας πώς έτσι ξεπλένουν τόν έαυτό τους. “Όλα γίνονται ένας φαύλος κύκλος όπου τό κακό πού ’ναι άποτέλεσμα, γίνεται άρχή τού κακού. Οί γερές κοινωνικές μονάδες σκορπίζουν, τ’ άξια παιδιά πού λείει κι ό Ντοστογιέφσκυ, σωμαίνουν όλα καί μέσα στή γενική δυσπιστία δέν γίνεται τότε νά υπάρξει ένα κέντρο, κάποιος πρώτος πυρήνας πού νά τά μαζέψει καί νά τά κινήσει σέ κοινούς σκοπούς. “Ολοι βρίσκονται μόνοι τους μέσα σέ όλους τούς μόνους. Καί δέν άπομένουνε τότε παρά όλότελα λίγοι, πού, πιστοί ή καί μονάχα ευκολόπιστοι, έξακολουθούν νά νομίζουν πώς κάτι κάνουν ή κάτι μπορούνε νά κάνουν μέ τίς ιδέες τους, τόν άδιάφθορο χαρακτήρα τους, μέ τή μικρή τους ή μεγαλύτε-

Με τη θυγατέρα του — Αγγελίνα. Αρύββου 8, φθινόπωρο του ’80, το τελευταίο.

ρη δραστηριότητα πού προσπαθούνε μονάχοι τους, άβοήθητοι κι άσυντράφευτοι ν’ αναπτύξουν. Μερικούς θά τούς έλεγα μόνο φανατικούς. Άγνοώντας πεισματικά τήν κατάσταση πού ’ναι γύρω τους, γίνονται στό τέλος άρνητικοί κι αυτοί. “Άλλοι πάλι, ξέροντάς το πώς μιλούνε σε ώτα μή ακουόντων, χαίρονται ώστόσο ακουόντας μέ αυταρέσκεια τή φωνή τους — καί τελειώνουμε μ’ αυτό.

“Έτσι λοιπόν ήτανε τότε ή κατάσταση στήν Ελλάδα — ή τουλάχιστον έτσι τήν έβλεπα εγώ.

Δέν είμαι ώστόσο άπ’ αυτούς πού νομίζουν πώς ό κόσμος τελειώνει στήν πλατεία τού χωριού τους ή στό τραπέζι τού συνηθισμένου τους καφενείου. Καί δέν είμαι άπ’ αυτούς πού πιστεύουν στίς έλληνικές μοναδικότητες μέσα στήν ιστορία. Γι’ αυτό δέν τά ’βλεπα καθόλου παράξενα καί μοναδικά αυτά πού γίνονταν στήν πατρίδα μας τότε, όσο κι αν είχαν τόν δικό τους τρόπο νά γίνονται. “Έβλεπα δηλαδή τήν κρίση πού περνούσε τότε ή πατρίδα μας, άξεχώριστη από γενικότερες αίτιες καί καταστάσεις πού είχανε τήν ισχύ τους καί γιά τόν άλλο τόν κόσμο. Στό κέντρο άπ’ αυτές βρισκόταν ή άδυναμία τής Ευρώπης νά προχωρήσει σέ μετασχηματισμούς έσωτερικούς, αλλαγές οικονομικές καί κοινωνικές, πού ’ταν ώριμο κι αναγκαίο νά γίνουν μετά τόν πόλεμο. Δέν ήταν ή άμεση βία μονάχα πού τίς έμπόδιζε. Μέσα άπ’ τή ραγδαία ανάπτυξη τής τεχνικής, οί κοινωνικές ανακατατάξεις πηγαίνουν άσταμάτητα μέ κείνο τόν δικό τους υποχθόνιο καί σίγουρο τρόπο, καταστρέφοντας από μέσα παλιές δομές. Η παλιά εργατική τάξη, τό βιομηχανικό προλεταριάτο, έπαυε νά ’ναι ό αρχάγγελος καί μεσσίας τής αλλαγής, όπως ήτανε πρώτα στή σκέψη τών ανθρώπων πού καταδικάζαν τό άστικό καθεστώς. Ή αντίθεση εκείνη: κεφάλαιο — εργασία, πού έκατό χρόνια καί περισσότερο ήταν ή άξονας τής κοινωνικής σύγκρουσης, χωρίς νά πάψει νά υπάρχει πάντα στό βάθος, βλέπανε τώρα καί σκορπιζόντανε σέ πλήθος μικρότερων συγκρούσεων, μερικών τόσο μεγάλων, πού μπορούσαν έδω νά χωρίζουν ομάδες κοινωνικές μέ πολλές συγγένειες καί κοινά συμφέροντα, άλλου νά ενώνουν στρώματα άλλως ετερόκλητα κι άσχετα σ’ άλλα συμφέροντά τους. “Ενα μέρος άπ’ αυτές τίς αντιθέσεις καί συγκρούσεις μετατοπιζόντανε από τή βάση στό εποικοδόμημα — δημιουργώντας κι έδω άλλους, νέους, άλλης λογής διαχωρισμούς, άλλες νέες, άλλης λογής συμπτώσεις. Μέσα άπ’ αυτήν τήν περιπλοκή καί τήν πολλαπλότητα, τό παλιό, θαυμάσιο σέ απλότητα δίλημμα: καπιταλισμός ή δικτατορία τού προλεταριάτου, φαίνονταν πιά σάν ένα ψεύτικο πρόβλημα, ένα θεώρημα δογματικής επανάπαυσης χωρίς αντίκρουσμα στίς κοινωνικές εξελίξεις. Χωρίς τό αντίκρουσμα αυτό ή πολιτική πράξη τής άριστερής τριάντα όλόκληρα χρό-

«... Ἀγαπούσα πάντα τὴν Ἱστορία — ἦταν ὁ ἓνας μου δάσκαλος, ὁ ἄλλος ἦταν ἡ λύπη...»

Με τον Μέμο Μακρή —Βουδαπέστη, Χριστούγεννα του '73.

νια μετὰ τὸν πόλεμο, ἀκολουθοῦσε κούτσα-κούτσα τίς ἀλλαγές, ἀκολουθοῦσε μονάχα, χωρὶς νὰ προφταίνει νὰ προηγεῖται δείχνοντας αὐτὴ τοὺς προσπελάσιμους καὶ δυνησίμους δρόμους. Ἀμνηχανία. Καὶ ἡ ἀμνηχανία ἡ δική της γινόταν καὶ τὸν μεγάλων κοινωνικῶν στρωμάτων ἡ ἀμνηχανία, τὴν ἴδια ὥρα πού οἱ ἐσωτερικὲς ἀλλαγές προχωροῦσαν ἀκάθεκτα.

Ἄς συνεχίσω ὥστόσο γιὰ λίγο ἀκόμα μ' αὐτές τίς σκέψεις.

Μέσα ἀπ' αὐτὴν τὴν πολιτικὴ ἀμνηχανία ξέσπασε τότε τίς πρώτες μεταπολεμικὲς δεκαετίες, ἐκεῖνο τὸ μεγάλο κύμα τῆς ἀμφισβήτησης καὶ τῆς ἀρνήσης. Ἡ ὁρμή του, ἀσυγκράτητα καταλυτικὴ, καθολικὴ καὶ δυναμικὴ, ἔφτασε πολὺ γρήγορα ἀπὸ τὴν ἀπάρνηση τοῦ ἀστικοῦ καθεστώτος στὴν ἀπάρνηση κάθε καθεστώτος, ἀπὸ τὴν ἀπάρνηση τῆς σκέψης, τῆς ἰδεολογίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀστῶν, στὴν ἀπάρνηση τοῦ πολιτισμοῦ γενικά, στὴν ἀμφισβήτηση τοῦ ἴδιου τοῦ λογικοῦ σάν δυνατότητας τοῦ ἀνθρώπου νὰ ξαναφτιάξει τὴ χαλασμένη ζωὴ του, ἂν τὴν εἶχε ποτὲ φκιασμένη. Τὰ σιδερένια φράγματα τοῦ μηχανικοῦ πολιτισμοῦ φανήκανε τότε ἀξεπέραστα, ἀδιαπέραστα, μοιραῖα συνυφασμένα μὲ τὴν ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου νὰ ὀρίσει τὴ μοίρα του.

Ἀγαπούσα πάντα τὴν ἱστορία — ἦταν ὁ ἓνας μου δάσκαλος, ὁ ἄλλος ἦταν ἡ λύπη. Καὶ λοιπὸν γιὰ τὴν ἱστορία τώρα, πῶς κάττω τὰ λέμε καὶ γιὰ τὴ λύπη. Κάπου ἐκεῖ, γύρω στὰ 1200, ξαναγίναν ἔτσι τὰ πράματα στὴν Εὐρώπη. Ἀκριβῶς ἔτσι. Χιλιάδες καὶ χιλιάδες χωριάτες ἀφήνανε τὰ χωριά, τὰ χωράφια, τὰ ζῶα τους, καὶ κατεβαῖναν πεινασμένοι στὶς πόλεις πού ἀρχίσανε καὶ μεγάλωναν. Χιλιάδες καὶ χιλιάδες καλόγεροι, καλογεράκια κι ἱερομόναχοι, ἀφήναν τὰ μοναστήρια τους, τὰ κελιά τους, καὶ πηγαῖναν κι ἀλητεύανε μέσα σ' αὐτές, βρώμικοι, πεινασμένοι, ἄρματωλοί, μεθυσμένοι, ἀλλοπαρμένοι, μισότρελλοι. Ἦταν οἱ κλέρικοι ἐρράντες — οἱ περιπλανώμενοι παπάδες. Καὶ τραγουδοῦσαν μὲ τὰ γκολιάρντικα τραγούδια τους — μισολατινικά, μισολαϊκά — τό κρασί, τὴ λευτεριά καὶ τὸν ἔρωτα, βρίζοντας τὸν πάπα καὶ τοὺς ἡγούμενους καὶ κηρύχνοντας μαζί μὲ τὴν ἀποστασία τους τὸ τέλος τοῦ κόσμου. Μαζί τους, ἀφήνοντας τὰ δασκαλεῖα τους, ξεχυθήκανε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο στὶς πόλεις, μισομορφωμένοι καὶ μισότρελοι, χιλιάδες ἄλλοι, σπουδαστές αὐτοὶ — ἓνα ὁλόκληρο διανοούμενο προλεταριάτο τῆς ἀλητείας, σάν αὐτὸ τὸ σημερινὸ τὸ δικό μας, μὲ τοὺς χίππηδες, τοὺς ἰσόβιους σπουδαστές πού δὲν σπουδάζουνε τίποτα, τοὺς ἀναρίθμητους σκηνοθέτες πού σκηνοθετοῦν ὑπεροπτικά μονάχα τὴν ἀχρηστεία τους, τοὺς ζωγράφους πού δὲν ζωγραφίζουν καὶ τοὺς ποιητές πού δὲν γράφουν. Δυὸ αἰῶνες ὁλόκληρους ξεκαρφώνανε τὴ φεουδαρχία, τὸν Μεσαίωνα, τὴ θεοκρατία, τὴν ἐξουσία τοῦ πάπα, κι ἐτοιμάζαν τὴν

Θέατρο Δωδώνης — 2.8.1936. Με τον ἀδερφὸ Ἀγγελο — καὶ παρῆα.

Μεταρρύθμιση. Εἶναι οἱ αἰῶνες τῆς Προαναγέννησης, ὅπως ὠραῖα τοὺς εἶπαν στὰ τελευταῖα χρόνια — ὁ Πιρέν, νομίζω, ἀπὸ τοὺς πρώτους.

Ναί, γίναν ἔτσι καὶ τότε τὰ πράματα, μὰ ἡ ἀλλαγὴ πού ἦρθε ἀργότερα, ἡ μεγάλη ἐπανάσταση τῶν ἀστῶν πού τὴ λέμε Ἀναγέννηση, δὲν ἦρθε ἀπ' αὐτοὺς. Καὶ σκεφτόμουν, λοιπὸν, ἐγὼ πῶς ἀλλαγὴ δὲν ἔρχεται ποτέ ἀπὸ τίς δυνάμεις τῆς περιφέρειας, αὐτές πού μὲ τόσο ψεύτικο πάθος σεληνιάζεται νὰ θαυμάζει κι ἡ σημερινὴ μας ψεύτικη ἐπανάσταση — ἄς ποῦμε, καὶ σ' ἐμᾶς ἐδῶ, τὸν Μακρυγιάννη καὶ τὸν Θεόφιλο, τὸν Καραγκιόζη ἢ τοὺς μπουζουκτοῦδες. Ἐρχεται πάντοτε ἀπὸ τὸν κορμὸ τῆς κοινωνίας. Ἔτσι γίνηκε καὶ τότε. Ἦρθε ἀπὸ κείνους τοὺς πειρατές, τοὺς σαράφηδες, τοὺς τοκογλύφους καὶ τοὺς ἐμπόρους τῆς Βενετίας, τῆς Γένοβας, τοῦ Ἀμβούργου, τῆς Λισσαβώνας, ἀπὸ τοὺς ἀχόρταγους θαλασσοπόρους, τοὺς σιδεράδες τοῦ Ἀαχεν καὶ τῆς Νυρεμβέργης, τοὺς ρολογάδες τῆς νότιας Γαλλίας καὶ τῆς Ἑλβετίας, τοὺς προτεστάντες πραγματευτάδες, μεταπράτες καὶ τεχνίτες τῆς Ἀμβέρσας, τοῦ Ρότερνταμ καὶ τοῦ Λίβερπουλ — «ἦτανε πρᾶος ἀνθρωπάκος ὁ Βαρούχ Σπινόζα». Ὁ Μάξ Βέμπερ τὸν ξέρει καλά τὸν χριστιανισμό τὸν δικό του. Κι ἦρθε κι ἀπὸ τοὺς χωριάτες πού μέινανε στὰ χωράφια τους γιὰ νὰ κάνουνε σὲ λίγο γιὰ λογαριασμό τῶν ἀστῶν τὴ δική τους ἐπανάσταση, πού τὴ λέμε πόλεμο τῶν χωρικῶν. Αὐτὸς ὁ Ἐνγκελς τοὺς ξέρει καλά. Καὶ ἡ ἀνανέωση τῆς σκέψης πού ἄνοιξε τὸ δρόμο τῆς νέας Εὐρώπης δὲν ἦρθε ἀπὸ τοὺς μισότρελους ἐκείνους ἀλλῆτες καὶ τὰ τραγούδια τους — μπιβὶτ χέρους, μπιβὶτ χέρα — ὅλοι πίνουν — βάλε μέσα καὶ τὸν πτωχοπρόδρομο τὸν δικό μας. Οἱ σταυροφορίες τοὺς μαζέψαν ὅλους καὶ τοὺς σαρώσανε μιά καὶ καλὴ — αἰωνία ἡ μνήμη τους, μαζί μὲ τῶν δικῶν μας τῶν χίππηδων, τῶν τετυμπόδων, τῶν χαλπιστάρκερ, τῶν ὀργισμένων νέων, τῶν χωρὶς ποιήματα ποιητῶν καὶ τῶν χωρὶς ἔργα ζωγράφων. Καὶ δὲν ἦρθε βέβαια ἡ ἀλλαγὴ ἀπὸ τοὺς βυζαντινοὺς λογίους, φυγάδες στὴ Δύση, ὅπως λένε ἐξαπατώντας τὸ ἔθνος μας, χρόνια τώρα, οἱ ἀκαδημαϊκοὶ μας μπαγαμπόντηδες. Ἦρθε ἀπὸ κείνους πού δὲν σκορπίσανε ἀπὸ τὰ πανεπιστήμια καὶ τὰ σπουδαστήρια, τὰ πανεπιστήμια τοῦ Βίττενμπεργκ — ἐγὼ πῆγα καὶ προσκύνησα στὸ δωμάτιο τοῦ Τζιορντάνο Μπρούνο, στὴν ἐκκλήσιά πού ζωγραφίζανε οἱ Κράναχ, στὴ μητρόπολη τοῦ Λούθηρου — τῆς Κρακοβίας, τῆς Πάντοβας — ἐπῆγα καὶ τὸ ἔδα τὸ ἀνατομεῖο τους — τῆς Κόρδοβας — ἐκεῖ πού οἱ Ἀραβες πρωταρχίσανε. Καὶ τὴ δουλέψανε ἐκεῖ τὴ νέα σκέψη, δασκάλοι καὶ σπουδαστές τους, πέρα ἀπ' τὰ δόγματα, ἐνάντια ἀργότερα στὴν Ἱερὴ Ἐξέταση. Καὶ τὴ δουλέψανε καὶ στὶς Ἀκαδημίες τῆς Φλωρεντίας, τῆς Βενετίας καὶ τοῦ Παρισιοῦ, μπολιάζοντάς την καὶ μὲ τὴν ἀρχαία κληρονομιά [...].

ΜΙΚΡΟ ΣΧΟΛΙΟ ΣΤΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙΑ

Το πρώτο μέρος διηγήματος γραμμένου στον τύπο του «Μικρού σχολίου στην Ιφιγένεια εν Αυλίδι» (Σπουδές) που επρόκειτο να ενταχθεί σε συλλογή με τον τίτλο Σπουδές II. Έμεινε ημιτελές. Στη μορφή που σώζεται, αποτελείται από δύο μέρη (I και II) —στο πρώτο δίνεται μια θεωρητική προσέγγιση στην ομηρική Οδύσσεια, στο δεύτερο (όπου και το story του διηγήματος), μία παραλληλία με σύγχρονο θέμα.

Αντίπαρος —καλοκαίρι του '77. Ο μύλος που «πολύ επόθησε η ψυχή του».

οἱ δ' ἐκ νηὸς βάντες εὐζύγου ἡπειρόνδε
πρῶτον Ὀδυσσεῖα γλαφυρῆς ἐκ νηὸς ἄειραν
αὐτῶ σὺν τε λίνῳ καὶ ῥήγῃ σιγαλδέντι
καδ' ὁ ἄρ' ἐπὶ ψαμάθῳ ἔθεσαν δεδμημένον ὕπνῳ.
ΟΔΥΣΣΕΙΑΣ Ν, 116

(Καὶ στή στεριά σά βγήκανε ἀπ' τὸ γερό καράβι
πρῶτο ἀπ' τὸ πλοῖο τὸ κουφωτὸ τὸν Ὀδυσσεῖα σηκώσαν
μέ τὸ σιντόνι τὸ λινό καὶ τὸ λαμπρό στρωσίδι,
στήν ἀμμονδιά τὸν ἔθεσαν καθὼς βαριοκοιμόταν.
Μτφρ. Ἀργ. Ἐφταλιώτη).

Ἡ Ὀδύσσεια ήταν γιά μένα καί μένει καί τώρα τὸ μέγιστο ποίημα τῶν αἰώνων. Τὴν ἔχω διαβάσει πολύ. Καί τὴν ἀνοίγα πάντα στίς καλές μου τίς ὥρες —νά πάω λίγο πιο πέρα στήν ἀνθρώπινη γενίκευσή της τὴν ἐφήμερη χαρά τῆ δικῆ μου— καί τὴ θυμόμουν καί σ' ὥρες ἀνήσυχες —νά γαληνεύω τὸ πρόσκαιρο πάθος μου μέσ τὴν ἐπίγνωση τῆς κοινῆς μας μοίρας, πού μπορούσε αὐτὸ τὸ ποίημα νά μοῦ δίνει. Διαβάζοντάς τὴν πάλι καί πάλι μπορούσα πάντα καί σταματοῦσα πάλι καί πάλι, πότε σέ τοῦτο, πότε σέ κείνο καί τὸ χαιρόμουν ἀκόμα πότε τὸ τοῦτο, πότε τὸ κείνο— ἀνεξάντλητα. Παιδιόθεν, ἄς πῶ.

Δέν τὸ ἔβαλα ποτέ μου σκοπὸ νά εἰδικευθῶ στή φιλολογικὴ της μελέτη, ἡ πρόθεσή μου δέν εἶναι καί τώρα μιὰ δική μου συμβολή στήν ἀπέραντη φιλολογία πού ἔχουμε γιά τὸ ποίημα —εἴκοσι καί πέντε ὁλόκληροι αἰῶνες σχολιασμός, ἐρμηνεῖες καί θεωρίες [...]* Καθὼς ὅμως ἡ ζωὴ μου γέρνει πιά πρὸς τὴ δύση της, μπορῶ νά τὸ βλέπω πῶς ἀπ' αὐτὴν τὴν ἐρμηνεία πού θά ἔθελα νά ὀδύνα —καί δέν τὴν εἶχα γιά τὴν Ὀδύσσεια— ἀπ' αὐτὴν ξεκινούσαν ὅλα ὅσα ἔγραψα, ὅλα ἀνάγονται σ' αὐτὴν.

★ ★ ★

Νά τὰ πῶ, λοιπόν, ν' ἀρχίσω μ' αὐτά.

Ἐπρεπε βέβαια νά πασχίσω νά δώσω μιὰ ἐξήγηση σέ μένα τὸν ἴδιον γιά τὴ δική μου τὴν σχέση μέ τὴν Ὀδύσσεια, γι' αὐτὴ τὴν τόση τὴν ἔλξη, τὴ γοητεία πού ἀσκοῦσε πάνω μου ἀπὸ τὰ πολύ νεανικά μου τὰ χρόνια καί σταθερά καί ἀδιάπτωτα σ' ὅλο τὸ βίο μου ἀργότερα —τόν βίο ἀνθρώπου μέ κάποια παιδεία, πού δέν τοῦ λείψανε τὰ βιβλία, ποιήματα [...] —ὁ θαυμασμός γιά τὴν τέχνη κι ἀγάπες ἄλλες πνευματικές.

Καί πάσχισα, σκέφτηκα.

Ἡ ἀπέχθειά μου γιά τὴν Ἰλιάδα γίνηκε τότε τὸ πρῶτο μου πάτημα γιά νά τὴν πάω πιο πέρα τῆ σκέψης μου, τὴν προσπά-

θεια γιά τὴν ἐξήγηση πού ζητοῦσα. Ἄν εἶναι ὁλόκληρο ποίημα ἢ τὸ ἐπεισόδιο μόνο γιά κείνη τὴν μὴνιν, πόσα χρόνια τὴ χωρίζουν ἀπὸ τὴν Ὀδύσσεια, ἂν εἶναι ὁ ἴδιος ποιητὴς καί στὸ ἄλλο καί στ' ἄλλο καί τί ζητοῦν ἐκεῖ μέσα ἐκείνη ἢ Ἀσπίς Ἀχιλλέως ἢ τὸ κομμάτι τῆς Ἀνδρομάχης —μποροῦσα βέβαια νά τὰ διαβάσω μ' ἐνδιαφέρον ἢ περιέργεια, μέ τὴν ὠφέλεια καί τὴν εὐχαρίστηση πού μᾶς δίνει ἡ εἰδικευμένη γνώση τῶν ἄλλων κι ἡ ὀργανωμένη τους σκέψη, μά, σχολαστικός ἐγὼ σέ διαβάσματα φιλολογικά, δέ γνοιαζόμουν καθόλου γι' αὐτὰ στήν περίπτωσή τῆς Ἰλιάδας. Γιατί δέ μ' ἐνοιαζε ὁλόκληρη. Μέσα στοὺς μεγάλους της ἥρωες δέ βρῆκα ποτέ παρὰ μονάχα ἀνθρώπους πολὺ μικροὺς μέ τὰ μικρά τους τὰ πάθη νά μακελεύονται ἡλίθια μεταξύ τους καί ν' ἀδικοῦν καί νά παιδεύουν τοὺς ἄλλους, ὅσοι εἶναι ἀδύναμοι, φτωχότεροι, ἀναγκασμένοι. Αὐτὸ τὸ ποίημα τὸ ἥρωϊκό, μέ τὴν κλαγγὴ τῶν ὅπλων συνέχεια καί τὰ καμώματα τῶν παλληκαράδων του, ἀπόμεινε ἔτσι γιά μένα μιὰ αὐθάδεια μόνο τῆς πιο μικρῆς ἀνθρώπινης μικροσύνης —χωρὶς καθόλου νά τὴν ἀρνιέται, νά τὴν πονεῖ, νά τὴν κλαίει— τὴ δέχεται ὁλόκληρη, χωρὶς καί σχολίο κανένα, καμιάν ἐναντίωση, καμιὰ γενίκευση. Ποίημα δηλαδή —πού δέν θά τὸ ἔλεγα ποίημα μέ τὴ δική μου τὴν ἀντίληψη γιά τὴν ποίηση— χοντρικὰ περιγραφικὸ τῆς ἀνθρώπινης βλακειᾶς, χορτασμένα, χωριάτικα κι ὑπεροπτικά παρουσιασμένης γιά μεγαλοσύνη. Λατρεύοντας, ἔτσι πού λάτρεψα πάντοτε τὴν ἠθικὴ γενναιότητα —πού δέν καυχίμαι καί πῶς ἐγὼ τὴν εἶχα— σιχάθηκα καί σιχαίνομαι τοὺς παλληκαράδες. Ἀπὸ τοὺς πανάθλιους ἐκείνους Ἀτρεΐδες τῆς Ἰλιάδας ὥς τοὺς —πολλοὺς— νταβατζήδες πού κοκορεῦνται ρομέικα μέσ τῆ δικῆς μας λογοτεχνία.

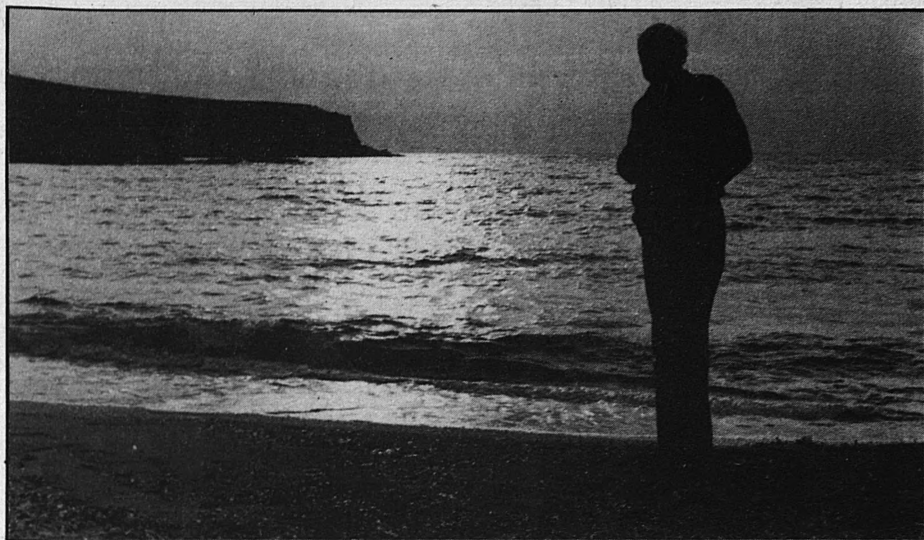
Ἀπὸ κεῖ ξεκίνησα ψάχνοντας μέσα σ' αὐτὰ πού μοῦ φαινόταν ἀντίθετα στήν Ὀδύσσεια, νά πάω πιο πέρα τῆ σκέψης μου.

Ὁ Ὀδυσσεὺς της πρῶτα, σάν πολυμήχανος, πολυμήτης, μέ τὰ πολύτροπα ἐκεῖνα τὰ πονηρά του καί τὰ λοιπά, τὰ κατορθώματα, τὰ ἐφευρήματα καί τὰ κόλπα, τ' ἀξιαγάπητα, ἀξιοθαύμαστα, γοητευτικά μερικές φορές. Δέν μπορούσα νά τοῦ τ' ἀρνηθῶ. Καί δίνουν καί θάρρος στὸν ἄνθρωπο —δέν τοῦ τ' ἀρνίεμαι κι αὐτό. Δέ θ' ἀρνηθῶ καί τὴ σιγουριά του, τὴν ἐμπιστοσύνη στὸν ἑαυτό του— πού τόσο πολὺ τὴ χρειαστήκαν ἀργότερα κι οἱ ἄστοί μας, ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς Ἀναγέννησης ὥς τὸ βιβλίο τοῦ Ροβινσώνα —χόμο σάπιενς— χόμο φάμπερ καί τὰ λοιπά. Δέν ἄργησα ὥστόσο νά βρῶ, πῶς δέν ἦταν αὐτός πού μέ συγκινοῦσε μέσα στὸ ποίημα. Ἀπὸ νέος ἀκόμα, μέσα ἀπ' τὴν —ἐκτοτε— ἐπίγνωση τῆς δικῆς μου τῆς ἀδυναμίας καί μέσα ἀπὸ κείνη τὴ μόνιμη ὀξυτάτην αἴσθηση τῆς ἀνθρώπινης δυστυχίας —δῶρο ἢ κατάρρα μου— μ' αὐτὰ μονάχα μετρώντας καί κρίνοντας κι ἀγαπώντας τὴν ἀρετὴ καί τὴ δύναμη, μεγαλοσύ-

* Στὸ χρο, χωρὶς νά ἔχει διαγραφεῖ, ὑπάρχει ἡ ἐνδειξη «ὄλο ὄχι».

Γύρω στα 1934-36. Πορτραίτο εποχής.

Σιφνιώτικος γιαλός-Αντίπαρος. Καλοκαίρι του '77.

νη κι αξία του ανθρώπου —τόν είχα αφήσει τόν 'Οδυσσέα τους για τούς άλλους— αυτούς που θέλουν νά καμαρώνουν τόν έαυτό τους πώς βλέπουν τάχα μέσ τά πολλά καί μεγάλα του κατωρθώματα τήν εικόνα τή δική τους καί τήν όμοίωση —κακομοίρηδες πολλές φορές.

Καί τά έχει μέσα τό ποίημα καί τά παθήματα τά πολλά του, πού νά κινούν τήν συμπάθεια μέ κείνον τόν έλεον καί τόν φόβο πού τόσο ώραία δουλέψαν άργότερα οί τραγικοί τής 'Αθήνας —άλλα θέλοντας εκείνοι νά πούνε, περαίνοντάς τα στήν κάθαρσιν— γιατί κανένα ποίημα δέν γίνεται βέβαια μέ τά παθήματα μόνο, όπως νομίζουν οί κακοί ποιητές. Καί, λοιπόν, θέλω νά πω πώς δέν τόν βρήκα τόν 'Οδυσσέα νά τή γενικεύει αυτός τήν ανθρώπινη φύση καί τήν ανθρώπινη μοίρα καί νά 'ναι μόνο γι' αυτόν ή 'Οδύσεια τό τόσο μέγα ποίημα πού νομίζω πώς είναι.

'Ο γυρισμός ύστερα στήν 'Ιθάκη. Δέ μπορώ νά τοῦ άρνηθώ τή γενική σημασία του, άφού δέ γίνεται άλλιώς καί πρέπει κάπου νά πάμε, νά πάμε κάπου τήν υπαρξή μας. Τέτοιος, αναγκαστικός ό γυρισμός, τήν παίρνει ώστόσο καί τή συμβολική του γενίκευση. 'Η 'Ιθάκη μπορεί νά γίνεται σύμβολο καί γιά τό 'να καί γιά τ' άλλο —καί γιά τήν άνάγκη μιās μικρής πατρίδας, όπου καθένας μας πραγματώνει τόν έαυτό του μέσα στους άλλους καί τήν άνάγκη του έπίσης από δικό του σκοπό καί προορισμό, όπου —πέρα από τή μικρότητά του— τελειώνει κάπως τόν έαυτό του μέσ τό μεγάλο τόν κόσμο, δίνοντάς του μιάν ύπόσταση πού διαλέξαμε. Δέ θά 'φτανε όμως κι ό γυρισμός γιά νά 'ναι ή 'Οδύσεια τό μεγαλύτερο ποίημα των αιώνων. 'Η φτωχούλα άνάγκη πού τόν επιβάλλει, δέν τόν καλύπτει τό μεγάλο συμβολισμό πού τοῦ δίνουμε, πού τοῦ δίνουν. Κι έχει μέσα του ό συμβολισμός αυτός καί κάτι τις μυστικό, πού ή σκληρή μου σκέψη τοῦ εύρωπαϊκού μας όρθολογισμού τ' αποκρούει.

Χωρίς, όπως είπα, νά 'μαι ειδικός καί μελετητής συστηματικός της καί χωρίς, όπως τό 'πα κι αυτό, νά 'χω καμιά θεωρία δική μου νά εκθέσω γιά τήν 'Οδύσεια, έφτασα σιγά - σιγά, παίρνοντας άπ' τούς σοφούς, λίγο άπ' τόν Ξαν, λίγο άπ' τόν άλλον, στήν εξήγηση πού ζητούσα. 'Αναιμική μπορεί κανείς νά τή βρεί, άλλος κι αυθαίρετη —άρκετή γιά μένα, γιομάτη, καθολική, θά τήν έλεγα— καί χρήσιμη τώρα γιά τό διήγημα πού έπιχειρώ νά τή μεταφέρω.

Νόμιζα, λοιπόν, τό νομίζω, πώς τό ποίημα τής 'Οδύσειας είναι κομμένο σέ δυό κομμάτια, πού έντελώς - έντελώς ανεξάρτητα τό 'να από τ' άλλο, συνθέτουν μαζί σέ μιá ένότητα

στρογγυλή, τόν άνθρωπο καί τόν κόσμο, τόν άνθρωπο μέσα στόν κόσμο, τήν μικρή του άνάγκη καί τ' όνειρό του μαζί— άξεχώριστα. Μέ τόν άκόλουθο τρόπο:

'Ο 'Οδυσσέας φθάνει κάποτε, έτσι πού φθάνει, σάν πεταγμένος από τά κύματα, στή χώρα τοῦ 'Αλκίνοου. Τόν περιμαζεύουνε στό παλάτι. Είναι ένας άνθρωπος όπως δλοι, βασανισμένος κι άσήμαντος, πού λούζεται έδω καί τρώει καί ντύνεται καί ξεκουράζει τ' άφανισμένο κορμί του —αυτό καί τίποτα παραπάνω. Καί, μακρινός ταξιδιώτης αυτός, κάθετα άργότερα κι άνιστορεί στους ξένους γύρω πού τόν άκούνε γιά τό μεγάλο ταξίδι του. 'Έχει νά πει γιά τούς παράξενους τόπους πού πέρασε μέ τούς καρπούς τους τούς δολερούς, τούς φαρμακερούς, γιά τής «άλός άτρυγέτοιο» τό άσίγαστο βόγγημα —ή άτρύγητη θάλασσα— τόν οὐρανό πού 'ναι άπό πάνω μας «άστερόεις», άπέραντος καί δέ μās ξέρει καθόλου —καί γιά τόν κόσμο τόν κάτω πού πήγε καί κεί κι όπου «νύξ όλοή τέτακται δειλοΐσιν βροτοΐσιν» —ή νύχτα ή πικρή των νεκρών. Κι έχει νά πει γιά τά σημεία καί τέρατα πού βρήκε στό δρόμο του— αυτά τά ήλίθια πλάσματα τ' άνθρωποφάγα καί παντοδύναμα καί πώς τοῦ φάγανε τούς συντρόφους, πώς τόν κυνήγησαν καί τόν παγίδευσαν σ' όλο τό δρόμο του καί πώς πέρασε άνάμεσά τους —όλα αυτά πού τούς λείει στά δώδεκα πρώτα κομμάτια.

Ξέρουμε τώρα κάμποσα πράγματα γι' αυτά τά τέρατα πού συνάντησε. Μές άπ' τίς άλόγιστες δυνάμεις τής φύσης, ή τρομαγμένη φαντασιά των ανθρώπων έφκιασε πλάσματα τέτοια —κι όμοια περίπου σ' όλη τή γής— άπό τόν καιρό των Σουμέριων ό Γιλгамές τους εκείνος —δράκους κινέζικους, θεούς τοῦ κακού στήν 'Ινδία καί τής φωτιάς γιά τούς 'Ιρανούς; τέρατα άνθρωπόμορφα τής Πολυνησίας ή των 'Αζτέκων στήν άλλην άκρη τής γής. Μακρινός ταξιδευτής —πού θά τόν έλεγε ό Γιάκομπσον— είναι καί κείνος ό Σεβάχ ό θαλασσινός των άτέλειωτων άραβικών παραμυθιών— χίλιες καί μία νύχτες. Καί τά 'δε κι αυτός μέ τά μάτια του τά φοβερά τά τελώνια. Μέσα σ' αυτήν τήν πανανθρώπινη μυθοπλασία —καί πανομοιότυπη σχεδόν— ό κόσμος πού νοιώθουμε, βλέπουμε, ξέρουμε, μένει στά δυό χωρισμένους, είναι δυό κόσμοι. Οί άνίκητες δυνάμεις αυτών των τεράτων άπό τή μιá —κόσμος παράλογος— κι ό κόσμος των ανθρώπων άπό τήν άλλη— άπλησίαστοι κι άγεφύρωτοι βαθιά, τελειωτικά κι άξεπέραστα χωρισμένοι.

Καί έδω ακριβώς άρχίζει τώρα τό έξαισιο ποίημα. 'Ο 'Οδυσσέας τά λέει. Τά ίδια πάνω - κάτω κι αυτός μέ τίς μυθοπλασίες τίς άλλες. Μά καθώς κάθετα εκεί καί τά λέει, ένας άνθρωπος πού δέν ξεχωρίζει σέ τίποτα από τούς άλλους, θηρία καί τέρατα καί δαιμόνια θά γίνουν όλα άπό τήν πρώτη στιγμή γιά νά χωροῦνε μέσα στ' ανθρώπινα μέτρα, γνώριμα, οικεία, χειρο-

παστά. Καί θά γίνουν ἔτσι χωρίς αὐτά νά τή χάνουν τήν ὑπεράνθρωπη ὑπόστασή τους, κατεβαίνοντας ὡς τόν ἄνθρωπο καί χωρίς κι ὁ ἄνθρωπος ν' ἀνεβάζεται ἴσαμε αὐτά καί νά ξεφεύγει ἀπ' τὰ δικά του τὰ μέτρα. Μέσα σ' αὐτή τήν ἀντιστοιχία, ὁ θηριώδης ὁ κόσμος γίνεται πιά μαγικός — μαγικός μονάχα. Ἔτσι ὅπως εἶναι τος, χωρίς νά χρειάζεται νά ὑποταχτεῖ, νά ἡμερέψει. Μᾶς φτάνει ἐμᾶς πού τόν ξέρουμε. Καί πού τόν ξέρουμε, γίνεται τότε καί λογικός, ἐξανθρωπίζεται, ὅπως τό 'παν. Ἡ μαγεία τοῦ κόσμου περνάει πιά μέσα στ' ἀνθρώπινο λογικό κι εἶναι τ' ἀνθρώπινο λογικό πού ἐναρμονίζεται πιά μέ τήν ἀπέραντη μαγεία τοῦ κόσμου, χωρίς αὐτή νά νοθεύεται, χωρίς αὐτό νά σκορπίζεται μέσα σ' αὐτήν. Ὁ Ὀδυσσεύς τά λέει — μήτε τρομαγμένος μήτε παινεσιάρης, κάπως ἔτσι σά νά τά βάζει στήν τάξη τους. Οἱ ἄλλοι γύρω του ἀκοῦνε καί κανέναν δέ σκέφτεται νά ρωτήσει, ν' ἀπορήσει, ν' ἀρνηθεῖ, νά τοῦ ἀμφισβητήσει τίποτα. Ὁ παραμυθᾶς αὐτός πού τά λέει, εἶναι πιά στήν Ὀδύσεια καί νομοθέτης μαζί. Τόν ἀκοῦνε κι ἀνακαλύπτουν ὅλοι τους πῶς ὅλοι τά ξέρουν, πῶς εἶναι ἔτσι πού τά λέει, πῶς τά 'χουνε δεῖ μέ τὰ δικά τους τὰ μάτια κι αὐτοί. Ἐγινε χωρίς ποτέ νά φύγουν ἀπό τόν τόπο τους. Κι ὅσο εἶναι ἀλήθεια πῶς ἡ ἀνθρώπινη, πανανθρώπινη μυθοπλασία τῶν φυσικῶν καί τῶν ὑπερφυσικῶν δυνάμεων κωδικοποιεῖ καί τακτοποιεῖ κι ἐπιβάλλει σάν ἀναλλοίωτα κι ἀξεπέραστα αἰώνιο τό καθεστῶς τοῦ τρομαγμένου πρωτόγονου ἀνθρώπου, ἄλλο τόσο πρέπει νά 'ναι ἀλήθεια πῶς μέ τό ποίημα αὐτό τῆς Ὀδύσειας ἀνοίγει ὁ δρόμος μας ὁ δρόμος, ὁ κατοπινός τῶν ἀνθρώπων — πού ἐγώ θά τό 'λεγα βέβαια τῆς Εὐρώπης — γιά τή γεφύρωση τοῦ λογικοῦ μέσ τῆ μαγείας τοῦ ἀπέραντου κόσμου. Ἀνοίγει ὁ δρόμος τῆς ποιήσεως μ' αὐτό τό πρῶτο της ποίημα.

★ ★ ★

Κάποτε τέλειωσε ἡ διήγησή του. Ὁ ξένος πρέπει νά φύγει ἀπό τ' ἀνύπαρκτο νησί τῶν Φαίακων. Ἐχει νά πάει στήν Ἰθάκη — εἶναι ἕνας τόπος δικός του αὐτός ὁ τόπος ἐκεῖ. Τόν περιμένουν ἐκεῖ — πιστά σκυλιά καί χοιροβοσκοί, τὰ πατρικά του τ' ἀμπέλια καί τὰ χωράφια καί μία γυναίκα μαζί, νοικοκυρά τοῦ σπιτιοῦ του, μέ τὰ κλειδιά περασμένα στή ζώνη της, τούς ἀργαλειούς της καί τίς καλές καί τίς κακές της τίς δοῦλες, ἕνα παιδί πού μεγάλωσε καί πού χρειάζεται τήν ὁρμήνεια του, γειτόνοι κακοί πού τοῦ ρημάζουν τό βίος του κι ἐπιβουλεύονται τή γυναίκα του — ὅλα τ' ἀνθρώπινα, τὰ κοινά τῆς μικρῆς του πατρίδας τοῦ καθενός μας — ἡ φωλιά του. Τόν περιμένουν στή φωλιά του. Ἐκεῖ, σ' αὐτή τή φωλιά, στό κορμί τῆς δικῆς του ἀσημαντῆς γυναίκας, χωνεύεται τό ἐξάισιο θῆλυ πού γνώρισε στό ταξίδι — ἡ Καλυψώ του, ἡ «δία θεάων» πού τόν ἀξίωσε αὐτόν στά γλαφυρά της τὰ σπῆλαια καί πλάγιαζε δίπλα του, ἡ Κίρκη, δολερή κι ἀκαταμάχητη, οἱ Σειρήνες, ἀφρός καί σάρκα μαζί ἡ φαντασία τοῦ πόθου μονάχα; Χαθήκαν — δέν ἔρχονται αὐτές σέ καμιάν Ἰθάκη. Σκύλα καί Χάρυβδις, Κιμμέριοι, Κύκλωπες καί Λωτοφάγοι δέν εἶναι ἐκεῖ. Καί δέν πειράζουν ποτέ τούς μικρούς ἀνθρώπους πού σκαλίζουν τὰ χωράφια τους καί «βουλυτόνδε» — τοῦ δειλινοῦ τήν ὥρα πού λύνουν τὰ βόδια τους — γυρίζουν πιά στό καλύβι τους, κάνουν παιδιά κι ἀποκοιμιοῦνται ἀποσταμένοι, ἔτσι πηγαίνοντας τή ζωή τους — ὅλη τους στήν Ἰθάκη — τίς Ἰθάκες ὅλες — ἀπό τή μία μέρα στήν ἄλλη. Καί δέν ἔχει τίς πέτρες ἐκεῖ πού ἀνοιγοκλείνουν μέσα στό πέλαιο ἀρπακτικές καί τὰ τσακίζουν τὰ πλοῖα πού ξεθαρέψανε νά περάσουν — οἱ βράχοι οἱ θαλασσινοί τοῦ νησιοῦ πού στέκονται πάντα στή θέση τους ἀμετακίνητοι κι ἀκατάλυτοι. Τ' ἀσκία τῶν ἀνέμων ἀνοίγουν ἀπάνω τους, παίζοντας κάποτε μέσα στόν ἥλιο, μουγκρίζοντας κάποτε, καθῶς περνοῦν ἀπάνω στά κύματα τὰ «κυλινδούμενα προτί χέρσον». Ὅλα τ' ἀνθρώπινα ἐκεῖ. Κι ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος πού 'δε καί τ' ἄλλα, τὰ φοβερά καί μεγάλα τοῦ κόσμου, εἶναι τος τώρα μέσα σ' αὐτά.

Τί τελείωσε, λοιπόν, ρωτήθηκα καί ξαναρωτήθηκα τόσες φορές ἀπό τό Ν τῆς Ὀδύσειας καί κάτω; Τό ὄνειρο τέλειωσε ἢ τέλειωσε ἡ ἀλήθεια τοῦ κόσμου μέσ τή μικρή μας ζωή τῆς Ἰθάκης;

Καί τό ρωτήθηκα γιατί πρῶθενά μέσα στό ποίημα δέν καθαρίζεται ποίος εἶναι ὁ κόσμος ὁ ἀληθινός τοῦ Ὀδυσσεύ, ἀν εἶναι ἐκεῖνος πού διηγήθηκε στό παλάτι τοῦ Ἀλκίνοου στό ἀνύπαρκτο νησί τῶν Φαίακων ἢ νά 'ναι ἐκεῖνος ὁ ταπεινός τῆς Ἰθάκης — πού ποτέ δέν ἔφτασε. «Δεδμημένον ὕπνω» — κοιμισμένον — τόν ἀπιθῶσαν στήν ἀμμουδιά της — τόν ξαναφέρανε πίσω ἀπό ἕνα πέταγμα ὁνείρου; Λέει τό ποίημα — οἱ ἀνύπαρκτοι Φαίακες κι ἕνα κορίτσι ἀπ' αὐτούς νά κλαίει πίσω του ἀποχαιρετώντας τον — ὁ ἀποχαιρετισμός ὁ στερνός τοῦ κόσμου τάχα τοῦ μυθικοῦ, τοῦ κόσμου μήπως τοῦ ἀληθινοῦ;

Ὅλα γίναν ὕστερα σιωστά στήν Ἰθάκη. Τό ποίημα κατεβαίνει μέ τόν ἴδιον ἄνθρωπο σέ μιά σκέτη ἡθογραφία τῆς ἐποχῆς, ἀντίστοιχη μέ κάθε σημερινή: Τά κοπάδια, τὰ σπίτια, οἱ γειτόνοι, ἡ σύζυγός του, ὁ γιός του καί τὰ λοιπά. Ἀπό τό Ν τοῦ ποιήματος κι ὕστερα — κομμάτια δώδεκα συνολικά — ὁ Ὀδυσσεύς βρίσκεται - ξαναβρίσκεται, — φτάνει; — κατεβαίνει; — στήν ταπεινή μας μοῖρα μέ τούς μικρούς της ἀνθρώπους καί τή γνώση μας φτωχή τους ζωῆ. Σκότωσε κάποιους κακοῦς γειτόνους — καί μᾶλλον μπαμπέσικα, μαζί μέ τό γιό του, τιμώρησε κάποιες δοῦλες κακές καί διαφέντεψε τό βίος του. Ὅχι διπλός, ὄχι ἀλλιώτικος, ὄχι ἀλλαγμένος, ὁ ἴδιος αὐτός, ὁ Ὀδυσσεύς ἐκεῖνος. Καί καμιά φορά δέ μίλησε, τίποτα δέν εἶπε κεῖ γιά κανέναν ἄλλον Ὀδυσσεύ. Μιά νότα μόνο στερνή, λίγιοι στίχοι στό τέλος μᾶς ξαναγυρίζουν στό ποίημα — φεύγω. Εἶναι εἰπωμένο στό κρεβάτι τῆς γυναίκας πού εἴκοσι χρόνια σέ πόθησε — χορτασμένη δίπλα σου μισοκοιμᾶται, δέν καταλαβαίνει — φεύγω. Ἡ τάξη μπῆκε στόν κόσμο. Εἶναι τήν μέσα στό νοῦ μου. Βάρβαροι λαοί προσμένουνε κάπου κι αὐτοί, μέ περιμένουν — νά βάλω τήν ἴδια τάξη καί ἐκεῖ. Καί τότες ὕστερα νά χαθῶ στερῆς ἀνάμεσα καί πελάγου — κι ὁ οὐρανός ἀπάνω πού δέ μᾶς ξέρει — χωρίς νά 'χω κάπου νά πάω, νά γυρίσω, νά φτάσω, παρά μονάχα στή νύχτα τήν «ἀλόη» μας, ὅπως καί «τέτακται τοῖς βροτοῖσιν». Καί τό ποίημα τελειώνει ἐκεῖ, χωρίς πάλι νά μᾶς τό πεί ἂν ἔφυγε ἀλήθεια ἢ τό 'πε μονάχα, ποθώντας το, νοσταλγώντας, ἐκεῖ στή νοσταλγεμένη Ἰθάκη τοῦ ἀνύπαρκτου γυρισμοῦ του, τό μεγάλο κόσμο, πού γνώρισε ἢ πού φαντάστηκε** μόνο...

Νά το, λοιπόν, τό θαυμάσιο ποίημα, τό νόημά του, τό μήνυμά του — ἡ σύλληψη τοῦ κόσμου ἀπ' τόν ἄνθρωπο, ἡ ἀντίληψη τοῦ ἀνθρώπου μέσα στόν κόσμο. Μέ τόν ἴδιον ἄνθρωπο στή μία, τή μυθική του ζωῆ, τόν ἴδιον αὐτόν καί στήν ἄλλη, μέ τήν ἀξεκαθάριστη ἐκείνη τομή του ἀνάμεσα σ' ὄνειρο καί σ' ἀνάγκη, σέ φαντασία κι ἀλήθεια, ἀνάμεσα σ' ἄνθρωπο καί σέ κόσμο — κι ὁ κόσμος ὁ μαγικός πού γίνεται λογικός, τό λογικό πού ξαναφκιάχνει τόν ἀπέραντο κόσμο στ' ἀνθρώπινα μέτρα. Δεμένα μέ τή χρυσή κλωστή τοῦ μεγάλου ταξιδευτῆ πού χωράει, μέσα στόν ἄνθρωπο τῆς Ἰθάκης, κι ὁ μικρός χωριάτης τῆς Ἰθάκης νά χωράει μέσ τό μεγάλο ταξιδευτή, χωρίς τίποτα ν' ἀνατρέπεται, νά διαψεύδεται, νά παραβιάζεται.

Κανένα ἔπος δέν βλέπω ἐγώ στήν Ὀδύσεια. Βλέπω τήν ποίηση. Κι ὅσο τ' ἀσύλληπτο θά γίνεται πράγμα, καί τ' ἄγνωστο ἄπειρο θά στρογγυλεῖ μέσ τό μυαλό τῶν ἀνθρώπων ἐκεῖ δικαίωνοντας τήν τή μικρή ζωή τους τῆς Ἰθάκης — τότες ἡ Ὀδύσεια θά εἶναι τό πρῶτο τους ποίημα. Ἀπό τήν ἴδια μήτρα βγαλμένο ὅπου χυθῆκαν ὕστερα κι ὅλα τ' ἄλλα, τῶν λυρικῶν καί τῶν τραγικῶν τῆς Εὐρώπης, ἀπό τούς Ἑλληνες μέχρι τά τώρα.

Τόσο, λοιπόν, καί τό δικό μου τό σχόλιο στήν Ὀδύσεια.

** Στό *χοφ* ὑπάρχει καί «ὄνειρεύτηκε».

Τό πρόσωπο τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ Η ΛΟΓΙΑ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ

Το πρώτο από τα τέσσερα μαθήματα-ομιλίες που δόθηκαν στο Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Φιλοπρόδοου Ομίλου Υμηττού τον Μάρτιο του 1980 με τον τίτλο «Το πρόσωπο του νέου ελληνισμού: Ι. Η λογία παράδοσις». Από το χειρόγραφο της ομιλίας λείπουν οι σσ. 6-7.

Κυρίες και κύριοι, αγαπητοί φίλοι.

Μέ τιμή αποδέχτηκα την πρόσκληση του Φιλοπρόδοου Συλλόγου σας σε αυτή την συνοικία και με χαρά βρίσκομαι τώρα μπροστά σας, να πω κι εγώ τὰ λίγα δικά μου στο λαμπρό Έλεύτερο Πανεπιστήμιό σας. Σας ευχαριστώ πολύ που με τιμάτε με την παρουσία σας.

Χωρίς άλλους προλόγους περνάω άμέσως στο θέμα μου, ζητώντας και ἐλπίζοντας να έχω την ἐπιείκειά σας για ό,τι θα βρεῖτε ὕσως ανεπαρκές ή ἀνολοκλήρωτο στην έκθεση του θεματός μου. Είναι ένα θέμα που μπορεί κανείς να τό χειριστεί με στείρα και ὑπεροπτική πολυπραγμοσύνη, ὅσο και με μονοκόματη δογματικότητα. Καί είναι μία έκθεση που θα μπορούσε και αυτή να είναι τό βαρετό κατασκευάσμα σχολαστικής πολυμάθειας. Ναι, λοιπόν, άμέσως στο θέμα και ὅσο μου είναι δυνατό, χωρίς αὐτά.

Τήν αντίληψή μου πώς ή κοινωνία μας βρίσκεται σε κρίση βαθύτατη και την εἶπα και την ἔγραψα πολλές φορές και προσπάθησα ἐπίσης και στο μικρό πεζογραφικό ἔργο μου να την εἰκονίσω με τὰ μέσα τῆς λογοτεχνίας.

Λέγοντας κρίση δέν ἔννοω τούς Ἀμερικάνους που μάς πιέζουν, τούς Τούρκους που μάς ἀπειλοῦν, τόν πληθωρισμό που μάς τρελαίνει οὔτε τίς δυσκολίες μας να βγοῦμε στην ἔθνική ὁδό τῆς δημοκρατικής ἀλλαγῆς. Δέν ἔννοω δηλαδή τὰ χωρίς ἀμφιβολία ἄμεσα και ἐπείγοντα και βαριά και δυσεπιλυτα προβλήματα που μπαίνουν μπροστά μας ζητώντας ἐπιταχτικά τίς πολιτικές τους λύσεις.

Ἐννοῶ ἐκεῖνο που βρίσκεται πίσω ἀπ' αὐτά, πέρα ἀπ' αὐτά κι ὡστόσο μέσα σ' αὐτά: τήν καταστροφή δηλαδή τῆς παλιάς κοινωνίας μας, τίς δομές της που σπάζουν, τίς ἀξίες και τίς ἱεραρχίες της που παλιώνουν, τήν ἠθική και ἔθιμηκή της ὀλόκληρη που ἀπό μέρα σε μέρα ἀχρηστεύονται.

Διότι ἐμεῖς δέν περάσαμε ὀργανικά, φυσιολογικά, ἀπό μία κατάσταση δική μας σε μίαν ἄλλη, μά δική μας ἐπίσης κατάσταση, ἀλλά βρεθήκαμε σάν να μάς ξεκόλλησαν και να μάς πέταξαν σε μία κατάσταση που δέν την ξέραμε και δέν την ὀρίζαμε. Ἡ σημερινή καταναλωτική κοινωνία μας, δέν ἦρθε ἀπό δική μας προετοιμασία, ἀπό μία ἀστική πορεία και πρόοδο, ἀπό μία νομοτέλεια, μάς ἦρθε ξαφνικά και βρίσκοντάς μας ἀπροετοίμαστους, μάς διέλυσε. Ἐτσι μπορεί να παρουσιάζεται σε μάς αὐτό τό φαινόμενο που θα μπόρουσε να φανῇ κι ἀντιφατικό: Ἡ ραγδαία ὀικονομική ἀνάπτυξη να βρίσκεται σε μία δυσαναλογία με την πνευματική ἀνάπτυξη.

Ὅλοι τὰ διαπιστώνουμε αὐτά, ὅλοι λέμε πώς βρισκόμαστε σε μία καμπή, σε μία πορεία μεταβατική. Ἡ παλιά μας κοινωνία, ὅπως εἶπα ἀπέρχεται ἱστορικά, χωρίς ὅμως να ἔχουμε ἀκόμα τό ἀν-

τίκρυσμα μιᾶς νέας κοινωνίας για να ἔνταχτοῦμε σε αὐτήν. Καί βρισκόμαστε ἔτσι και νομίζω πώς θα βρισκόμαστε για κάμποσο ἀκόμα, στο μεταίχμιο δύο ἐποχών, δύο κοινωνιῶν. Καί ἀκριβώς αὐτό: Μεταίχμιο σημαίνει παντοῦ και πάντοτε σύγχυση τῶν ἰδεῶν, ἀνυπαρξία ἰδεῶν καθαρῶν και κατευθυντήριων, ἀπιστία λοιπόν στην ἀξία και την δύναμη τῶν ἰδεῶν —ἀπιστία που συνεπάγεται τήν ἀπραγμία μεγάλων στρωμάτων του λαοῦ— ἀπραξία ἐνισχυμένη σήμερα ἀπό τήν ψυχική παραμόρφωση τῶν ἀνθρώπων τῆς καταναλωτικῆς ἀλλοτρίωσης και παραμόρφωση που, ὅπως βέβαια συμφωνεῖτε, δέν εἶναι φρούτο μονάχα δικό μας, ἀλλά παγκόσμιο.

[.....]
(λείπουν δύο σελίδες ἀπό τό χειρόγραφο)

κι ἔχουμε ἀκόμη κι αὐτό που θα λέγαμε ἐξαφάνιση τῶν τοπικῶν, τῶν ἔθνικῶν πολιτισμῶν, που συντελεῖται σε ὅλον τόν κόσμο με μία ἐσωτερική βιαιότητα ἀκατάσχετα ἰσοπεδωτική.

Μέσα σε μία τέτοια κατάσταση ζητοῦμε πάλι τήν ἔθνική μας ταυτότητα, για να περάσουμε με αὐτήν στον μεγάλο και ὁμοίομορφο κόσμο που μπαίνουμε, χωρίς να χάσουμε μέσα σε αὐτόν τήν ἔθνική μας φυσιογνωμία.

Μέσα σε αὐτήν τήν ἀναζήτηση, μαζί με τὰ ἄλλα που ἔχουμε να σκεφτοῦμε και να λογαριάσουμε, ή παρὰδοση ἔρχεται και ξανάρχεται, τόσο σάν ἀντικείμενο τῆς ἔρευνας, ἄλλο τόσο σάν ἀναζήτηση τῶν βιώσιμων, τῶν ἐπιβιώσιμων στριχείων της μέσα στη νέα ζωή μας και προβάλλεται συχνά ἀπό πολλούς τέτοιους ή τέτοιους, σάν ἄγκυρα σωτηρίας, σάν ἀντίβαρο δηλαδή στη σημερινή μας διάλυση, και κάποτε μάλιστα σάν κήρυγμα «ἐπιστροφῆς» σε μιά «ἐθνική γνησιότητα».

Μποροῦμε, σχετικά με αὐτήν τήν ἀναζήτηση, να σημειώσουμε ἀπό τώρα, ἀπό τήν ἀρχή δηλαδή τῆς ὀμιλίας μας, πώς μιά τέτοια ἀναζήτηση, μιά τέτοια προσπάθεια αὐτογνωσίας συνόδεψε πάντοτε με πραγματική ἀγωνία ή με εὐκολους ρητορισμούς, με θετικές διαπιστώσεις ή με εὐκολες και αὐθαίρετες γενικεύσεις, κάθε κρίσιμη καμπή τῆς ἱστορίας του ἔθνους μας —ποιοί εἴμαστε, που πᾶμε. Ἀπό τόν καιρό του Πλήθωνα: «Ἐλληνες μὲν ἐσμέν αἰεὶ τήν χώραν ταύτην οἰκοῦντες», ὡς του Σοφianoῦ τό: «ἐλεεινόν γένος», ἀπό τόν καημό του «Βιβλίου ἱστορικοῦ» ὡς τό «Χρονικόν του Γαλαξειδίου», ἀπό του Κύριλλου Λούκαρη τό γεμάτο ἔθνική αὐτοπεποιθῆση ἀναγεννητικό κήρυγμα, ὡς του Ρήγα τό ἐνεργετήριο σάλπιγμα, ἀπό τήν ἀγωνία του Σολωμοῦ και τίς συνθέσεις του Ζαμπέλιου ὡς τόν ἑλληνοκεντρισμό του Περικλῆ Γιαννόπουλου και του Ἰωάννα Δραγούμη, ἀπό τό «πιστεύω», τό κήρυγμα και τό ἔργο του Δημοτικισμοῦ, ὡς τίς σημερινές μας θεωρήσεις, ἀναθεωρήσεις και ἀναζητήσεις, μποροῦμε να ποῦμε πώς δέν κάνουμε ἄλλο παρὰ αὐτήν τήν ταυτότητά μας να θέλουμε να βροῦμε. Καί τήν ζητοῦμε πότε ἐδῶ, πότε ἐκεῖ, πότε μέσα στην περίφημη καθησυχαστική μας συνέχεια τῶν ἀπογόνων του Περικλέους, πότε μέσα στη χοντρική ἀντίληψη του «ἔξεσμου τῆς φυλῆς μας», πότε μέσα στη Δύση πότε στην Ἀνατολή —και γιατί; Γιατί ὅλα αὐτά ἀναμφισβήτητα και συνυπάρχουν και συνεργοῦν μέσα στην ἱστορία ενός νέου ἔθνους, και ὑπογράμμισα τό νέου για να τό ἐξηγήσω στίς ἄλλες μας συναντήσεις, ἔθνους που ή σύνθεσή του ἐπέρασε ἀπό δρόμους πολλούς και δύσκολους και διάφορους, σε μιά πορεία ἀναστολῶν, διακοπῶν, συγκοπῶν, με συχνά ἀτελεσφόρητες τίς προσπάθειές του.

Δέν ἔχω βέβαια σκοπό να κάνω μιά ὀποιαδήποτε έκθεση τῶν συλλήψεων, ἀντιλήψεων και σχεδιασμάτων αὐτῶν, έκθεση που θα ἦταν για ὅλους μας ἐδῶ μιά βαρετή ἔκτροπή ἀπό τό πραγματικό μας θέμα. Τό θέμα μας εἶναι και μέσα ἀπό τίς ἀντιλήψεις αὐτές, ὅσο και κυριότατα μέσα ἀπό τὰ πραγματικά γεγονότα τῆς ἱστορίας

του Έθνους μας, να εξετάσουμε πώς ουσιαστικές γραμμές που διέπουν την πορεία του —πορεία μέσα στην οποία συνεξετάζεται υποχρεωτικά και η παράδοσή του, σάν πραγματικότητα ιστορική, σάν ιδεολογία και σάν πρόβλημα σημερινό.

Οι γραμμές αυτές που διέπουν την ιστορία του νεοελληνικού Έθνους, δεν είναι, νομίζω, δική μου ανακάλυψη να καθοριστούν σε τρεις:

1) *Η λογία παράδοσις.*

2) *Η λαϊκή μας παράδοση.*

3) *Ο νεοελληνισμός* σάν ιστορική, κοινωνική και πνευματική έννοτητα.

Σε τέσσερις όμιλίες που θα έχω την τιμή να κάνω εδώ: Θα εκθέσω σήμερα τὰ σχετικά με την λογίαν παράδοσιν. Σε μία δεύτερη όμιλία, στις 14 του Μάρτη, θα μιλήσουμε για τή λαϊκή παράδοση και τή θέση της μέσα στη σημερινή μας ζωή. Σε μία τρίτη όμιλία, στις 21 του Μάρτη, θα προσπαθήσω να δώσω τό διάγραμμα της ιστορικής πορείας του νεοελληνισμού, σάν εθνικής, πολιτικής και κοινωνικής ένότητας. Και σε μία τέταρτη όμιλία, στις 28 του Μάρτη, θα ήθελα να ζητήσω τή βοήθειά σας για να δούμε μαζί τὰ πορίσματα της έκθεσής μου, όχι τόσο σάν πορίσματα μιας έκθεσης ιστορικής, κοινωνικής ή φιλολογικής, αλλά πολύ περισσότερο σάν στοιχεία μιας ιδεολογίας που εγώ, από σήμερα θα την πω *νεοελληνική ιδεολογία*, αναλαβαίνοντας τό καθήκον και την ευθύνη να δείξω τό περιεχόμενό της.

Και αρχίζω, λοιπόν, σήμερα: *Η λογία παράδοσις.*

Πρίν ωστόσο αρχίσω με αυτό τό θέμα, ένα γενικό, θεωρητικό, ως τό πούμε, πλαίσιο, είναι απαραίτητο - απαραίτητο για τό ξεκαθάρισμα κάποιων έννοιων και απαραίτητο επίσης, γιατί αν δεν συμφωνούμε στο πλαίσιο αυτό —αυτό καθαυτό τό πλαίσιο— δεν μπορούμε και να εντάξουμε την δική μας περίπτωση μέσα σ' αυτό.

Και λοιπόν:

Η Ευρωπαϊκή ιστορία αρχίζει για όλη την Ευρώπη και για κάθε Έθνος της ξεχωριστά, με τόν Μεσαίωνα. Ένα από τὰ ουσιαστικά γνωρίσματα του Μεσαίωνα, κάθε Μεσαίωνα, για κάθε ένα από τὰ Έθνη της Ευρώπης, βρίσκεται στον βαθύ, στεγανό, δογματικό χωρισμό του λόγιου και του λαϊκού. Η ζωή στο σύνολό της όρίζεται έτσι από ένα δυισμό. Από τή μία μεριά βρίσκεται ο όχλος με τή δική του ζωή, που ζει με τή *λαϊκή* του παράδοση, και από την άλλη μεριά βρίσκονται οί ήγετικές δυνάμεις, με την δική τους αυθεντική έκφραση, που λέγεται λογία παράδοσις, λογία σκέψις. Δεν υπάρχουν δηλαδή στον Μεσαίωνα ενδιάμεσα κοινωνικά στρώματα και συνεπώς δεν υπάρχει μία άλλη, μία τρίτη έκφραση και γραμμή. Τὰ δύο αυτά ρεύματα, οί δύο αυτές ζωές, είναι τελικά δύο κοίτες ξεχωριστές και παράλληλες, χωρίς ή ροή τους να ένώνεται, δεν υπάρχει δηλαδή σε όλη τή διάρκεια του Μεσαίωνα, καμιά συμβολή και συγχώνευσή τους.

Η ένωση των δύο ρευμάτων, ή συνταύτισή τους μέσα στην ιστορία, είναι ή αρχίζει να είναι, ή έξοδος από τόν Μεσαίωνα.

Η ιστορία των λαών της Ευρώπης, ή πολιτική, ή κοινωνική και πνευματική, έχει έναν άξονα σταθερόν. Ο άξονας αυτός είναι ή *Αναγέννηση*. Και λέγοντας *Αναγέννηση* έννοούμε με αυτήν την επικράτηση των έμπορευματικών, των ανταλλακτικών σχέσεων, που δημιουργούν και τίς νέες κοινωνικές σχέσεις, τίς αστικές σχέσεις. Σε αυτόν τόν άξονα τείνουν όλα δύο αιώνες πρίν από την επικράτηση των σχέσεων αυτών, όπου επικρατούν, στίς χώρες που επικρατούν —και που τούς αποκαλούμε σήμερα αιώνες της προ-Αναγέννησης. Όλα ύστερα έκπορεύονται από αυτήν, δημιουργώντας, άλλου γρηγορότερα άλλου αργότερα, με αναστολές και υπαναχωρήσεις, μέσα από μία πορεία πολυδαίδαλη και αντιφατική,

με άπέραντη ποικιλία από τοπικές ιδιομορφίες, την νέα Ευρώπη, την Ευρώπη των άστων μέσα στην όποία συντελείται και ή αποχρυστάλλωση της εθνικής συνείδησης των λαών της, ή δημιουργία των εθνικών της κρατών και μορφοποιείται ο εθνικός τους πολιτισμός. Έθνική συνείδηση, εθνικό κράτος και εθνικός πολιτισμός είναι ταυτόσημα με τό ξεπέραςμα του Μεσαίωνα για όλους άνεξαίρετα τούς λαούς της Ευρώπης.

Ειδικότερα στον πνευματικό τομέα —που σημαίνει ακριβώς στον *ιδεολογικό τομέα*— τὰ άστικά αυτά στοιχεία που δημιουργούν τίς νέες κοινωνικές σχέσεις και τελικά τίς νέες κοινωνίες: Αρχίζουν να κινούνται και κινούνται αργότερα όριστικά, πέρα από την σχολαστική σκέψη του θεολογικού άριστοτελισμού και στρέφονται προς την φύση, την έρευνα, την έπιστήμη. Από την άποψη της τέχνης έγκαταλείπουν τίς παραδομένες τυπικές μορφές της εκκλησιαστικής ζωγραφικής, την αναθεωρούν και την ανανεώνουν όλόκληρη, ένω ταυτόχρονα προχωρούν σε μία κοσμική ζωγραφική, αρχιτεκτονική και γλυπτική. Από την άποψη της λογοτεχνίας άναγουν την περιφρονημένη λαϊκή γλώσσα των λαών τους σε κοινό έκφραστικό, προφορικό και γραφτό όργανο των όμόλογωσων, δημιουργώντας με αυτό τό όργανο τίς εθνικές τους λογοτεχνίες άλλου —άλλωως— από τόν 12. αί. και ύστερα.

Μέσα σε αυτήν την αντίληψη της *Αναγέννησης* —σάν πορείας δηλαδή της άστικής διαμόρφωσης στην Ευρώπη— ή αναδρομή του πνεύματος —της σκέψης, της τέχνης και της λογοτεχνίας— στην ελληνική κυρίως, αλλά και στη ρωμαϊκή αρχαιότητα, δεν είναι ή ουσία της *Αναγέννησης*, αλλά όργανό της μονάχα και στοιχείο της για την άποτίναξη της θεοκρατίας. Μέσα σε αυτήν την αντίληψη της *Αναγέννησης* σάν πορείας του άστικού μετασχηματισμού της Ευρώπης, που οδηγεί στην Μεταρρύθμιση και την δημιουργία των εθνικών κρατών, κάποιες πρωθύστερες σημερινές θεωρίες που αποκηρύσσουν την *Αναγέννηση* σάν άπελευθέρωση του άτομικισμού και έξιδανικεύουν τόν Μεσαίωνα —δεν μπορούν να θεωρηθούν παρά σάν αντι-ιστορικές, ρομαντικές, μυστικιστικές και έξωτικιστικές— έκτροπή τελικά από την ιστορική αντίληψη της Ευρώπης και της ιστορίας της.

Απαραίτητο ήταν, λοιπόν, να στήσουμε αυτό τό πλαίσιο. Γιατί: Αν κάποιος απορρίπτει κατ' αρχήν αυτό τό διάγραμμα, τό σχήμα της Ευρωπαϊκής ιστορίας, δεν θα μπορέσει να τοποθετήσει και την δική μας λογίαν παράδοσιν μέσα στην ιστορία του νέου ελληνισμού. Άς είμαστε, λοιπόν, από την αρχή έξηγημένοι γι' αυτό τό γενικό σχήμα - διάγραμμα.

Και πᾶμε τώρα στά δικά μας:

Η δική μας λογία παράδοσις έρχεται από τό Βυζάντιο —την κληρονομούμε άτόφια όπως έρχεται από κεϊ. Δεν είναι δική μας δουλειά να εξετάσουμε εδώ τή γένεσή της, τή συνέχειά της, μέσα στο Βυζάντιο. Θα πούμε ωστόσο πώς τό Βυζάντιο, μέσα στο αυτοκρατορικό του δόγμα, κληρονόμος μοναδικός και αυθεντικός της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, είναι ταυτόχρονα ο αυθεντικός κληρονόμος και συνεχιστής της αρχαίας ελληνικής παιδείας.

Έτσι κληρονομημένη, συνεχίζει την ύπαρξή της και μετά την όριστική πτώση του Βυζαντίου στά 1453, μέσα στην ύποδουλωμένη Ελλάδα.

Άλλά (και σκόπιμα παραλείψαμε να τό τονίσουμε, όταν παραπάνω μιλούσαμε για τὰ γενικά χαρακτηριστικά της), ή λογία παράδοσις παντού και πάντοτε στην Ευρώπη και, λοιπόν, και σε μᾶς, δεν είναι τάση του πνεύματος, δεν είναι τρόπος της σκέψης, που ζει μέσα στα πράγματα και συνεπώς ανανεώνεται ή τροποποιείται μέσα σ' αυτά, είναι *δοσμένη αυθεντία*, συνδεδεμένη με τίς μεσαιωνικές δυνάμεις που εκπροσωπεί και εκφράζει. Έτσι και ή δική μας:

‘Από τό 1453 καί ὕστερα, συνδέεται ἀπόλυτα μέ τόν βασιικό συντηρητισμό τοῦ Πατριαρχείου, πού, ὅπως εἶναι γνωστό, ἀσχεῖ καί κοσμική ἐξουσία πάνω στούς ραγιάδες. Θά χτυπηθεῖ ἀνοιχτά μέ τήν πνευματική ἀναγέννηση, πού ἀπό τό 1530 καί ὕστερα παρουσιάζεται πολύτροπη, μέ ἐπίκεντρο τήν Βενετία καί ἀποβλέπει στό φωτισμό τοῦ ὑπόδουλου ἔθνους. Πηγαίνοντας ὡς τά 1638, ἡ ἀναγεννητική αὐτή κίνηση θά «στριμώξει» γιά πρώτη φορά τήν λογίαν παράδοσιν καί θά κορυφωθεῖ στά 1638 μέ τήν μετάφραση τῶν Εὐαγγελίων. Θά ἔχουμε εὐκαιρία νά μιλήσουμε γι’ αὐτά στήν τρίτη συνάντησή μας, ὅταν θά ἀνασκοπήσουμε τήν πολιτική καί πνευματική ἱστορία τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀναζητώντας τό πραγματικό του πρόσωπο. ‘Ο,τι μᾶς χρειάζεται στή σημερινή μας ὁμιλία νά ποῦμε, εἶναι πῶς ἀπό τό 1640 καί ὕστερα, ἡ λογία παράδοσις ξαναεπιβάλλει τήν αὐθεντία της καί ἀπό τό 1670 ταυτίζεται πιά μέ τή φαναριώτικη γραμμή μέσα στή ζωή τοῦ ὑπόδουλου ἔθνους. Τόν ἐπόμενο αἰῶνα, δηλαδή τόν κρίσιμο καί καίριο 18. νεοελληνικό αἰῶνα, θά χτυπηθεῖ μέ τήν ἀναγεννητική κίνηση τῶν ἀστικῶν στοιχείων καί θά κατορθώσει ξανά, στίς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ αἰῶνα, νά ἐπιβληθεῖ. ‘Ο γεναῖος διαφωτισμός τοῦ αἰῶνα αὐτοῦ ἡττήθηκε καί οἱ παραμονές τῆς ἐπανάστασης τοῦ ‘21 βρίσκουν τό ἑλληνικό ἔθνος πού ἐτοιμάζεται γιά τήν ἀνεξαρτησία του, μέ κυρίαρχη πνευματική ἐκπροσώπηση τοῦ πάλι τήν λογίαν παράδοσιν. ‘Ετσι καί τό μικρό κράτος πού θά προκύψει ἀπό τοὺς ἀγῶνες καί τό αἷμα τῶν ‘Ελλήνων, δέν θά ἔχει ξεπεράσει τήν μεσαιωνική αὐθεντία τῆς λογίας παραδόσεως καί θά υἱοθετήσει σάν ἐπίσημη ἰδεολογία του τό δικό της αὐθεντικό δόγμα.

‘Η ἐπιβίωση αὐτή τῆς λογίας παραδόσεως σημαίνοντας πῶς ἡ ταύτιση τοῦ λαϊκοῦ καί τοῦ λόγιου σέ μιά ἐνιαία πορεία τῆς ἐθνικῆς ζωῆς δέν ἔγινε, σημαίνει πῶς ὁ μεσαιῶνας συνεχίζεται σέ μᾶς. Καί ἡ ἐπιβίωση αὐτή, λοιπόν, μέσα στή ζωή τοῦ νεοελληνισμοῦ, δέν εἶναι παρά ἡ ἐπιβίωση τῶν δυνάμεων τοῦ μεσαιῶνα μέσα σ’ αὐτήν. ‘Η δύναμή της νά συνεχίζεται καί νά ὑπάρχει ἀμετακίνητη, δέν ὀφείλεται σέ τίποτα ἄλλο παρά ἀποκλειστικά καί μόνο στό γεγονός ὅτι «ὁ Μεσαιῶν παρατείνεται παρ’ ἡμῖν καί πέραν τοῦ Μεσαιῶνος», ὅπως τό εἶπε ὁ Νικόλαος Πολίτης.

Τοποθετημένη, λοιπόν, αὐτοτοποθετημένη (καί ὄχι σπάνια καί μέ τήν βία τῶν ὄλων τῶν δικῶν μας καί στήν ἀνάγκη καί τῶν ξένων, ἀπό τοὺς Σουλτάνους ὡς τοὺς ‘Αμερικανούς) στό βάθρο ὄχι ἀπλῶς τῆς γνήσιας, ἀλλά τῆς μοναδικῆς ἐθνικῆς γραμμῆς, ἡ λογία παράδοσις εἶναι ἡ μεσαιωνική μας αὐθεντία. Καί μεσαιωνική αὐθεντία, θά πεῖ τελικά —νά στηρίζει θεοκρατικά τήν κοσμική ἐξουσία τῶν ἡγετικῶν τάξεων. ‘Από κεῖ καί πέρα, ἡ ἰδεολογία της δέ μπορεί νά εἶναι παρά μιά ὑπερκοσμική ἀντίληψη, πάνω δηλαδή ἀπό τίς πρόσκαιρες ἀλλαγές. ‘Ετσι καί τῆς δικῆς μας λογίας παραδόσεως ἡ ἰδεολογία μπορεί νά συνοψιστεῖ στά ἑξῆς πολύ γνωστά:

‘Η αἰώνια ‘Ελλάς, ἡ ἑλληνική αἰωνιότης, τό ἑλληνικόν πνεῦμα, ἡ ‘Ελλάς τῶν ‘Ελλήνων Χριστιανῶν, ὁ ἑλληνοχριστιανικός πολιτισμός τῆς Εὐρώπης, πού ἐμεῖς γι’ νεοέλληνες εἴμαστε οἱ δικαιωματικοί κληρονόμοι καί φορεῖς του.

‘Από τήν ἀμετακίνητη σκοπιά τῆς λογίας παραδόσεως, καθετί πού δέν ἀνήκει σέ αὐτήν, δέν μπορεί ἔτσι νά θεωρεῖται παρά μιά ἀσήμαντη λαϊκή ἐκτροπή τῆς ἀπλοϊκότητος καί τῆς ἀμάθειας, μιά παρέκκλιση ἀπό τόν μοναδικό δρόμο τοῦ ἔθνους, πού αὐτή ἡ μεσαιωνική —Φαναριώτικη ἀργότερα— αὐθεντία, εὐλογημένη καί ἀπό τήν κοσμική καί τήν ὑπερκόσμια ἐξουσία τῆς ἐκκλησίας, ἔχει τό αἰῶνιο προνόμιο ὄχι μόνο νά τό ἐκπροσωπεῖ καί νά τό κατευθύνει, μά νά τό ἐνσαρκώνει. Καθετί πού δέν ἀνήκει σέ αὐτήν, εἶναι «λαϊκόν» καί «δημοτικόν» καί «δημῶδες». Δημῶδες δηλαδή εἶναι ὁλόκληρη ἡ πνευματική προσπάθεια καί παραγωγή τοῦ νέου ἑλλη-

νισμοῦ. Δημῶδες καί ἡ λογοτεχνία του. ‘Απλή καί ἀμελητέα παρέκκλιση ἀπό τήν ἑλληνικήν αἰωνιότητα τῆ δικῆς της, κάθε μας ἄλλη παράδοση —ὄλη ἡ ἔξω ἀπ’ αὐτήν ζωή τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ.

‘Η μία, λοιπόν, γραμμή πού διέπει τή ζωή τοῦ νεοελληνισμοῦ, εἶναι ἡ λογία παράδοσις. Καί τήν θεωρήσαμε ἐδῶ σάν ἀναστολή μέ τή ἔννοια τῆς ἐπιβίωσης τῶν μεσαιωνικῶν δυνάμεων μέσα στή ζωή τοῦ ἔθνους μας. ‘Η ἀντίρρηση πού θά μπορούσε νά προβληθεῖ σέ αὐτά, θά ἦταν ἡ παιδευτική δραστηριότητα τῆς λογίας παραδόσεως. ‘Αλλά, ὅπως θά ἔχουμε τήν εὐκαιρία ἀπό πολύ κοντά καί συγκεκριμένα νά τό ἐξετάσουμε, ἡ παιδευτική αὐτή δραστηριότητα ἀντιτάχτηκε, μέσα στήν πάροδο τῶν αἰώνων, σέ κάθε νέα ἰδέα καί ἀργότερα, σάν φαναριώτικη γραμμή πιά, κατευθύνεται μόνο πρὸς τήν δημιουργία ὀρισμένης τάξης ἀριστοκρατῶν.

‘Αν, λοιπόν, ἀναζητοῦμε σήμερα πάλι τό ἐθνικό μας πρόσωπο, ἐγὼ δέν βλέπω πῶς θά μπορούσε κανένας νά πιστεῦει πῶς μπορούμε νά τό ζητήσουμε μέσα στήν λογίαν παράδοσιν, ἐκτός ἂν θέλουμε νά φλυαροῦμε —πού δέν μᾶς ὠφελεῖ σέ τίποτα.

Τό πιστοποιητικό τῆς λογίας παραδόσεως δέν μπορεί νά μᾶς σώσει ἀπό τήν ἐξαφάνιση.

‘Ενα μεγάλο της φρούριο —ἡ θεσμοθετημένη τεχνητή μεσαιωνική διγλωσσία— πού εἴκοσι περίπου αἰῶνες βασιάνισε μέ τόν ἀττικισμό της τόν βυζαντινὸ ἑλληνισμό καί βασιάνισε καί κατόπι τόν νέο ἑλληνισμό, ὑπονομεύοντας κάθε του προσπάθεια —ἐσαυρώθηκε καί αὐτό ἀπό τοὺς ἀνέμους τῶν νέων καιρῶν καί ἐγκαταλείφθηκε ἐξαιτίας τῶν πραχτικῶν τεχνοκρατικῶν ἀναγκῶν τους κι ἀπό κείνους πού θά εἶχαν κάθε διάθεση νά τό κρατήσουν ἀκόμα.

Αὐτή ἐπιτέλους ἡ πρόοδος, δέν σημαίνει ὥστόσο πῶς τελειώσαμε μέ τήν λογίαν παράδοσιν. Τό δόγμα της ἐξακολουθεῖ νά μένει μέχρι σήμερα ἡ ἐπίσημη ἰδεολογία μας, εἶναι τό πνεῦμα, εἶναι τό ἱστορικό καί ἰδεολογικὸ ἦθος τῶν ‘Ανώτατων πνευματικῶν μας ‘Ιδρυμάτων καί εἶναι ἀκόμα, σάν ἐθνική ἰδεολογία, ἡ βασική ἀντίληψη τῆς παιδείας μας.

‘Εχουμε, λοιπόν, ἀκόμα νά τελειώσουμε ὀριστικά μέ αὐτήν τήν ἰδεολογία, δείχνοντας, μαζί μέ τόν Κοραῖ, ὅτι «ἡ ματαιότης αὐτῆς τῆς καταγωγῆς μας ἀπό τοὺς ἀρχαίους, ὄχι μόνον δέν ὠφέλησε τό ἔθνος, ἀλλά ὑπῆρξε καί βασική ἀνασταλτική δύναμη στήν πορεία του. Δέν θά εἶναι δύσκολο νά τό δείξουμε, θεωρώντας ἀξεπέραστη τήν ἐσωτερική ἀντίφαση μιᾶς τέτοιας ἰδεολογίας. Καί δείχνοντας ἀκόμα πῶς ἡ ἀντίφαση αὐτή δέν βρίσκεται μόνο στήν ἀνιστορικότητα καί τήν ἀπολυτότητα κάθε ἔννοιας τῆς αἰωνιότητος, ἀλλά βρίσκεται ἀκριβῶς στήν ἀντίληψή της γιά τόν νέο ἑλληνισμό: Θεωρώντας τον φορέα τοῦ ἑλληνοχριστιανικοῦ πολιτισμοῦ τῆς ‘Αναγέννησης, τῆς Εὐρώπης γενικά, εἶναι ταυτόχρονα ὑποχρεωμένη ἀπό στοιχειώδη συνέπεια στήν ἀντίληψή της, νά ἀρνεῖται στὸν νεοελληνισμό τήν αὐθυπαρξία του, νά τὸν ἀναιρεῖ, ἀναιρώντας ἔτσι καί τὸν ἑαυτὸ της.

‘Από τὸν ἀντίθετο ἀκριβῶς δρόμο πηγαίνοντας, ξεχωρίζοντας δηλαδή καί ἐπισημαίνοντας τὰ φανερώματα καί τα γνωρίσματα τῆς πορείας τοῦ νεοελληνισμοῦ σάν αὐτόνομη ἐθνικῆς, κοινωνικῆς καί πνευματικῆς ἐνότητας, ὅπως θά επιχειρήσουμε νά τό κάνουμε στίς συναντήσεις αὐτές —δημιουργοῦμε ταυτόχρονα, ξεκαθαρίζουμε καί θεμελιώνουμε μέσα ἀπὸ τὰ δεδομένα καί τὰ στοιχεῖα τῆς πορείας του αὐτῆς, τήν ἰδεολογία μας, σάν μιά ζωντανή σημερινή ἰδεολογία. Καί ἐπειδὴ μιά ἰδεολογία ἀνάγεται στό παρελθόν, ἀναφέρεται στό παρόν καί ἀτενίζει στό μέλλον, μιά τέτοια ἰδεολογία μπορεί νά εἶναι σήμερα τό πιστοποιητικό γιά τήν παραπέρα ζωή μας μέσα στό σημερινὸ κόσμο. Μακάρι νά μπορούσα κάτι νά προσφέρω κι ἐγὼ στή διαμόρφωση αὐτῆς τῆς, ὅπως τήν εἶπα, νεοελληνικῆς ἰδεολογίας.

Το ιδεολογικό περιεχόμενο των Μονωδιών

Με το Μέμο Μακρή — Βουδαπέστη, 1973.

α. Τά αίτια της πτώσης

Τό ιδεολογικό πρόβλημα πού άπασχολεί τούς βυζαντινούς συγγραφείς της άλωσης της Κωνσταντινούπολης καί της πτώσης τού κράτους, είναι τό πρόβλημα τών αιτίων.

Όλοι οί συγγραφείς της άλωσης συμφωνούν σέ ένα: αίτια της πτώσης είναι ή άμαρτία μας. Είναι μία θεοκρατική αντίληψη έντελώς σύμφωνη μέ τό βυζαντινό πνεύμα. Παλιά παράδοση της βυζαντινής Ιστοριογραφίας άνάγει κάθε καταστροφή στη θεία δίκη: Πολύ πριν από την άλωση της Κωνσταντινούπολης, ή θεία δίκη βρίσκεται σέ πολλά άλλα Ιστορικά έργα: Ό Φώτιος στην «Όμιλία πρώτη εις την έφοδον των Ρώσ», γράφει: «πόθεν ή πώς των τηλικούτων καί τοσούτων κακών ό τρυγίας... άρ' ου διά τας άμαρτίας ήμών ταύτα πάντα ήλθεν έφ' ήμäs»;*. Καί ό Μιχαήλ Άτταλειάτης έτσι εξηγεί την καταστροφή τού Μαντζικιέρτ στά 1071: «καί χόλος έντεϋθεν θεϊός τοις Ρωμαίοις έπαπειλει... Τό θεϊον έξευμενίσαι»*. Καί ό Ευστάθιος Θεσσαλονίκης γιά την άλωση της Θεσσαλονίκης από τούς Νορμανδούς: «άποστήσεται δέ ουδέ τού εκθέσθαι άμαρτητικäs αιτίας ών ένεκα τά δεινά»*. Καί: «ή περίβλητος Κωνσταντίνου διά τας τοιαύτας άνοσιουργίας παρεδόθη τοις Ιταλοίς», γράφει ό Ιωήλ γιά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τούς Φράγκους στά 1204*.

Οί συγγραφείς των μονωδιών γιά την άλωση της Κωνσταντινούπολης συμφωνούν όλοι πάνω σ' αυτό, όπως επιγραμματικά εκφράζεται από τόν Ματθαίο Καμαριώτη στη μονωδία του: «Καί την θείαν εγκταλίπειν ήμäs πρόνοιαν»*.

Θά σημειώσουμε ώστόσο έδώ ότι τό ζήτημα των αιτίων τού ξεπεσμού τού βυζαντινού κράτους, της παρακμής του, είναι τό κύριο ζήτημα πού άπασχολεί πολλούς βυζαντινούς συγγραφείς καί πριν από την άλωση της Κωνσταντινούπολης, όταν βλέπουν καί κρίνουν αυτή την παρακμή καί ά-

σολοούνται μέ την καυτηρίαση ή καί μόνο την περιγραφή των «παρ' ήμιν δεινών»*. Ένδεικτικά μπορούμε νά άναφέρουμε τόν Βρυέννιο, τόν Μετοχίτη, τόν Χούμνο ή τόν Κυδώνη. Ξεφεύγει από τά πλαίσια της μελέτης αυτής ή εξέταση των συγγραφών καί των ιδεών τους. Είναι ώστόσο μέσα στά πλαίσια της νά ύπογραμμιστεί ότι οί συγγραφείς αυτοί —καί δέν είναι βέβαια οί μόνοι— μέ τίς άναζητήσεις καί τίς άμβιβολίες τους εκφράζουν περισσότερο ή λιγότερο καθαρά την διάσπαση της μεσαιωνικής - θεοκρατικής αντίληψης της βυζαντινής λόγιας σκέψης*, καί, προπαντός, εκφράζουν τόν κλονισμό της αύθεντίας της αντίληψης αυτής. Έτσι, μέσα στη λόγια βυζαντινή λογογραφία της έποχής της «άναγέννησης» των Παλαιολόγων, θά διακρίνουμε δύο γραμμές: Τή μία πού μέ «έναν άσυνήθη χυμόν» εκφράζει μέ την άμφιβολία καί την άναζητήσή της, την διάσπαση αυτή, τά ρήγματα στη βυζαντινή θεοκρατική κοσμοαντίληψη. Καί μία άλλη, πού άπαρέγκλιτα συνεχίζει, όχι μόνο στόν γλωσσικό τομέα καί όχι μόνο στά μορφικά στοιχεία, την παράδοση της βυζαντινής λόγιας σκέψης, πεισματικά άγνοώντας όλες τίς άλλαγές πού έχουν γίνει καί άνέπρεαστη από αυτές.

Στή δεύτερη αυτή γραμμή άνήκουν όχι μόνο λογοτεχνικά (όπως προσπαθήσαμε νά δείξουμε), αλλά καί ιδεολογικά (όπως θά προσπαθήσουμε στίς σελίδες πού ακολουθούν, νά δείξουμε), οί μονωδίες των βυζαντινών λογίων γιά την άλωση της Κωνσταντινούπολης.

β. Η έννοια της καταστροφής

Η παγανή Ρώμη πίστευε πάντοτε στην αϊωνιότητά της*. Άναμφισβήτητα καί τό Βυζάντιο πίστευε στην αϊωνιότητά του, αλλά ταυτόχρονα ποτέ δέν έλειψε καί μία μεσαιωνική, μυστικοπαθής σκέψη γιά τά «έσχατα της πόλεως, των έσχάτων ήμερών της Ιστορίας»*. Θά την βρούμε στόν

Δημοσιεύουμε τό 4ο κεφάλαιο (σσ. 33-43) της διατριβής του Δ. Χατζή με τον τίτλο «Die Monodien über die Eroberung Konstantinopels durch die Türken» (Philosophische Fakultät der Humboldt - Universität zu Berlin, Berlin 1969), πού υποβλήθηκε στο Πανεπιστήμιο Humboldt τού Βερολίνου (υπό την διεύθυνση τού καθηγητή Irmscher).

Την εργασία τού αυτή ο Δ. Χατζής, είχε αρχίσει νά επεξεργάζεται καί νά συμπληρώνει με προοπτική νά την εντάξει σε ένα έργο ευρύτερο με θέμα την Άλωση, πού σχεδίαζε ήδη από τό 1957.

Η μετάφραση από τα γερμανικά είναι τού συγγραφέα. Το κείμενο είναι τό ακριβές 4ο κεφάλαιο της διατριβής —χωρίς καμιά νεότερη επεξεργασία. Τα σχόλια, στην προσπάθεια νά θεωρηθούν καί νά συμπληρωθούν από τό συγγραφέα, είναι διάσπαρτα μέσα στο ταραγμένο χειρόγραφο— στο κείμενο πού παραθέτουμε, παραλείπονται. Η ύπαρξή τους δηλώνεται με αστερίσκο.

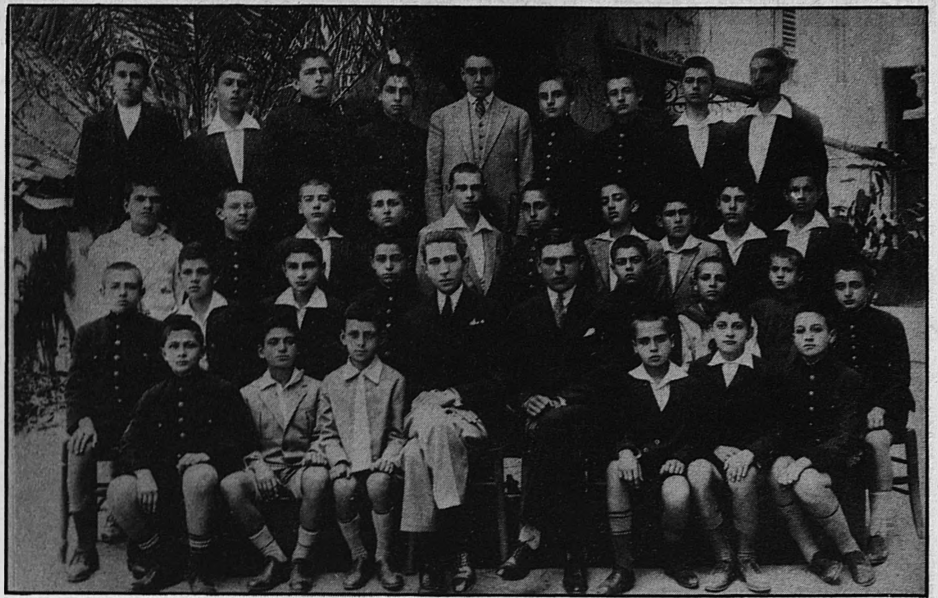
Κεδρηνό, στόν Ζωναρά, στόν Γλυκά, θά δούμε στόν 12. αιώνα νά άνησυχούν γιά τό τέλος τού κόσμου πού έπέρχεται —έπέρχονται στην πραγματικότητα οί σταυροφόροι— μέ προφητείες καί μαντεύματα. Τίς ίδιες προφητείες θά δούμε νά κυριαρχούν μέσα στην πολιορκημένη Πόλη τίς τελευταίες της μέρες πριν από την άλωση: ήρθε τό τέλος τού κόσμου.

Άλλά τό τέλος τού κόσμου δέν ήρθε. Η καταστροφή είναι μεγάλη, είναι άπίστευτη, αλλά ή Ιστορία γνωρίζει καί άλλες παρόμοιες καταστροφές: «Έάλω μέν Τροία, Έρουσαλήμ, Βαβυλών, Ρώμη».

Άλλά μία τέτοια τάση, τά γεγονότα της έποχής τους νά τά παραλληλίζουν οί συγγραφείς μέ γεγονότα άνάλογα της Ιστορίας, καί όχι μόνο νά τά παραλληλίζουν αλλά καί νά προσπαθούν νά τά έρμηνεύσουν μέ τόν ίδιο τρόπο, είναι μία καθαρώς ούμανιστική τάση —γράφει ό Ivanka*. Άκόμα περισσότερο: Δύο από τούς Ιστορικούς της άλωσης, ό Χαλκοκονδύλης καί ό Κριτόβουλος, ό καθένας από τή σκοπιά τού βεβαίως, προχωρούν πιά πέρα, όλοκληρώνοντας αυτή την άποψη μέ «τήν ψυχρή άντικειμενικότητα τού ούμανισμού»*. Έξηγούν καί την πτώση μέ τό ότι όλα τά άνθρώπινα περνούν κάποτε. Τό γεγονός ότι συγκρίνουν την άλωση μέ τά άλλα άνάλογα μεγάλα γεγονότα των Ιστορικών καταστροφών, την συσχετίζουν μέ την άρχαία Τροία, την Βαβυλώνα, την άρχαία Ρώμη, είναι ήδη ένα βήμα πέρα από τή μονομέρεια μιάς θεοκρατικής έρμηνείας. Οί συγγραφείς των Μονωδιών δέν προχωρούν πέρα από αυτήν. Καί εκφράζουν έτσι άνόθευτη καί άπαρασάλευτη την βυζαντινή θεοκρατική αντίληψη της θείας δίκης πού όρίζει τά Ιστορικά γεγονότα. Καί θά προσάσουμε ότι καί μέ την άποστροφή τού Άνδρόνικου Κάλλιστου, «έάλω μέν Τροία ...» κλπ., δέν έπιχειρείται ένας Ιστορικός παραλληλισμός, αλλά εκφράζεται τό μέγεθος της καταστροφής.

Βουδαπέστη — γύρω στα 1955.

Αθήνα — Ιόνιος Σχολή. Γύρω στα 1928-29.

γ. 'Η έννοια της «αμαρτίας» — 'Ενωτισμός και άνθενωτισμός

'Αλλά γιά τό συγκεκριμένο Ιστορικό γεγονός της άλωσης της Κωνσταντινούπολης καί της πτώσης του βυζαντινού κράτους, ποιά είναι ή αμαρτία;

Οί συγγραφείς των Μονωδιών είναι δ-λοι τους άνεξαίρετα άνθενωτικοί —καί αυτός ήταν ό λόγος πού από τήν άρχή ύπογραμμίσανε τήν άνθενωτική τους προέλευση καί τήν άνθενωτική τους τοποθέτηση. 'Η αμαρτία, λοιπόν, έχει γι' αυτούς, όπως γιά όλους τούς άνθενωτικούς, τό συγκεκριμένο νόημα καί περιεχόμενο: Τής ένωσης των εκκλησιών. "Όταν γράφονται οί Μονωδίες, ή ένωση έχει πιά ματαιωθεί. 'Η αμαρτία έμεινε καί ή θεία δίκη έπήλθε πιά μέ τήν πτώση.

'Ο άνθενωτισμός όμως δέν είναι μόνο μία πολιτική τοποθέτηση. Είναι επίσης —καί κυριότατα— μία ιδεολογική στάση, πού αυτή καθορίζει καί τήν πολιτική τοποθέτηση πάνω στό συγκεκριμένο ζήτημα της ένωσης. Θά συμπληρώσουμε όμως τήν εικόνα τονίζοντας ότι:

Μία ένιαία γραμμή κοινής αντίληψης του κόσμου ένώνει τόν άνθενωτισμό των τελευταίων χρόνων του Βυζαντίου μέ τόν ήσυχασμό*. Μία γραμμή ένιαία ένώνει έπίσης τόν ήσυχασμό μέ τήν παράδοση της βυζαντινής θεοκρατικής, άριστοτελικής κοσμοθεωρίας*. 'Από τόν ήσυχασμό προέρχονται οί κυριότεροι εκπρόσωποι του άνθενωτισμού*.

«Όλοι αί εκδηλώσεις αύται άντικατοπρίζουν τό χαρακτηρίζον γενικώτερον πνεύμα των ανθρωπων των τελευταίων βυζαντινών χρόνων, τούς όποιους δυνάμεθα νά διακρίνωμεν εις δύο μεγάλας κατηγορίας, τούς προοδευτικούς καί τούς συντηρητικούς», γράφει ο Γ. Ζώρας. "Αν δεχθούμε τήν βασική αντίληψη του γενικότατου αυτού διαχωρισμού, θά πρέπει νά κατατάξουμε τούς συγγραφείς των Μονωδιών στους «συντηρητικούς» —δη-

λαδή σέ κείνους πού απαρέγκλιτα συνεχίζουν τήν πιά αυστηρή γραμμή της βυζαντινής λόγιας παράδοσης, στό γλωσσικό, τό μορφικό καί τό ιδεολογικό πεδίο.

δ. 'Η ιδέα της ανάστασης

'Η συστηματική αντιπαραβολή των λόγιων Μονωδιών προς τούς «λαϊκούς» θρήνους είναι πέρα από τά πλαίσια της μελέτης αυτής. Βεβαιωμένα σύγχρονοι μέ τήν άλωση*, γραμμένοι δηλαδή τόν ίδιο καιρό πού γράφηκαν καί οί Μονωδίες, δέν βρίσκονται σέ καμιά σχέση εξάρτησης απ' αυτές. Διαφορίζονται από αυτές όχι μόνο μέ τό ζωντανό γλωσσικό τους όργανο, όχι μόνο μέ τήν έμμετρη μορφή τους, πού βασίζεται στόν πολιτικό στίχο, αλλά διαφορίζονται κυριότατα μέ τό πνεύμα τους: Προϊόντας μιάς άλλης λογοτεχνίας (πού έχει ήδη γραφή παράδοση δύομιση τουλάχιστον αιώνων), εκφράζον έναν κόσμο πού άποκτάει —ή τείνει νά άποκτήσει τήν έπίγνωση του έαυτου του καί των συνθηκών της πραγματικής του ζωής καί νά τοποθετήσει τήν κοινότητά του μέσα σ' αυτές.

'Η ιδέα της ανάστασης είναι κοινό στοιχείο των Θρήνων. 'Αλλά ή ιδέα της ανάστασης προϋποθέτει τήν καθαρή ή όχι αντίληψη εκείνου πού πρόκειται νά αναστηθεί —δηλαδή προϋποθέτει τήν καθαρή ή όχι αντίληψη μιάς εθνικής κοινότητας.

Γιά τούς ποιητές των λαϊκών Θρήνων ή έλπίδα της ανάστασης βρίσκεται στήν χριστιανική Δύση. Τό μεγάλο ποίημα της Άλωσης είναι έπίσης μία εκκληση προς τή Δύση γιά τή σωτηρία, καί όχι μόνο ένας θρήνος γιά τήν άλωση*. Καί σέ όλους τούς άλλους Θρήνους υπάρχει πάντοτε ή Δύση καί υπάρχει ξεχωριστά ή Βενετία ή όποία άλλωστε κατέχει τά νησιά στά όποια γράφονται αυτοί οί Θρήνοι —ή γνώση της Δύσης, ή αναγνώριση της ύπαρξης στή Δύση ένός μεγάλου καί δυνατού καί έπίφοβου γιά τούς Τούρκους χριστιανικού κόσμου, από τόν όποιο μπορεί νά προέλ-

θει καί του ύποδουλωμένου πιά έλληνισμού ή σωτηρία.

Γνωρίζουμε ότι γιά τόν Κριτόβουλο ή ζωή συνεχίζεται κάτω από νέους ήγεμόνες χωρίς τίποτε άλλο νά έχει συμβεί: "Έπese ό Παλαιολόγος, ήρθε ό Μωάμεθ, αυτοκράτωρ του ίδιου Βυζαντινού κράτους. Γνωρίζουμε ότι γιά τόν Χαλκοκονδύλη, τό έλληνικό έθνος πρόκειται νά αναστηθεί καί τό ελληνικό αυτό έθνος είναι των αρχαίων 'Ελλήνων τό έθνος. Γιά τόν Δούκα όμως: "Μετά δε ταύτα καταβάς άγγελος φέρων ρομφαίαν, παραδώσει τήν βασιλείαν σөн τη ρομφαία ανωνύμω τινι άνδρί... λίαν άπερίττω καί πενιχρώ καί έρεϊ αύτῳ: λάβε τήν ρομφαίαν ταύτην καί εκδίκησον τόν λαόν κυρίου. Τότε τροπήν έξονται οί Τούρκοι καί οί Ρωμαιοί καταδιώξουσιν αυτούς κόπτοντες καί εξελάσουσιν καί εκ της πόλεως καί από της δύσεως καί από των της ανατολής μερών άχρις όρίων Περσίας, έν τόπω καλουμένω Μονοδενδρίω*». Είναι κιόλας στόν Δούκα οί ίδιες παραδόσεις πού έθρεψαν ύστερα τό ύπόδουλο έθνος, μέ τούς χρησμούς της σωτηρίας. 'Από αυτούς θά βγει καί ή κατακλείδα του λαϊκού τραγουδιού: «Πάλι μέ χρόνια μέ καιρούς, πάλι δικά μας θά ναι»*.

Γιά κανέναν από τούς συγγραφείς των Μονωδιών δέν υπάρχει ή ιδέα της ανάστασης —γεγονός πού, άποτελώντας τό έπιστέγασμα του ιδεολογικού τους περιεχομένου, καθορίζει καί τήν πλήρη άνεθνικότητά τους.

Φτάνοντας έτσι στό τέλος της εξέτασής μας θά συμπεράνουμε: Γνήσια προϊόντα της γνήσιας λογογραφικής παράδοσης, οί Μονωδίες γιά τήν άλωση της Κωνσταντινούπολης εκφράζουν πιστά τή γνήσια γραμμή της βυζαντινής —μεσαιωνικής θεοκρατικής σκέψης, όπως άράγιστη καί άνεπηρέαστη συνεχίζεται μέσα από τήν «αναγέννηση» της έποχής των Παλαιολόγων. □

KÖMÜNES KELEMENNÉ ['Η ούγγρική παραλλαγή του Γεφυριού της 'Αρτας]

Συγκριτική μελέτη
τῶν στοιχείων τοῦ βαλκανικοῦ τραγουδιοῦ
τῆς ἐντειχιζόμενης γυναίκας τοῦ κτίστη

Το απόσπασμα που δημοσιεύουμε είναι μέρος συγκριτικής μελέτης του Δ.Χ. με θέμα τις βαλκανικές παραλλαγές του «Γεφυριού της 'Αρτας». Πυρήνας της είναι πρῶιμο δημοσίευμα του συγγραφέα με τίτλο «Η ούγγρική παραλλαγή του γεφυριού της 'Αρτας = Η γυναίκα του Μάστρο-Κέλεμεν» (Különlenyomat az Ethnographia 1960. Evi 4. Számabo, Budapest 1961, σσ. 1-18). Το ημιτελές χειρόγραφο της μελέτης έχει χρονολογική ἐνδειξη 1980.

Ι. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τό ἀντικείμενο καί ἡ μέθοδος

Α. Τό ἀντικείμενο

Πολυάριθμες ἑλληνικές παραλλαγές τοῦ τραγουδιοῦ *Τοῦ γεφυριού τῆς 'Αρτας*, γνωστοῦ ἐπίσης καί σάν τραγουδιοῦ γιά *Τῆς τρίχας τό γεφύρι*, ἀπλωμένες σέ ὅλη τήν περιοχή τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἀπό τόν Πόντο καί τήν Καππαδοκία ὡς τήν Κέρκυρα καί ὡς τά βόρεια σύνορά του, *σερβοκροατικές* γιά τό κτίσιμο τοῦ *Κάστρου τῆς Σκόδρας* ἀλλά καί γιά διάφορα ἄλλα κτίσματα, ἀπλωμένες σέ ὅλη τήν ἐκταση τῆς σημερινῆς Γιουγκοσλαβικῆς ἐπικράτειας καί ἰδιαίτερα τίς νότιες περιοχές της, τή Σερβία καί τή Μακεδονία, *ἀλβανικές*, ἐπίσης γιά τό Κάστρο τῆς Σκόδρας καί γιά τό γεφύρι τῆς 'Αρτας ἀλλά καί διάφορα ἄλλα κτίσματα, *βουλγαρικές* μέ πολύ μεγάλη ποικιλία καί στά μοτίβα τοῦ τραγουδιοῦ καί στό εἶδος τοῦ κτίσματος, καθώς καί τρεῖς *πομακικές* σέ βουλγαρική γλώσσα, ρουμανικές γιά τό κτίσιμο τοῦ μοναστηριοῦ τῆς *Κούρτεα ντε 'Αρτζες* ἀλλά καί ἄλλα κτίσματα, ἀπλωμένες στή Βλαχία, τή Μολδαβία ἀλλά καί τήν Τρανσυλβανία, δύο *τσιγγάνικες*, μία πεζή τῶν τσιγγάνων τῆς 'Ελλάδας καί μία ἑμμετρῆ τῶν τσιγγάνων τῆς Σερβίας, καταγραμμένες ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 19. αἱ. καί μελετημένες ἀπό τότε καί ξεχωριστά μέσα στήν λαϊκή ποίηση τοῦ κάθε λαοῦ καί σέ συσχετισμό μέ τίς ἄλλες, διασώζουν στίς διαφορετικές γλώσσες ὁλῶν τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς ἓνα κοινό τους τραγούδι, φτάνοντας ὡς τήν Τρανσυλβανία μέ παραλλαγές ούγγρικές, σχεδόν ἀποκλειστικά γιά τό κτίσιμο τοῦ *Κάστρου τῆς Ντέβα* καί παραλλαγές ρουμανικές γιά τό κτίσιμο τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Κούρτεα ντέ 'Αρτζες ἀλλά καί διάφορα ἄλλα κτίσματα.

Τό θέμα τοῦ τραγουδιοῦ μπορεῖ νά συνοψιστεῖ στό στίχο ἐλληνικῆς παραλλαγῆς, ὅπως σχεδόν πανομοιότυπα διατυπώνεται καί σέ πολλές ἄλλες βαλκανικές παραλλαγές, «*ἀν δέν στοιχειώσετε ἄνθρωπο, γιοφύρι δέν στεριώνει*», ἔτσι πού ἡ προέλευσή του ἀπό τήν πανάρχαια δοξασία γιά τήν ἀνάγκη τῆς στερέωσης κάθε νέου κτιρίου μέ ἀνθρωποθυσία εἶναι δοσμένη καί αὐτονόητη. 'Η μελέτη του ὡστόσο σάν προϊόντος τῆς λαϊκῆς μούσας καί κτήματος κοινοῦ ὄχι ἐνός μόνου λαοῦ, δέν μπορεῖ νά ἀρχίσει παρά ἀπό τόν καθορισμό τῶν δικῶν του συγκεκριμένων γνωρισμάτων, τῆς εἰδοποιοῦ διαφοράς του μέσα στήν πληθώρα τῶν λαϊκῶν μύθων, παραδόσεων καί συνηθειῶν πού ἔχουν καί στήν περιοχή τῆς διάδοσής του καί ἄλλοι, τήν ἱ-

Ταξίδι με πλοίο. Γύρω στα 1930. Στ' αριστερά ο 'Αγγελος.

δια προέλευση, τελικά τῆς αὐτοτελείας του πέρα ἀκριβῶς ἀπό τή γενικότητα τῆς εὐρύτερα διαδομένης δοξασίας.

Τά εἰδικά γνωρίσματα τοῦ τραγουδιοῦ, πού ἀποτελοῦν καί τίς ἀφετηριακές προϋποθέσεις τῆς ἐρευνας, εἶναι:

1. *Ἐδαφικός περιορισμός*. 'Απλωμένο σέ ὅλη τή Βαλκανική, κοινό τραγούδι ὁλῶν τῶν λαῶν της, περιορίζεται ἀποκλειστικά στά ἔθνομολογικά - γλωσσικά της ὄρια. Δέν ὑπάρχει κανένα ἀπολύτως ἴχνος ἐπέκτασης, μίμησης ἢ ἀπήχησης τοῦ τραγουδιοῦ στούς Τούρκους πού ἦταν ἀπό τόν 14. ὡς τόν 19. αἱ. κυρίαρχοι σέ ὅλη τήν περιοχή τῆς διάδοσής του, παρά τό γεγονός ὅτι στήν περιοχή αὐτή ὑπῆρχαν καί ἄρκετοί μουσουλμανικοὶ πληθυσμοί, πού μιλοῦσαν τίς βαλκανικές γλώσσες τοῦ τόπου τους, ὅπως στήν 'Αλβανία, τή Βοσνία, τή Βουλγαρία, τήν Τσαμουργιά, τήν 'Ανατ. Μακεδονία καί τήν Δυτική Θράκη τῆς σημερινῆς 'Ελλάδας καί πού μπορούσαν νά ἀκούν καί αὐτοί τό τραγούδι τῶν ὀρθόδοξων συγκατοίκων τους καί ὁμόγλωσσων γιά νά τό μεταδώσουν καί στούς ἄλλους Τούρκους. 'Οπως ἐπίσης ὑπῆρχαν καί τουρκόφωνοι πληθυσμοί, στή Βουλγαρία κυρίως καί τή Θράκη, πού, δίγλωσσοι κατὰ κανόνα, μπορούσαν κι αὐτοί νά ξέρουν τό τραγούδι τῶν βαλκάνιων συγκατοίκων τους.

Ρουθῆνοι, Λευκορῶσσοι, Ρῶσοι καί Οὐκρανοί, πού ἄμεσα γειτονεύουν πρὸς τά ἀνατολικά μέ τήν περιοχή τῆς διάδοσης τοῦ τραγουδιοῦ (ἀνατολικά Καρπάθια, Οὐκρανία, Βεσσαραβία, Ντομπρουτσά) τό ἀγνοοῦν.

Τό ἀγνοοῦν ἐπίσης οἱ Γερμανοί τῆς Τρανσυλβανίας, ὅπως καί οἱ Γερμανοί τῆς πρὸς τά δυτικά γειτονικῆς Αὐστρίας.

Τό ἀγνοοῦν ἀκόμα οἱ Σλοβένοι, πού ἄμεσα γειτονεύουν πρὸς τά δυτικά καί τά βόρεια μέ τούς (γλωσσικούς συγγενεῖς τους) Κροάτες, καθώς καί οἱ Ἴταλοι πού ἔζησαν πολλοὺς αἰῶνες κοντά στούς Σλάβους τῆς χερσονήσου τῆς Ἰστρίας καί τῶν δαλματικῶν ἀκτῶν.

Τό τραγούδι, σύμφωνα μ' αὐτά, *εἶναι τραγούδι τῶν λαῶν τῆς Βαλκανικῆς*, περιορισμένο στίς περιοχές πού ζοῦν οἱ ἐθνότητες της, μέ μοναδική του ἐπέκτασή στούς Οὐγγρους τῆς Τρανσυλβανίας (μέ τόν ἀνάμικτο πληθυσμό της καί τίς στενές πολιτιστικές συνάψεις τῆς ούγγρικῆς της μειονότητας ἢ πλειονότητάς μέ τούς βαλκανικούς γείτονές της (καί συγκατοίκους) Ρουμάνους, Κροάτες καί Σέρβους, Βουλγάρους ἀλλά καί 'Ελληνες τῆς Διασπορᾶς, ἐγκατεστημένους ἐκεῖ σέ πυκνές καί ἱσχυρότατες παροικίες).

'Ο περιορισμός τῆς διάδοσης τοῦ τραγουδιοῦ, αὐστηρά ἀπο-

Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΤΟΥ ΜΑΣΤΡΟ-ΚΕΛΕΜΕΝ

Ιόνιος Σχολή —Αθήνα. Γύρω στα 1928-29. Η καταπίεση —που πρωτονιώθει τότε, να τον φυλακίζει.

Νέοι εποχής. Γύρω στα 1936.

κλειστικής στό χώρο της τουρκοκρατούμενης ὀρθόδοξης βαλκανικής, ἀποτελεῖ καί τήν πρώτη «σταθερή» τοῦ προβλήματος.

2. *Διαφορισμός τῶν παραλλαγῶν.* Στοιχεῖα τοπικά καί στοιχεῖα πραγματικά, τῆς τοπικῆς ἱστορίας καί τῆς τοπικῆς παράδοσης, λαογραφικά δεδομένα τοπικά, συμφυρμοί, προσαρμογές καί παραγεμίσματα, μοτίβα - στοιχεῖα καί τρόποι (ὅσο καί στιχουργικές κάποτε ἀνάγκες) τῆς λαϊκῆς ποίησης τοῦ καθενός ἀπό τοὺς λαούς τῆς Βαλκανικῆς, ἀναπτύξεις, συντομεύσεις καί παραλείψεις στοιχείων, λογοτεχνικές ἐπεξεργασίες ἄλλων, δίνουν στίς παραλλαγές τοῦ τραγουδιοῦ τήν πιά μεγάλη ποικιλία —μιά ἀπέραντη μεταπλασία. Πότε ἀνανέωσης καί ἀνάπτυξης στοιχείων, πότε ἀπονέκρωσης καί φθορᾶς ἄλλων.

Μέσα ἀπ' αὐτήν τήν ἀπέραντη ποικιλία τῶν παραλλαγῶν στά δικά τους στοιχεῖα, προκύπτει μέ πλήρη καθαρότητα πῶς τό τραγούδι δέν ἔμεινε ξένο καί δανεισμένο, ἀλλά περασμένο στή λαϊκή ποίηση τοῦ καθενός ἀπό τοὺς λαούς πού τό υἱοθέτησαν, ἐντάχθηκε καί *λειτούργησε* μέσα σ' αὐτήν *σάν δικό της τραγούδι*.

Αὐστηρὸς ἐδαφικὸς περιορισμὸς τῆς διάδοσης τοῦ τραγουδιοῦ ἀποκλειστικά στό χώρο πού καταγράφηκαν οἱ παραλλαγές του, μαζί μέ τή διάδοσή του σέ *ὁλόκληρον* αὐτόν τόν χώρο καί μαζί μέ τήν ζωντανή-λειτουργική του ἐνταξη μέσα στή λαϊκή ποίηση ὅλων γενικά τῶν λαῶν τῆς περιοχῆς τῆς διάδοσής του —λαῶν μέ διαφορετικὴ γλῶσσα καί διαφορετικὴ τὴ λαϊκή τους ποίηση— προϋποθέτει τήν ὑπαρξὴ μιᾶς κοινῆς ἐθιμικῆς καί πολιτιστικῆς βάσης, ἀλλὰ τήν ὑπαρξὴ ἐπίσης καί μιᾶς ἐνόητης πολιτικῆς. Εἶναι ἡ δεύτερη «σταθερὴ» τοῦ προβλήματος πού ὁδηγεῖ κατ' εὐθείαν στήν τουρκοκρατία, τήν κοινὴ γιά ὅλους τουρκικὴ κυριαρχία ἀπὸ τὸν 14. ὥς τὸν 19. αἰ., μέ φυσικούς τότε φορεῖς τῆς διάδοσής του τοὺς (πολλοὺς) δῖγλωσσους πληθυσμούς τῆς γιά πέντε αἰῶνες χωρὶς ἐθνικά σύνορα πολυεθνικῆς καί πολύγλωσσης αὐτῆς περιοχῆς. Ὁ *μηχανισμὸς* τῆς διάδοσης τοῦ τραγουδιοῦ —χρονικὸς καί τοπικὸς καθορισμὸς τῆς— μέ τήν συνεξέταση τῶν παραλλαγῶν καί τήν ἀντιπαράβολή τῶν στοιχείων τους— γίνεται ἔτσι τό ζητούμενο τῆς ἐρευνας στό ἀμέσως ἐπόμενο βῆμα τῆς.

3. *Κοινότητα τοῦ ἀφηγηματικοῦ σκελετοῦ.* Μέσα ἀπὸ τήν ἀπέραντη ποικιλία τῶν δικῶν τους στοιχείων —καί ἀκριβῶς μέσα ἀπ' αὐτήν— προβάλλει μέ τήν ἴδια καθαρότητα, κύριο γνώρισμά τους, ἡ κοινότητα τοῦ λογικοῦ-ἀφηγηματικοῦ σκελετοῦ ὅλων τῶν παραλλαγῶν: Τά δικά τους στοιχεῖα δέν θίγουν ἕναν

βασικὸ —λογικόν— ἀφηγηματικὸ σκελετὸ κοινοῦ μύθου, πού μένει σέ ὅλες τους ἀναλλοίωτος, ποτέ καί πουθενά δέν τίς ἀπομακρύνουν ἀπὸ τὸν ἕνα καί μοναδικὸ αὐτὸ μῦθο πού ἐξιστοροῦν ὅλες ἀνεξάρτητα, ποτέ καί πουθενά τὰ δικά τους στοιχεῖα δέν ἀλλοιώνουν τὰ βασικά στοιχεῖα πού τὸν συγκροτοῦν, ποτέ δέν ἔχουν ἕναν ἄλλον σκελετὸ.

Ἡ διττότητά τους αὐτὴ —ποικιλία στὰ δικά τους στοιχεῖα καί κοινότητα λογικοῦ-ἀφηγηματικοῦ σκελετοῦ, ἀποτελεῖ τήν τρίτη «σταθερὴ» τοῦ προβλήματος: Δέν ὑπάρχουν βαλκανικά τραγούδια μέ περισσότερο ἢ λιγότερο συγγενικὸ περιεχόμενο καί μέ θέμα τό «στοίχειωμα» τῶν νέων κτιρίων, δέν *ὑπάρχει δηλαδὴ κανένας κύκλος* τραγουδιῶν γιά τό «στοίχειωμα», *κανένα ἴχνος κύκλου*. Ὑπάρχουν παραλλαγές καί ὑπάρχουν καί (ἰδιαίτερα ἀξιομελέτητες) παραφθορές *ἐνός καί μοναδικοῦ τραγουδιοῦ*, τοῦ ἴδιου καί ἀποκλειστικοῦ τραγουδιοῦ.

4. *Τὸ τραγούδι.* Τό ἕνα καί μοναδικὸ αὐτὸ τραγούδι, μέ τήν ἀπειρία τῶν παραλλαγῶν του καί τήν κοινότητα τοῦ λογικοῦ-ἀφηγηματικοῦ σκελετοῦ του γιά ὅλες, εἶναι:

α. Κτίστες κτίζουν κάποιο κτίσμα.

β. Τό κτίσμα δέν στερεώνεται· διαρκῶς δ,τι κτίζεται, γκρεμίζεται ἀπὸ μόνο του.

γ. Αἰτία εἶναι τό κακὸ πνεῦμα πού ἀπαιτεῖ ἀνθρωποθυσία γιά νά ἐπιτρέψει τὴ στερέωσή του.

δ. Οἱ κτίστες ἀποφασίζουν (ἢ παίρνουν τήν συμβουλή, τήν προτροπὴ ἢ τήν παραγγελία) νά κάνουν τὴν θυσία.

ε. Ἡ θυσία θά εἶναι ὁ ἐντειχισμὸς ζωντανοῦ ἀνθρώπου στὰ θεμέλια τοῦ κτίσματος.

στ. Τό θῦμα θά εἶναι ἡ γυναίκα τοῦ πρώτου ἀπὸ τοὺς κτίστες (μαστόρους) ἢ ἐνός ἀπ' αὐτοὺς.

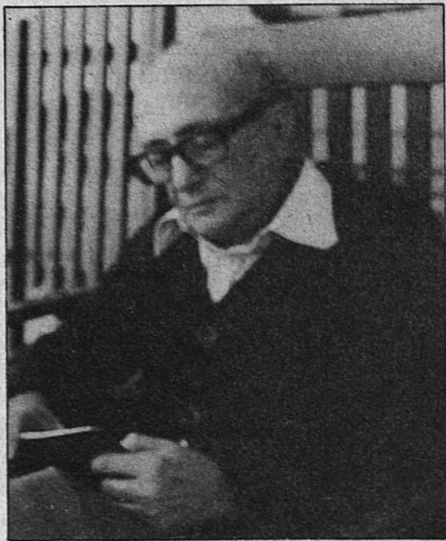
ζ. Γίνεται ἡ θυσία μέ τὸν ἐντειχισμό τῆς γυναίκας.

Τό τραγούδι, λοιπόν, εἶναι *τό τραγούδι τῆς ἐντειχιζόμενης γυναίκας τοῦ κτίστη τοῦ κτίσματος*. Δεν ἀναφέρεται δηλαδὴ γενικά στήν ἀνθρωποθυσία πού ἀπαιτεῖται γιά τὴ στερέωση τοῦ νέου κτίσματος, ἀλλὰ ἀποκλειστικά στὴ συγκεκριμένη θυσία τῆς γυναίκας τοῦ κτίστη καί σέ ἀπολύτως συγκεκριμένο καί ἀποκλειστικὸ τρόπο θυσίας μέ τὸν ἐντειχισμό τοῦ θύματος ζωντανοῦ στὰ θεμέλια τοῦ κτίσματος.

Τό ἕνα καί μοναδικὸ αὐτὸ τραγούδι, μέ τὸν ἀποκρυσταλλωμένο ἀφηγηματικὸ σκελετὸ του, διαδομένο σέ ὅλους τοὺς λαούς τῆς βαλκανικῆς καί ἀποκλειστικά σ' αὐτοὺς, εἶναι τό ἀντικείμενο τῆς ἐρευνας.

□

«Να μη γίνουμε όλοι πρόσφυγες στην ίδια μας την πατρίδα»

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

Εναρκτήριο μάθημα στο Πανεπιστήμιο της Πάτρας

Το κείμενο που ακολουθεί είναι το εναρκτήριο μάθημα του Δημήτρη Χατζή στο Πανεπιστήμιο της Πάτρας (τέλος Νοεμβρίου του '75) στα πλαίσια των δύο κύκλων μαθημάτων (Λογοτεχνία Ι και Λογοτεχνία ΙΙ) που η σύγκλητος ομόφωνα του ανέθεσε να δώσει στους φοιτητές της Μηχανολογικής Σχολής υπό την ιδιότητα του ειδικού επιστήμονα.

Τα μαθήματα αυτά, που άρχισαν τον Δεκέμβριο του '75 και είχαν πρωτοφανή φοιτητική συμμετοχή, διεκόπησαν απότομα τον Ιούνιο του '76 και ο Χατζής διώχτηκε από το Πανεπιστήμιο, παρά τις αντιδράσεις που ακολούθησαν, έπειτα από συντονισμένη προσπάθεια του τότε Υπουργείου Παιδείας (Υπουργός Γ. Ράλλης), κάποιων καθηγητών και μερίδας του Τύπου, επειδή «δεν είχε κάμει τη στρατιωτική του θητεία»...

Πρίν από κάθε τι άλλο θέλω να ευχαριστήσω θερμά τη σύγκλητο της μηχανολογικής σχολής του πανεπιστημίου σας που με τίμησε αναθέτοντάς μου ένα μάθημα την εβδομάδα. Καί θέλω επίσης να δηλώσω, από την πρώτη στιγμή, πώς θά εκπληρώσω τις υποχρεώσεις μου με όλη τη θέληση να είμαι χρήσιμος.

Είναι, νομίζω, σοφή σκέψη ή σκέψη της σχολής, δίπλα στην τεχνική μόρφωση, την τεχνική ειδίκευση των σπουδαστών, να υπάρξει και μία πρόσθετη ανθρωπιστική επιμόρφωση.

Τό ξέρετε βέβαια τό πρόβλημα καί ξέρετε βέβαια πώς δέν είναι δικό μας μονάχα, δηλαδή δέν είναι μονάχα ελληνικό. Είναι ένα πρόβλημα παγκόσμιο, πού τό δημιουργεί ο σημερινός μας κόσμος, ο σημερινός μας πολιτισμός, μέ τη ραγδαία ανάπτυξη της τεχνικής. Τό πρόβλημα αυτό εγώ θά μπορούσα νά τό ξελογάω έτσι: 'Η γνώση κομματιάζεται σήμερα όλο καί περισσότερο σέ ειδίκευση, σέ ειδικεύσεις.

'Η ειδίκευση, οί ειδικεύσεις αυτές απαιτούν από τόν καθένα μας όλο καί μεγαλύτερη προσήλωση στον δικό του κλάδο. Κάθε ειδίκευση, κάθε κλάδος καταντάει σήμερα νά είναι ένας ολόκληρος καί ξεχωριστός κόσμος από στοιχία, από γνώσεις, από προβλήματα. 'Η προσήλωση σ' αυτά κυριεύει —καί πρέπει νά κυριεύει— τό πνεύμα του ανθρώπου, αν θέλει νά είναι καλός στον τομέα του.

'Όλο καί περισσότεροι γίνονται οί σοφοί του καιρού μας πού μās φωνάζουν πώς βρισκόμαστε μπροστά σέ μία περιπλοκή, μπροστά σέ έναν κίνδυνο: Δέ μπορούμε —καί δέν θέλουμε βέβαια— νά ζήσουμε χωρίς αυτή τη ραγδαία ανάπτυξη της τεχνικής, χωρίς τήν όλο καί μεγαλύτερη προσπάθεια γιά τήν κατάρτιση των νόμων, των φαινομένων, των λειτουργιών της φύσης. Ταυτόχρονα, όμως, έτσι πού πāμε, θά καταστήσουμε στό τέλος νά είμαστε έμεις οί υπηρέτες της τεχνικής, δηλαδή τά θύματα της ίδιας μας της ανάπτυξης, νά γίνουμε δηλαδή έμεις οί ίδιοι εξαρτήματα των μηχανών πού φτιάξαμε.

Αυτό είναι τό πρόβλημα. Καί αυτός είναι καί ο κίνδυνος πού τόν ονομάζουμε *αλλοτρίωση* του ανθρώπου μέσα στη σημερινή βιομηχανική, μέσα στη σημερινή τεχνική ανάπτυξη, πού τό ιστορικό της αντίστοιχο είναι ή κοινωνία της κατανάλωσης. Καί είτε τό θέλουμε είτε όχι, μās άρέσει ή μās δέν μās άρέσει, πίσω δέν γίνεται νά γυρίσουμε. Είμαστε όλοι παιδιά της κοινωνίας αυτής, όχι μόνο στίς οικονομικές μας σχέσεις, όχι μόνο στον τρόπο της ζωής μας αλλά καί στίς πνευματικές μας δραστηριότητες, τίς πνευματικές δυνατότητες πού έχουμε.

'Ενα αντίβαρο σ' αυτό τό κατακομμάτισμα της γνώσης, σ'

αυτή τη *μονοδιάστατη* πνευματική μας δραστηριότητα είναι ο συνδυασμός, ο συντονισμός της επιστημονικής ειδίκευσης μέ τη γενική, τήν ανθρωπιστική μόρφωση καί καλλιέργεια.

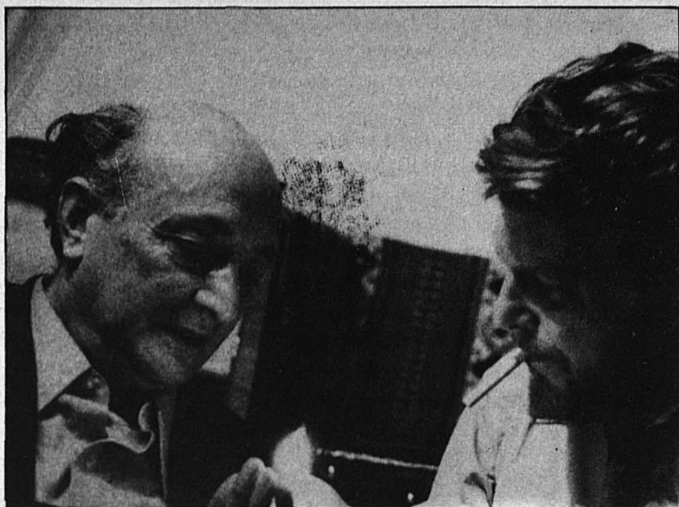
Τί είναι ή ανθρωπιστική μόρφωση, ή ανθρωπιστική καλλιέργεια;

'Ο τελικός σκοπός κάθε ανθρώπινης δραστηριότητας —ή παραγωγή, ή κοινωνία, ή πολιτική μέσα στην κοινωνία, ή τεχνική, ή πρόοδος, ή πνευματική δημιουργία— είναι ο άνθρωπος. Τό περιεχόμενο, λοιπόν, της ανθρωπιστικής μόρφωσης είναι: 'Η προσπάθεια του ανθρώπου μέσα από αυτές τίς κάθε λογής δραστηριότητες, μέσα από όλες μαζί, νά γίνει ο *άνθρωπος*. Είναι —ιστορικά— ή πορεία του αυτή στό παρελθόν καί είναι, ιδεολογικά, ή προοπτική της πορείας του αυτής στό μέλλον. 'Ο θησαυρός της ανθρωπίνης δημιουργίας στό παρελθόν γίνεται έτσι ή εγγύηση καί ή έλπίδα της δυνατότητας πού έχει γιά τό μέλλον.

'Αν όμως αυτό είναι τό περιεχόμενο της ανθρωπιστικής μόρφωσης, ο σκοπός της είναι ή συνείδηση του ανθρώπου. 'Η συνείδηση δηλαδή γιά τήν ένότητα όλων των ανθρώπινων δραστηριοτήτων, των μικρών καί των μεγάλων, των πρόσκαιρων καί των γενικών —μέσα από τίς διαλεκτικές αντιφάσεις καί αντιθέσεις τους— σέ μία καί ένιαία καί καθολική σύνθεση, πού άρχίζει από τόν άνθρωπο, έχει κέντρο της τόν άνθρωπο καί έχει τέλος της τόν άνθρωπο —*τήν ολοκλήρωση του μέσα στη συνείδηση*—. Αυτή ή ολοκλήρωση είναι ή ιδεολογία. Καί μέσα σ' αυτήν, μέ κάποιο τρόπο, είναι σά νά ξαναχωνεύονται όλα τά ειδικά καί τά γενικά —γιά νά δικαιωθεί μέσα σ' αυτήν καί ή προσπάθεια καί ή ίδια ή ύπαρξη του ανθρώπου.

Γι' αυτό, λοιπόν, χρειάζεται πάντοτε ο συνδυασμός, ο συντονισμός της επιστημονικής ειδίκευσης, πού κομματιάσει καί απομονώνει τόν άνθρωπο μέ τήν ανθρωπιστική καλλιέργεια πού σκοπός της είναι νά τόν ένώσει μέ τούς άλλους.

Αυτά τά λόγια είναι βέβαια ώραϊα καί μπορούν νά λέγονται από κάθε μεριά. Είναι όμως μισά καί είναι χωρίς ουσιαστικό αντίκρισμα όταν δέν προσθέτει κανένας πώς ή αληθινή, ή τελική, ή όριστική λύση του προβλήματος βρίσκεται μέσα στην κοινωνία καί όχι μονάχα μέσα στην παιδεία. 'Ενας έπαναστάτης σοφός στίς άρχές του αιώνα μας είπε, πώς ή κοινωνία πού όνειρευόμαστε γιά τό μέλλον είναι ή δημοκρατία της αρχαίας 'Αθήνας, χωρίς τούς δούλους —είναι δηλαδή μία έλεύθερη κοινωνία γιά όλους τούς πολίτες της καί μέ σκλάβους της τίς μηχανές—. Αυτό θά πεί πώς ο συνδυασμός ειδίκευσης καί αν-

Βουδαπέστη —Χριστούγεννα 1973. Με τον Φ. Μεσθεναίο.

θρωπισμού βρίσκεται μέσα σέ μιά τέτοια αναμόρφωση της κοινωνίας, όπου: "Όλοι οί πολίτες της μπορούν νά έχουν καί θέση καί χρησιμότητα μέσα σέ ένα κοινωνικό σύνολο, πού σέ όλα του, σέ όλες του τίς λειτουργίες, ζει καί κινείται γιά τό σύνολο. Μέσα σ' αὐτήν τήν κοινωνία ζευγαρώνεται τότε ἀπό μοναχὴ τῆς ἡ τεχνικὴ μέ τήν κουλτούρα. Ὁ εἰδικός, ὁ τεχνικός, παύει νά εἶναι τό ἀπομονωμένο μοναχικό ἄτομο καί γίνεται καί αὐτός ὀργανικό στοιχεῖο τοῦ ὀργανικοῦ συνόλου. Παύει νά εἶναι ὁ *μονοδιάστατος* ἄνθρωπος τοῦ Μαρκοῦζε —καί γίνεται ὁ πολίτης τῆς δικῆς του καί αὐτός κοινωνίας.

Ἐκεῖ πᾶμε, ἐκεῖ πρέπει νά πᾶμε, καί οἱ καλύτεροι ἀνθρώποι ὀραματισμοί ἔτσι τῇ βλέπουν τήν κοινωνία τοῦ μέλλοντος.

Πῶς τήν βλέπω ἐγώ;

Ἄν αὐτό τό γενικό πρόβλημα —σάν πρόβλημα τῆς παιδείας— τό μεταφέρουμε στή σημερινή Ἑλλάδα, θά ἔχουμε βέβαια τότε πολύ περισσότερα νά πούμε, ἀφοῦ πρόκειται γιά μᾶς, πρόκειται γιά τή ζωὴ μας.

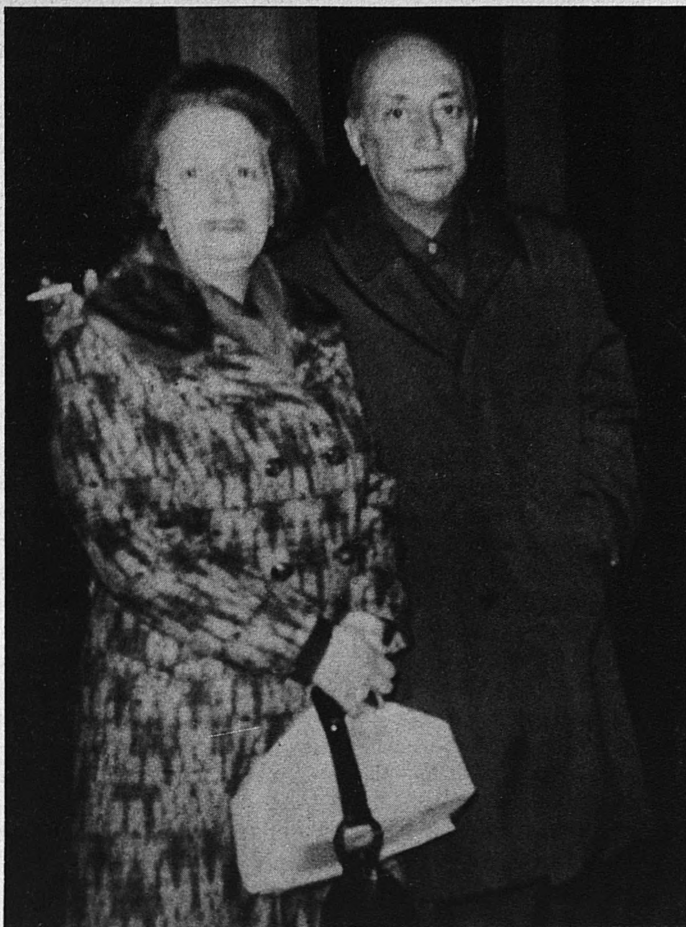
Τό μάθημα τό δικό μου θά εἶναι μιά σειρά ἀπό τριάντα, ὅπως λογαριάζω, διαλέξεις-ὀμιλίες μέ τόν γενικό τίτλο: Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Χρειάζεται ἕνα τέτοιο μάθημα;

Δέ λέω βέβαια τίποτα καινούργιο ἢ σπουδαῖο ξαναλέγοντας ἐδῶ καί ἐγὼ πῶς ἡ κατώτερη καί ἡ μέση παιδεία στήν Ἑλλάδα χρειάζονται μιά ριζικὴ ἀναμόρφωση. Ἀναμόρφωση στό περιεχόμενο, ἀναμόρφωση στό σύστημα, ἀναμόρφωση στή γλῶσσα.

Μιά τέτοια ἀναμόρφωση-μεταρρύθμιση διαρκῶς συζητιέται μὰ διαρκῶς ἀναβάλλεται. Στό μεταξύ, ὅσο ἀναβάλλεται, γενιές καί γενιές ἀπὸ Ἑλληνόπουλα, ἑκατὸν πενήντα χρόνια τώρα ἀπὸ τότε πού ὑπάρχουμε σάν κράτος, περνοῦν ἀπὸ τὴ μιά βαθμίδα τῆς ἐκπαίδευσης στήν ἄλλη ἢ πηγαίνουν στά πανεπιστήμια —πῶς, μέ ποῖο τρόπο;

Περνοῦν μέ μισή τὴ γλωσσικὴ τους ἀγωγή, ἀφοῦ διδάσκονται δύο γλῶσσες, μία ζωντανή καί μία νεκρή —καί τίς διδάσκονται σά νά ἦταν μία γλῶσσα.

Περνοῦν ἀπὸ τὴ μιά βαθμίδα τῆς ἐκπαίδευσης στήν ἄλλη μέ μισές τίς πρακτικὲς γνώσεις πού παίρνουν ἄλλοι τὰ παιδιά στό δημοτικό καί τό γυμνάσιο. Πρέπει νά πῶ καί δέ λέω βέβαια τίποτα καινούργιο καί σπουδαῖο, πῶς αὐτό τό σύστημα τῶν προγυμνασίων καί τῶν φροντιστηρίων, πού ἔχουμε στήν Ἑλλάδα —δηλαδή ἕνα κανονικό δεύτερο σχολεῖο— εἶναι ἡ βαριὰ ἠθικὴ καταδίκη τῆς ἐλληνικῆς μέσης παιδείας —ἡ ἠθικὴ τῆς καί πρακτικὴ χρεωκοπία.

25α. Αθήνα —αεροδρόμιο. Με τὴν ἀδερφή του Σοφία— Γενάρης τοῦ '75. Επιστροφή μετὰ ἀπὸ 25 χρόνια —καί ξαναφεύγει γιὰ τὴν Ουγγαρία.

Ἄν ἀπὸ κεῖ καί πέρα ἀναφερθοῦμε στὰ θέματα αὐτά, πού εἶναι μέσα στό περιεχόμενο τῶν δικῶν μου διαλέξεων-ὀμιλιῶν, θά βροῦμε μιά κατάσταση ἀκόμα χειρότερη.

Τὰ παιδιά περνοῦν ἀπὸ τὴ μιά βαθμίδα τῆς ἐκπαίδευσης στήν ἄλλη, μέ τὴν εἰκόνα τῆς ἐθνικῆς τους ἱστορίας, τῆς ἐθνικῆς τους παράδοσης καί τῆς ἐθνικῆς τους κουλτούρας —μισή καί μάλιστα στραβή.

Τὴν ἴδια ὥρα πού σέ όλες τίς χώρες τοῦ κόσμου καί τίς μεγάλες καί τίς μικρές, ἀκριβῶς σέ αὐτά τὰ θέματα πού θά τὰ λέγαμε ἐθνικοῦ χαρακτήρα, δίνεται τώρα ἡ πιὸ μεγάλη προσοχὴ καί βαρύτητα —σέ μᾶς, ἀντίθετα, αὐτά ἀκριβῶς παραμελοῦνται, παραμερίζονται καί μάλιστα διαστρέφονται: Ἡ ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ διδάσκεται στὰ σχολεῖα μας σάν κάτι πάρεργο καί μάλιστα καὶ ἀσήμαντο. Ἄν τύχει κανένας καλὸς δάσκαλος, κάτι γίνεται. Ἀλλιῶς εἶναι περισσότερο δημαγωγία, φλυαρία, μεγάλα λόγια, παρά γνώση καί παιδεία. Ἡ ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς κουλτούρας, τοῦ πολιτισμοῦ μας, δέν διδάσκεται καθόλου στα σχολεῖα μας. Τὰ παιδιά τελειώνουν τό γυμνάσιο —καί ἂν δέν τύχει κανένας καλὸς δάσκαλος— πού ἀπὸ δικό του μεράκι λέει μερικά λόγια —δέν ἔχουν ἀκούσει κανένα μάθημα ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας. Τέτοιο μάθημα δέν ὑπάρχει στὰ σχολεῖα μας. Ὑπάρχουν μόνο... Νεοελληνικά ἀναγνώσματα, ὅπως ὑπάρχουν δηλαδή ἀναγνώσματα γιά τίς ξένες γλῶσσες, τὰ γαλλικά, τὰ ἀγγλικά, τὰ γερμανικά. Γιά τὴ φαναριώτικη παιδεία μας τὰ νέα ἐλληνικά εἶναι ξένη γλῶσσα —γιά τὴν φαναριώτικη παιδεία μας ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία δέν εἶναι ἡ ἐθνικὴ μας λογοτεχνία. Ἐκθέσεις τοῦ ὑπουργείου παιδείας, στατιστικὲς, ἀποτελέσματα διαγωνι-

σμών και εισαγωγικών εξετάσεων, δείχνουν πώς αν είναι κάτι που άγνωστοι οι απόφοιτοι των γυμνασίων, είναι ή Έλλάδα, ή πατρίδα τους.

Αυτή την έλλειψη —που φέρνουν όλοι οι απόφοιτοι των γυμνασίων, όταν έρχονται στα πανεπιστήμια— θά ήταν λίγο υπεροπτικό και θά ήταν και ούτοπικό να πω πώς θά την καλύψω ολόκληρη εγώ με τις δικές μου όμιλίες-διαλέξεις. Θά προσπαθήσουμε ωστόσο μαζί να πετύχουμε εκείνο που είναι δυνατό: Να συμπληρώσουμε κάπως αυτά τα κενά του σχολείου.

Δηλαδή: Θά παρακολουθήσουμε μαζί τα πνευματικά δημιουργήματα του νέου έλληνισμού από τον 12. αιώνα μέχρι σήμερα. Είναι ένας ολόκληρος κόσμος από προσπάθειες του έθνους μας, από προχωρήματα και επιτεύγματα, από σταματήματα και νέες εξορμήσεις, με τέτοια επιμονή και τέτοια άφυσίωση —που όσο γνωρίζει κανένας αυτά τα έργα τόσο περισσότερο τα αγαπάει. Τόσο καλύτερα βλέπει την ήρωική προσπάθεια του γένους μας, του έθνους μας. Και δεν είναι μόνο τα δημιουργήματα του λαϊκού μας πολιτισμού —τά δημοτικά τραγούδια, ή ανώνυμη προφορική λαϊκή λογοτεχνία. Και γι' αυτήν επίσης έχουμε συγχύσεις, έχουμε μισές γνώσεις, στραβές αντιλήψεις. Δίπλα σ' αυτά έχουμε μία κυριολεκτικά μεγάλη γραφτή λογοτεχνία. Και δεν ξέρουμε και γι' αυτήν τίποτα. Οι νέοι μας, και όχι μόνο οι μηχανικοί, οι γιατροί, οι οικονομολόγοι, αλλά όλοι γενικά —όπως όλοι οι Έλληνες— άκουνε κάποτε *Διγενής Ακρίτας*, *Φτωχοπρόδρομος*, *Ερωτόκριτος*, άκουνε *Σολωμός και Μακρυγιάννης*, ύστερα *Ψυχάρης ή Παλαμάς*, ύστερα *Καβάφης ή Σεφέρης* και στο σχολείο δεν έμαθαν ποτέ τίποτα γι' αυτούς ή έμαθαν πάρα πολύ λίγα, τά έμαθαν μισά και τό χειρότερο —τά έμαθαν στραβά. "Αν δεν έχουν όρεξη να διαβάσουν μόνοι τους, κάτι από αυτά, είναι βέβαιο πώς μένουν με μία πραγματική σύγχυση στο κεφάλι τους.

Άλλά και όταν έχουν όρεξη να διαβάσουν κάτι απ' αυτά, βρίσκονται μπροστά σέ ένα καινούργιο πρόβλημα: "Από πού να τά διαβάσουν, πού θά βρουν έτοιμα, κάπως ολοκληρωμένα όταν δεν είναι τό επάγγελμά τους, ή σπουδή τους, τό ειδικό τους ενδιαφέρον;

Είναι, χωρίς άμφιβολία —μία πρόσθετη δυσκολία. Μέσα στην κακή, καθυστερημένη όργάνωση της όλης πνευματικής ζωής, τά έτοιμα, πρόχειρα, γενικά έγχειρίδια που υπάρχουν παντού, σέ μās λείπουν. Γι' αυτό τό λόγο θά προσπαθήσω εκείνα που θά έχω να πω, να τά πω με τρόπο οργανωμένο και συστηματικό.

Τί θά πεί, με τρόπο οργανωμένο και συστηματικό;

"Όπως θά έχω την εύκαιρία και άλλες φορές να τό πω όταν θά είμαστε μαζί, ή ιστορία της λογοτεχνίας γιά κάθε καιρό και γιά κάθε λαό δεν είναι ή άπαριθμηση, δεν είναι τό άθροισμα εκείνων και εκείνων των έργων και δεν είναι ή προσωπογράφηση, ή βιογράφηση κάποιων ούρανοκατέβωτων ποιητών και συγγραφέων. "Η ιστορία της λογοτεχνίας μέσα στη διαδρομή της, τή συνέχειά της και την όργανική της ανάπτυξη είναι ό πιστός καθρέφτης της πνευματικής ζωής, της πνευματικής πορείας του κάθε λαού. Πίσω δηλαδή από τά έργα του, πίσω από κάθε έργο, βρίσκεται ή κοινωνία, ή ιστορία αυτού του λαού.

"Ετσι κι έμείς εδώ, με άξονα τά έργα της νεοελληνικής λογοτεχνίας, θά προσπαθήσουμε να δοϋμε μαζί και τά πλαίσια τά κοινωνικά, τά ιστορικά, που μέσα σ' αυτά γεννήθηκαν αυτά τά έργα. Αυτό θά πεί, πώς με άξονα αυτά τά έργα, θά προσπαθήσουμε να παρακολουθήσουμε μαζί και την ιστορία του νεοελληνισμού μέσα στα 800 χρόνια της ύπαρξής του —άρχίζοντας δηλαδή κάπου εκεί, στον 12. αιώνα, όπου όλοι ανεξάίρετα οι ιστορικοί, αρχίζοντας από τον Παπαρρηγόπουλο, τοποθετούν τό ξεκίνημά του, τις πρώτες άρχές της δημιουργίας του.

Θά προσπαθήσω έτσι τό δικό μου τό μάθημα να είναι γιά σās ένα μάθημα που θά τολμούσα να τό έλεγα «νεοελληνικής πατριδογνωσίας». Να είναι δηλαδή μαζί με τά έργα αυτά, ή πολι-

τική, ή κοινωνική και ή πολιτιστική ιστορία του έθνους. Και να είναι μαζί με αυτά και ή ιστορία της γλώσσας μας, αυτής της προδομένης νεοελληνικής γλώσσας, της έθνικής μας γλώσσας που δεν ντρεπόμαστε να την λέμε ακόμα δημοτική.

Αυτό, λοιπόν, θά είναι τό γνωστικό, τό διδακτικό περιεχόμενο των δικών μου μαθημάτων —μετάδοση των γενικά χρήσιμων γνώσεων πάνω σε αυτά τά θέματα, έργα και γεγονότα— πού, τέλος πάντων είμαστε έμείς, ή ράτσα μας, τό έθνος μας, ή ψυχή μας. "Αναπλήρωση τελικά εκείνων των γνώσεων που δεν έδωσε τό γυμνάσιο.

"Από κεί και πέρα, θέλω να δηλώσω εδώ, πώς αν υπάρξουν σπουδαστές, είτε της τρίτης τάξης, που είναι, άς πούμε ή δική μου, είτε άλλων τάξεων ή ακόμα και από άλλες σχολές, πού, δίπλα στα μαθήματά τους, δίπλα στα καθήκοντά τους, θά έχουν τον καιρό και την όρεξη να ακούσουν και να μάθουν περισσότερα γι' αυτά τά θέματα, εγώ είμαι πολύ πρόθυμος να έχουμε με αυτούς ένα ξεχωριστό σεμινάριο.

Άλλά πίσω από κάθε μίμηση, πίσω από κάθε μόρφωση, πίσω από κάθε γνώση, βρίσκεται πάντοτε μία *ιδεολογία*. Και βρίσκεται και όταν τό λέμε, μά βρίσκεται επίσης και όταν τό κρύβουμε.

"Εμένα μου άρέσει να τό λέω.

Πίσω, λοιπόν, από τή μελέτη, πίσω από τή γνώση αυτών των πραγμάτων που φαίνονται ίσως λίγο σχολαστικά, λίγο περιορισμένης άξίας, βρίσκεται ή *έθνική μας ιδεολογία*.

Πάνω σ' αυτά άκριβώς τά θέματα —του νέου έλληνισμού, της ιστορίας του, της ιστορίας του πολιτισμού του, όπως διδάσκονται στο σχολείο μας, όπως δεν διδάσκονται, όπως παρακάμπτονται και παρασιωπούνται, στηρίζεται τό μεσαιωνικό, τό φαναριώτικο έποικοδόμημα του πνευματικού μας κατεστημένου.

"Η Έλλάς των Έλλήνων Χριστιανών δεν ήτανε δημιουργημα της χούντας, αλλά ή συνέχεια μιās ψεύτικης ιδεολογίας που έδω και εκατόν πενήντα χρόνια είναι ή έπίσημη ιδεολογία μας. Είναι ένα έποικοδόμημα σαθρό και έπιζήμιο γιά την έθνική μας ζωή και την έθνική μας πρόοδο.

Μπορούμε αυτό να τό αποδείξουμε;

"Εγώ νομίζω, ναί.

"Η Έλλάδα, τό ξέρουμε όλοι, τό βλέπουμε, τό νιώθουμε, βρίσκεται αυτή τή στιγμή σέ μία κρίσιμη, μία σπουδαία καμπή. "Η έλληνική κοινωνία που ύπρχε διαλύεται, φεύγει. Μία νέα κοινωνία δημιουργείται στη θέση της. Θέλω να πω πώς έμείς οι Έλληνες και πριν από τον πόλεμο και πολύ περισσότερο ύστερα απ' αυτόν, είχαμε πάψει να είμαστε χωριάτες ή ανατολίτες χωρίς όμως και να έχουμε μπει σέ μία ευρωπαϊκή άστική κοινωνία. "Ετσι, ή πλημμύρα της κατανάλωσης μās βρήκε έμās άνέτοιμους και άπροετοίμαστους —και μās άλέθει σάν κοινωνία, μās άλλοτριώνει σάν άτομα. Κοιτάξτε γύρω σας: "Η Αθήνα δίνει την έντύπωση μιās πόλης με δύομιση εκατομμύρια ξένους, δύομισις εκατομμύρια πρόσφυγες, ξεριζωμένους ανθρώπους. Άλλοϋ ή Έλλάδα, στίς περιοχές που εγκαταλείπονται και έρημώνονται, δίνει την έντύπωση μιās χώρας πέρα γιά πέρα ξεθεμελιωμένης. Σκεφτείτε: Περισσότερο από τρία εκατομμύρια άνθρωποι έχουν ύστερα από τον πόλεμο εγκαταλείψει τις έστίες τους, τά σπίτια τους, άλλαξαν επάγγελμα. Είναι, άναλογικά, ό μεγαλύτερος αριθμός σέ όλη την Ευρώπη.

Μπόρεσε, λοιπόν, αυτή ή ιδεολογία των Έλλήνων Χριστιανών να μās βοηθήσει να αντιδράσουμε σέ αυτή την ίσοπεδωτική πλημμύρα της κατανάλωσης;

"Οχι.

"Εκείνο που ήταν ό λαϊκός μας πολιτισμός, ό έθνικός μας πολιτισμός, ή έθνική μας ρίζα, είχαν τόσο κακοποιηθεί, είχαν τόσο ξεριζωθεί, που δεν μπορούσαν να μās βοηθήσουν.

"Ετσι, ή νέα αυτή έλληνική κοινωνία που δημιουργείται στή

θέση της παλιάς (καί δημιουργείται πάνω σέ κάποιες παραγωγικές καί οικονομικές βάσεις καλύτερες από εκείνες του παρελθόντος) είναι μία κοινωνία πού γίνεται βιαστικά, άρπαχτικά, χωρίς ρυθμό καί χωρίς κανένα μέτρο, χωρίς σχέδιο καί χωρίς προοπτική. Οί οικονομικές καί παραγωγικές δομές, οί πολιτικές καί νομικές δομές πού ύπήρχαν είναι οί ίδιες —άντιστέκονται— αλλά οί παλιές ιεραρχίες είναι όλες άνεξαίρετα σπασμένες, χωρίς νά έχουν δημιουργηθεί οί καινούργιες αξίες καί ιεραρχίες. Έτσι, ή νέα αυτή κοινωνία γίνεται, μās άρέσει ή δέν μās άρέσει, μέ κάθε λογής ύλικά, πού μερικά μονάχα είναι δικά μας καί τά περισσότερα είναι ξένα, ύλικά πού λίγα μόνο είναι μόνιμα καί τά περισσότερα είναι προσωρινά. Καί ή Έλλάδα πού γίνεται τώρα στή θέση της παλιάς, δέν τόν πάει κάποιο δρόμο δικό της, όρισμένον από κάποιες δικές της έσωτερικές νομοτέλειες, σύμφωνα μέ τίς δικές της ανάγκες, *τώρα τόν άνοίγει ένα δρόμο* πού δέν τό ξέρει πού βγάξει, μέ τήν ενέργεια καί τήν άντενέργεια τών πιό άντιθετικών δυνάμεων.

Καί έρχεται τό έρώτημα: Άπό πού θά κρατηθούμε; Πώς θά τή φτιάξουμε μία άληθινή ζωή στόν τόπο αυτόν, άπό πού θά άντλήσουμε τίς δυνάμεις γιά νά κρατήσουμε τόν έθνικό μας χαρακτήρα, τήν έθνική μας φυσιογνωμία —γιά νά μή γίνουμε όλοι πρόσφυγες μέσα στήν ίδια μας τήν πατρίδα;

Ξαναγυρίζω στό περιεχόμενο τών δικών μας διαλέξεων - όμιλών.

Μέ τόν ίδιο τρόπο —ή ακριβέστερα: Μέ τόν αντίθετο τρόπο, πάνω στά στοιχεία της ιστορίας του νέου έλληνισμού, τά στοιχεία της έθνικής του κουλτούρας καί της πνευματικής του δημιουργίας, μπορούμε νά στηρίξουμε τό οίκοδόμημα μιās νέας καί σύγχρονης, μιās ζωντανής ιδεολογίας.

Τί θά πεί ιδεολογία;

Ίδεολογία θά πεί μία άντίληψη όλόκληρη πού συγκροτείται άπό τά βιώσιμα στοιχεία της παράδοσης, συγκροτείται άπό τήν άντίληψη τών σημερινών προβλημάτων καί συγκροτείται άπό τήν προοπτική της αύριανής ζωής.

Θά πω δυό λόγια γιά τό καθένα άπό αυτά τά τρία στοιχεία: ● Ή παράδοση. Τά θετικά, τά βιώσιμα, τά αξιοποιήσιμα στοιχεία της παράδοσής μας, όπως είπα, δέν τά διδάσκουμε στό σχολείο, άντίθετα, τά διαστρέφουμε. Άνάγκη, λοιπόν, νά τήν καθαρίσουμε άπό τά ψέμματα, τίς διαστροφές, τήν αυθαιρεσία, άπό τίς δημαγωγικές άπάτες καί τίς έθνικές αυταπάτες. Ή ιστορία του νέου ελληνισμού στά τετρακόσια πενήντα χρόνια της τουρκοκρατίας, ή προσπάθειά του ή ήρωική νά επιζήσει, ό λαϊκός πολιτισμός πού δημιούργησε στους αιώνες αυτούς, οί πνευματικές του επιδόσεις καί ό άγώνας του ένάντια στίς μεσαιωνικές καί ύστερα τίς Φαναριώτικες δυνάμεις, είναι ό κόσμος της άληθινής μας παράδοσης. Έκεί μπορούμε νά ζητήσουμε τίς ρίζες μας. Καί νά ζητήσουμε τίς ρίζες μας δέν σημαίνει βέβαια καθόλου —νά ξαναγυρίσουμε σ' αυτές, όπως θά ήθελαν οί λαϊκιστές μας. Ό λαϊκισμός ύπήρξε ή δεύτερη πληγή της πνευματικής μας ζωής, δίπλα στή λόγια παράδοση, δηλαδή τή μεσαιωνική παράδοση. Καί πρέπει —μέσα σέ παρένθεση— νά πω έδώ πώς στίς μέρες μας επιχειρεί μία καινούργια έξόρμηση ανακατωμένος μέ μαοϊσμούς, έξωτισμούς τών ανατολικών λαϊκών πολιτισμών, ιδέες της Άντι-αναγέννησης καί της κουλτούρας, ιδέες μεσαιωνικού μυστικισμού καί βυζαντινισμού —πού δυστυχώς έπηρεάζουν καί ένα μέρος τών νέων μας— καί όχι άπό τό χειρότερο. Νά ζητήσουμε τίς ρίζες μας γιά τίς σύγχρονες, προοδευτικές μας ιδέες, θά πεί νά ζητήσουμε εκείνα τά στοιχεία της παράδοσης πού είναι βιώσιμα μέσα σέ μία σύγχρονη βιομηχανική, άναπτυγμένη κοινωνία. Τότε μόνο μπορούμε νά αξιοποιήσουμε αυτά τά στοιχεία, νά τά κάνουμε δυνάμεις γιά νά κρατήσουμε καί νά άνασχηματίσουμε τήν έθνική μας φυσιογνωμία, πρίν εξαφανιστούμε μέσα στήν πλημμύρα της κατανάλωσης.

● Τό δεύτερο στοιχείο μιās ιδεολογίας είναι βέβαια τά σημε-

ρινά προβλήματα. Τά προβλήματα αυτά συγκροτούν όλα μαζί καί συνθέτουν τό μεγάλο πρόβλημα της έθνικής άνεξαρτησίας καί της δημοκρατικής άλλαγής σέ ένα ένιαίο σύνολο. Δέν θά κερδίσουμε ποτέ τήν έθνική μας άνεξαρτησία χωρίς μία έσωτερική δημοκρατική άλλαγή. Καί δέν θά έχουμε ποτέ τήν πολυπόθητη δημοκρατική άλλαγή όσο οί Άμερικάνοι θά μπορούν νά τήν έμποδίζουν.

● Τό τρίτο στοιχείο είναι βέβαια ή προοπτική της αύριανής μας ζωής —πώς θά ζήσουμε σ' αυτόν τόν τόπο, πώς θά θέλαμε νά τόν κάνουμε γιά νά ζήσουμε μέσα σ' αυτόν. Ή προοπτική αυτή δέν μπορεί νά είναι έξω άπό τήν πορεία καί τήν κατεύθυνση όλης της Εύρώπης πρós μία νέα κοινωνία —πού νά είναι ή κοινωνία της κοινωνικής δικαιοσύνης καί νά είναι μαζί ή κοινωνία της δημοκρατίας.

Ή διαμόρφωση μιās τέτοιας ιδεολογίας μέ καθολικό περιεχόμενο, δέν είναι βέβαια ή υπόθεση ενός ανθρώπου μονάχα καί δέν είναι υπόθεση διακηρύξεων. Είναι πάντοτε τό συνολικό, τό συλλογικό έργο τών πολιτικών καί τών πνευματικών δυνάμεων της κάθε χώρας, μέσα άπό τούς προσανατολισμούς πού αυτές οί δυνάμεις όλο καί πιό συνειδητά πρέπει νά καθορίζουν καί νά σταθεροποιούν καί νά διαδίδουν.

Ένάντια, λοιπόν, στό ξερίζωμα πού συνεχίζεται καί ένάντια στήν άλλοτρίωση πού μās κατακυριεύει, έδώ στήν Έλλάδα έχουμε συμφέρον καί έχουμε καθήκον νά τήν δημιουργούμε αυτή τήν ιδεολογία σάν καταστάλαγμα καί σάν συνισταμένη της πολιτικής, της κοινωνικής καί της πνευματικής δραστηριότητας τών κομμάτων, τών ομάδων καί τών ατόμων. Τών πολιτικών κομμάτων, εκείνων τών ομάδων καί τών ατόμων πού συμφωνούν σέ αυτά τά τρία στοιχεία μιās τέτοιας ιδεολογίας: Νά τίς έχουν τίς άντιθέσεις τους, τίς διαφωνίες τους —καί δέ μπορεί νά μήν τίς έχουν— μά ταυτόχρονα νά τήν ύπηρετούν, νά τήν δουλεύουν, νά τήν διαμορφώνουν καί νά τήν μεταδίνουν σέ όλο τό λαό αυτή τήν ιδεολογία σάν αντίκρουσμα καί σάν αντίβαρο στό πλαστό, ψεύτικο, άναχρονιστικό πνευματικό έποικοδόμημα του κατεστημένου μας.

Ή ιδεολογία αυτή έχει καί τό δομιά της:

Λέγεται *νεοελληνική ιδεολογία* καί θά *ξαναπώ* —γιατί πρέπει νά τό ξαναπώ— πώς κάθε πολιτικό κόμμα, όποιες άρχές καί άν έχει, όποιες γενικές άντιλήψεις καί όποιο πρόγραμμα έξουσίας —διαφωνώντας μέ τά άλλα— τότε μονάχα ύπηρετεί τίς ιδέες του, όταν τίς προσαρμόζει, στίς έλληνικές ανάγκες, στήν έλληνική πραγματικότητα, όταν τελικά τίς συνθέτει σέ μία τέτοια νεοελληνική ιδεολογία.

Καί πρέπει νά τό ξαναπώ αυτό γιά νά τονίσω πώς:

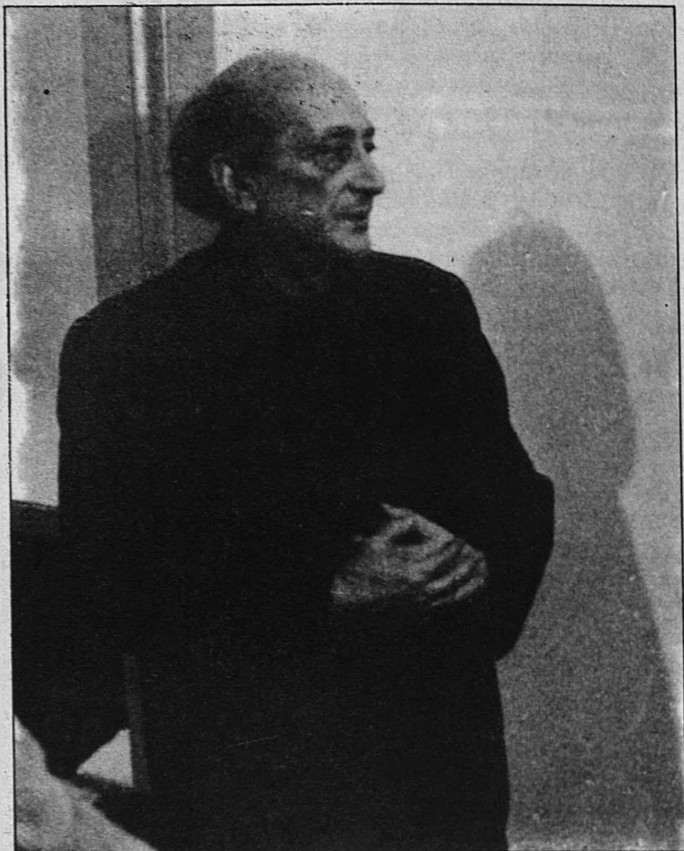
Ή αν στους άλλους τομείς της δημοκρατικής άλλαγής —διοίκηση, νόμοι, μηχανισμοί— έγιναν κάποια βήματα ή έγιναν λίγα εκεί όπου τίποτα δέν άλλαξε είναι αυτό τό ψεύτικο, άναχρονιστικό πνευματικό έποικοδόμημα.

Γιά μένα, τουλάχιστον, ή διαμόρφωση μιās τέτοιας ιδεολογίας είναι τό έπίγον καθήκον σ' αυτή τήν καμπή πού περνάμε σήμερα, σ' αυτή τή μετάβαση άπό τήν παλιά έλληνική κοινωνία σέ μία νέα έλληνική κοινωνία. Νομίζω μάλιστα πώς ό ρόλος ακριβώς τών νέων, στή διαμόρφωση αυτής της ιδεολογίας, πέρα άπό τίς πολιτικές τους τοποθετήσεις καί πέρα άπό τίς κομματικές τους διαφορές, πού είναι όλοτελα φυσικό νά υπάρχουν, είναι σημαντικός. Οί πολιτικές τους άνησυχίες καί οί κομματικές τους δραστηριότητες στή διαμόρφωση αυτής της ιδεολογίας πρέπει νά συγκλίνουν —καί άπό τή στιγμή πού θά άρχίσουν εκεί νά συγκλίνουν καί νά συναντιώνται, είναι βέβαιο πώς θά έχουμε κάνει σημαντικό βήμα στήν πολιτική μας ζωή.

Όσο γιά μένα πρέπει βέβαια νά τό πω καθαρά πώς μαζί μέ τίς γνώσεις πού θά προσπαθήσω νά δώσω στους μαθητές, στους ακροατές μας, θά προσπαθήσω επίσης μέ δλη μου τή δύναμη, όλον τόν ρωμέικο καημό της ψυχής μου, νά τούς μεταδώσω επίσης αυτή τή νεοελληνική μου ιδεολογία. □

‘Ο θρυμματισμός στο έργο του Σολωμού

Β' ΜΕΡΟΣ: Η ελληνική συγκυρία

Αρχές του '76 —Αρύββου 8. Τότε που έγραφε το «Διπλό βιβλίο». Φωτ. Τ. Παπαγεωργίου.

Δημοσιεύεται εδώ το Β' μέρος ομιλίας που δόθηκε αρχικά στην «Τέχνη» της Θεσσαλονίκης στις 28.2.1979 με τίτλο «Ο θρυμματισμός στο έργο του Σολωμού».

Ο «θρυμματισμός» της ομιλίας (που χρεώνεται στον επιμελητή) την διαιρεί σε δύο μέρη: Α' μέρος —Οι ελληνικές πηγές του Σολωμού. Β' μέρος —Η ελληνική συγκυρία— οι ελληνικές δυνατότητες του Σολωμού.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ

(...)‘Από κεϊ και πέρα έχουμε να εξετάσουμε την ελληνική συγκυρία του Σολωμού, τις ελληνικές του δυνατότητες, να τοποθετήσουμε δηλαδή τό έργο του μέσα στην ελληνική εποχή του.

Μέ όποιο προσωπικό γεγονός —πρακτικό, οίκογενειακό, έρωτικό ή, γενικότερα, ψυχικό— ή μέ όποιο γεγονός τών πνευματικών του αναζητήσεων κι άν συνδέεται, ή μετάβασή του στην Κέρκυρα στά 1828 είναι, έν πάσει περιπτώσει, μία τομή, όχι μόνο στή ζωή του μά και στό έργο του. Σημαδεύει τό τέλος τής πρώτης του δημιουργίας και την άρχή μιās νέας προσπάθειας. Μέσα σέ ποιές έθνικές, πνευματικές συνθήκες θά άναπτυχτεί αυτή ή προσπάθεια; Νομίζω πώς ή φιλολογική μας έ-

ρευνα, πολύ λιγότερο από όσο μέ τις πηγές του Σολωμού, άσχολήθηκε μέ την ελληνική συγκυρία του, τις δυνατότητες δηλαδή του Σολωμικού έργου νά υπάρξει μέσα στίς ελληνικές συνθήκες τής εποχής του —σάν έκφραση ελληνική πού ήθελε νά είναι.

Μπορούμε λοιπόν νά φανταστούμε τόν ποιητή νά φτάνει στην Κέρκυρα μέ τό πάθος μιās καινούργιας και μεγάλης δημιουργίας, μέ την συνείδηση πιά πώς από τούς δρόμους πού του παρέχει ή έθνική λογοτεχνική παράδοση, κανένας δέν είναι ό άκολουθητέος. Μόνος, θά πρέπει αυτός νά τόν βρεί και νά τόν άνοίξει τόν δρόμο του.

Γράφτηκε και ξαναγράφτηκε πώς τά πέντε πρώτα χρόνια, άπό την μετάβασή του στην Κέρκυρα ως τό 1833, είναι τά πιό εύτυχισμένα τής ζωής του.

Ίσως —όχι όμως και τής δημιουργίας του. Έδω άκριβώς στην Κέρκυρα άρχίζει νά διστάζει, νά άμφιταλαντεύεται, νά δοκιμάζει, νά ξαναδοκιμάζει, νά σβήνει και νά παραλλάζει —και έκεί άπάνω, μέσα σέ αυτήν την άγωνία και την άναζητηση, όλα τά μεγάλα όράματα πού τά έφερε σέ προσχέδια από την Ζάκυνθο, όλα θά σπάσουν και θ' άπομείνουν ήμιτελή: ό «Λάμπρος», μέ κομμάτια συγκολλημένα από παλιότερα ποιήματά του. ‘Ο «Κρητικός», μέ έξι παραλλαγές, έξι διαδοχικές έπεξεργασίες, έξι έποχές— όπως τις είπε σπουδαίος μελετητής —άπό τις όποιες ή τελευταία θά διαπιστώσει πώς δέν είναι και ή όριστική, συμπιπτοντας/σέ αυτό και μέ τις παλιότερες αναλύσεις άπάνω στό ποίημα. Οί «Έλεύθεροι Πολιορκημένοι» μέ τά τρία σχεδιάσματά τους. ‘Ο «Πόρφυρας» μέ τά χάσματά του κι αυτός, όσο κι άν δέν προέρχεται από τά παλιά όράματα και σχεδιάσματα πού έφερε από την Ζάκυνθο.

Τί θά πει μόνος;

Κοιτάζοντας κανένας γύρω αυτή την εποχή στην Έλλάδα και στην βαθιά σαλεμένη από την επανάσταση διασπορά, δέν θά βρεί πουθενά κανέναν, άπολύτως κανέναν άλλον ποιητή.

Και ό Κολοκοτρώνης και ό Μακρυγιάννης μάς πληροφορούν στά ‘Απομνημονεύματά τους, ό πρώτος, πώς έφτιαξε ένα τραγούδι άπάνω στό δοσμένο πλαίσιο του δημοτικού τραγουδιού. ‘Ο δεύτερος, πώς σέ μία συνάθροιση άγωνιστών τραγούδησε δημοτικά τραγούδια γιατί είχε ώραία φωνή και τά έλεγε καλά. Και ό,τι άλλο νά κοιτάξουμε τής εποχής αυτής, θά μάς δείξει πώς ή Έλλάδα βρίσκεται ακόμα όλόκληρη στό στάδιο τής δημοτικής ποίησης.

Δέν υπάρχει μετά τό θάνατο και του Βηλαρά στά 1823 κανένας έντεχνος προσωπικός ποιητής. ‘Ο Σπυρίδων Τρικούπης γράφοντας ένα ήρωϊκόν ποίημα, άνήκει και αυτός στους «γνωστούς ποιητές δημοτικών άσμάτων» του Νικ. Πολίτη μαζί μέ κάποιους, πού άκολουθούν τούς μαχητές τής ελευθερίας και τραγουδούν. Θά ήθελα μάλιστα νά σημειώσω έδω πώς ή έντεχνη προσωπική ποίηση του καιρού, όση υπάρχει, βρίσκεται περασμένη «διάσπαρτη» στίς «συμπληρώσεις» και «βελτιώσεις» πού έκαμαν οί πρώτοι συλλογείς τους στά δημοτικά τραγούδια πού έδωσαν στον Fauriel, τόν Haxthausen και τόν Kind, σέ βαθμό πολύ - πολύ μεγαλύτερο από όσο έχει ως τώρα έπισημανθεί. Τό θεωρώ ένα πρόβλημα τής φιλολογίας μας και σχετικό μέ τόν Σολωμό και άσχετο μ' αυτόν.

Μόνος, λοιπόν.

Μέσα εις αυτό τό μόνος έχει πολλή σημασία νά δούμε πώς

στους αντίποδες του Σολωμού βρίσκεται ένας άλλος μεγάλος, έξ' ίσου μόνος, ο 'Ανδρέας Κάλβος. 'Επιχειρεί και αυτός μία σύνθεση του νεοελληνικού λόγου. Δεν είναι ίσως χωρίς σημασία πώς ο πληβείος Κάλβος την επιχειρεί μέσα από την λόγια παράδοση και τον ακαδημαϊκότερο κλασικισμό, την ίδια ώρα που ο άριστοκράτης Σολωμός την επιχειρεί μέσα από την νεοελληνική δημοτική παράδοση, συζευγμένη με τα λογοτεχνικά ρεύματα της εποχής του, σέ «είδος μεικτό αλλά νόμιμο». Και οι δύο καταλήγουν στην άποτυχία. 'Ο ένας πεθαίνει αλκοολικός, ο άλλος φεύγει, κλεισμένος μέσα στη σιωπή και την παραίτηση σάν νά τον κυνηγούν και εξαφανίζεται. Οι δύο αυτοί άνθρωποι, όχι μοναχά όμοιοι, αλλά και πολύ στενά όμοιόδεστοι στις πολιτικές τους ιδέες, ζούνε κάμποσα χρόνια μαζί στην Κέρκυρα. Μπορούμε νά θεωρήσουμε άναμφισβήτητο ότι και ο ένας και ο άλλος γνωρίζουν τό έργο του άλλου. Δεν έχουμε ωστόσο καμία ένδειξη, καμία μνεία, πώς οι δύο αυτοί άνθρωποι που πάνε, ο καθένας με τον τρόπο του, νά άνοίξουν τον πνευματικό δρόμο της μαχόμενης ακόμα και της άπελευθερωμένης ύστερα 'Ελλάδας, συναντήθηκαν ποτέ, χαιρετίστηκαν ποτέ στό Λιστόν, στη Γαρίτσα των βεβαιωμένων μοναχικών τους περιπάτων: Δεν υπάρχουν άξονες στην πνευματική ζωή της χώρας, δεν υπάρχει διάλογος όπως λέμε σήμερα —ούτε πόλωση δεν υπάρχει πιά. Και δεν υπάρχει γιατί αυτό τό «μόνος» δεν μπορεί νά περιορίζεται μονάχα στην ποιητική, λογοτεχνική έρμεία του καιρού. Μας οδηγεί υποχρεωτικά νά εξετάσουμε τή σχέση του Σολωμού με την προ-επαναστατική ελληνική -νεοελληνική σκέψη, την γνώση του γι' αυτήν και τή σχέση του με την σύγχρονη.

'Υπογραμμίστηκε ήδη και με πλήρη έπάρκεια, ότι ο Σολωμός άγνοεί παντελώς την λογίαν παράδοση. 'Αλλά τί ξέρει άπό τον Διαφωτισμό του 18.αι., άπό την παράδοση της άναγεννητικής σκέψης, άπό την δημοτικιστική λογογραφία; Οι πληροφορίες μας είναι περισσότερο άπό πενιχρές.

Γνωρίζει, όπως είπα, μαζί με την ποίησή τους, τή σκέψη του Χριστόπουλου, του Ρήγα και του Βηλαρά.

Γνωρίζει τον Κοραή, που και τον άποκρούει κατηγορηματικά. Δεν μπορώ νά κρίνω, άν εκείνες οι φράσεις του «στένεψε γιά νά μή φαίνεται ποίηση του Βερτόλδου» και «δρόμο με την ποίηση του Βερτόλδου», που είναι γραμμένες στό χειρόγραφο της ώδης στον Λόρδ Μπάϋρον, αναφέρονται στον Κοραή, τον Κάλβο ή σέ άλλον. Ούτε βρήκα κάποια έρμηνευτική έργασία πάνω σ' αυτό.

Γνωρίζει τον Καταρτζή και ή φιλολογική έρευνα έπισήμανε τή γνώση του αυτή.

Γνωρίζει τον 'Ανδρέα Μουστοξύδη άπό τον καιρό της παραμονής του στη Ζάκυνθο και πριν αυτός κατέβει στό Ναύπλιο.

Γνωρίζει του Περραιβού την 'Ιστορία του Σουλίου και της Πάργας, δημοσιευμένη στά 1815 στη Βενετία. Και γνωρίζει βέβαια του φίλου του Σπυρίδωνος Τρικούπη τό ποίημα —και πάνω σ' αυτό είναι ίσως τά σχόλιά του γιά τή δημοτική ποίηση.

'Από κει και πέρα δεν ξέρουμε τίποτα. Δεν ξέρουμε καν άν είχε διαβάσει την «'Ελληνική Νομαρχία», πρωτοτυπωμένη στά 1808 «έν 'Ιταλία».

Μπορούμε όμως νά πούμε πώς ή γνώση του, καθώς και ή θέση του έπίσης, γιά τά ελληνικά πράγματα, βρίσκεται συμπυκνωμένη στό Διάλογο γιά τή γλώσσα, γραμμένον στά 1824. 'Εκει βρίσκεται ή γνώση του και ή θέση του γιά τον αρχαϊσμό, που έχει ήδη έπικρατήσει, εκεί ή γνώμη του γιά τον Κοραή και εκεί, μαζί με την γνώση του γιά τον Καταρτζή και ή γνώση του γιά τον Βηλαρά.

Και όσο κι άν ο Διάλογος είναι ένα είδος που έχει μεγάλη πέραση αυτόν τον καιρό στην 'Ιταλία και τή Γαλλία, δεν μπορούμε ωστόσο νά παραβλέψουμε πώς έχει και μία άρκετά παλιά, όσο και πρόσφατη νεοελληνική παράδοση, που την άνανεώνει στον καιρό του Σολωμού κι ο Κοραής. 'Η έξάρτηση του σολω-

μικού Διαλόγου άπό τά αντίστοιχα έργα του Βηλαρά, τον Λογώτατο Ταξιδιώτη, τον Κολοκυθούλη και την Γραφή Ρωμαίου προς Ρωμαίον, έχει ίσως υπερτονιστεί, ή σχέση τους όμως δεν μπορεί νά άμφισβητηθεί.

'Αλλά τό κείμενο αυτό, μαζί με τίς γενικές κοινωνικές και πολιτικές ιδέες του Σολωμού, που έρχονται άπ' τον γαλλικό Διαφωτισμό, εκφράζει την ελληνική του θέση, όχι μόνο γιά τή γλώσσα, αλλά γιά τή γενικότερη κατάσταση της 'Ελλάδας: 'Ο Σολωμός βρίσκεται στά 1824 στην παλιά μαχητική γραμμή του ήττημένου πιά Διαφωτισμού.

Και που βρίσκεται φτάνοντας στην Κέρκυρα, τέσσερα χρόνια άργότερα;

Ξέρουμε ότι στά δέκα χρόνια του της Ζακυθιανής περιόδου, έχει μία σημαντική πότε προσωπική, πότε έπιστολμαία έπαφή με μεγάλο κύκλο λογίων: Μακρύς είναι ο κατάλογος των φίλων του της Ζακύνθου.

'Από τή στιγμή της έγκατάστασής του στην Κέρκυρα, ή έπαφή του με την 'Ελλάδα, που κοντεύει πιά νά τελειώσει νικηφόρα τον άγώνα της, είναι σχεδόν με τό μαχαίρι κομμένη. Και όχι μόνο με την 'Ελλάδα, αλλά και με τους γύρω του: 'Ο 'Αθανάσιος Ψαλλίδας είναι ακόμα στά 1828 στη ζωή και είναι τότε στην Κέρκυρα. 'Ο τελευταίος αυτός άπό τους Δασκάλους του Γένους τρέφει, όπως μας πληροφορεί ο συγγραφέας της θαυμάσιας Μονογραφίας που έχουμε, άπέραντο θαυμασμό γιά τον Σολωμό: Κανένα στοιχείο πώς οι δύο αυτοί όμοιόδεστοι και όχι μόνο στό γλωσσικό, συναντήθηκαν ποτέ. Στην Κέρκυρα βρίσκεται πάντοτε ο θαυμάσιος Νικόλαος Πίκολος, μεταφραστής του Καρτέσιου και του Φιλοκτήτη, καθηγητής στην 'Ιόνιο 'Ακαδημία. Καμία ένδειξη πώς συναντήθηκαν. 'Η 'Ιόνιος 'Ακαδημία του έκαμε, όταν έφτασε στην Κέρκυρα, πολύ μεγάλες τιμές. Καμιά ένδειξη έπαφής του μ' αυτήν δεν έχουμε. 'Ο κατάλογος των καθηγητών της είναι ένας πίνακας άκραιφών άρχαιστών. Νά βρίσκεται τάχα σ' αυτό ή άποχή του;

'Ο Βράϊλας-Αρμένης άφιερώνει στά 1857 τό μάθημά του στην 'Ιόνιο 'Ακαδημία, στη ζωή και τό έργο του ποιητή. Οι πληροφορίες που έχει νά δώσει γιά τον ποιητή είναι κυριολεκτικά έλάχιστες. Πού σημαίνει πώς και αυτός δεν είχε έπαφή μαζί του.

Στά 1831 ξαναβρίσκεται στην Κέρκυρα ο παλιός του φίλος 'Ανδρέας Μουστοξύδης. 'Οχι μόνο καμία έπαφή και μ' αυτόν, αλλά πολύ - πολύ άργότερα, στά 1855, ο Σολωμός θά γράψει ιταλικά ένα πικρότατο έπίγραμμα γι' αυτόν:

«Στό ρεύμα της ζωής του όλόκληρης, άπό τά έφτά του χρόνια, έβδωμήντα σήμερα, τό έργο του Μουστοξύδη και ο λογισμός του ήταν πώς νά κάνει την άλήθεια ψέμμα και τό ψέμμα άλήθεια.».

"Ο,τι έχουμε, λοιπόν, άπό αυτά τά εύτυχισμένα του χρόνια στην Κέρκυρα, είναι τό σταμάτημα των ένθουσιασμών, των όραμάτων και των έπαφών της εποχής της Ζακύνθου. 'Ο Σολωμός τραβιέται πίσω, μαζεύεται στον έαυτό του. 'Επαφή του με τό Ναύπλιο δεν ξέρουμε άπό την Κέρκυρα και ύστερα καμιά με κανέναν, έξω άπό τό γράμμα του προς τον Τερτσέτη, που θά τό αναφέρω παρακάτω και που μου φαίνεται νά είναι ένα κλειδί στην έρμηνεία που θέλω νά δώσω. Θά σημειώσω έδώ πώς κι ο Σπυρίδων Τρικούπης, ο παλιός έπιστήθιος φίλος του, βρίσκεται κι αυτός στην 'Ελλάδα και με την άπελευθέρωση άναλαβαίνει σπουδαιότατα κρατικά καθήκοντα, γιά νά γίνει σέ λίγο ο ήγέτης του άγγλόφιλου κόμματος στην 'Ελλάδα. Νά βρίσκεται τάχα έδώ ή αίτία που καμία έπαφή τους δεν υπάρχει μετά τό 1828;

'Η 'Ελλάδα του Μεγάλου 'Αγώνα και ή 'Ελλάδα ή μεταπελευθερωτική παρουσιάζει την εικόνα μιάς θερισμένης άνοιξης, σύμφωνα με την έκφραση που χρησιμοποιούμε σήμερα γιά αντίστοιχες καταστάσεις: καμία πνοή ιδεολογική, καμία άνθιση πνευματική. 'Ο παγωμένος άέρας της έπικράτησης των Φαναριωτών έχει νεκρώσει τά πάντα.

Υπάρχει μία διαπίστωση της φιλολογικής μας επιστήμης: «Ο Σολωμός είναι άνωτερος από την εποχή του». Και υπάρχει και ένα «φοβάμαι» που είπε όταν του πρότειναν να πάει στην Ελλάδα. Μία ολόκληρη φιλολογία υπάρχει πάνω σ' αυτό το «φοβάμαι». Ο Σολωμός, ο ιδεαλιστής που δεν θέλει να συναντηθεί με το ίνδαλμά του, ο Σολωμός ο δειλός, ο Σολωμός ο τεμπέλης. Είναι ωστόσο νόμιμο να σκεφτούμε μήπως αυτό το «φοβάμαι» είναι ή καλή του αντίληψη για την πνευματική έρημία που βασιλεύει εκεί. Στο γράμμα του στον Τερτσέτη γράφει αυτά τα φοβερά:

«... Και για τό σήμερα τί να είπω; Η διαφθορά είναι τόσο γενική κι έχει τόσο βαθιές τις ρίζες, που σέ κάνει να σαστίζεις. Μόνο όταν οι άφορμές της διαφθοράς εξολοθρευθούν πέρα ως πέρα, θα μπορέσουμε να έχουμε μία ήθική αναγέννηση. Τότε τό μέλλον μας θα είναι μεγάλο, όταν όλα στηριχτούν στην ήθική, όταν θριαμβεύση ή δικαιοσύνη, όταν τά γράμματα καλλιεργηθούν όχι γιά μάταιη επίδειξη παρά γιά τό όφελος του λαού, που έχει ανάγκη από παιδεία και από μόρφωση όχι σχολαστική. Τότε θα έχουμε —ή μάλλον θα έχουν τά παιδιά μας— μία ήθική αναγέννηση και τό μέλλον θα είναι μεγάλο».

Με τέτοιες σκέψεις γιά τό αντικείμενο στό οποίο απέβλεπαν τά μεγάλα όράματα της εποχής της Ζακύνθου, πώς είναι δυνατόν να πραγματοποιηθούν, να τελειωθούν τά ποιήματα που είχαν έμπνευστεί άπ' αυτά; Ο Σολωμός τά δουλεύει μέχρι τό θάνατό του, φτάνει κομματιαστά σέ άκρες λογοτεχνικές έπιτεύξεις, αλλά —και ιδού ή κατακλείδα της δικής μου εξέτασης— πνοή, ζωή, δεν είναι πιά δυνατό να τους δώσει: «Όσο κι άν αλλάζει όδός κανείς, δέ θ' αλλάζει παρά τρόπο παραδαρμού», γράφει στά 1830 στόν Γεράσιμο Μαρκορά. Είναι προφητικό γιά τό μέλλον, είναι κατακλείδα όριστική γιά την προσπάθειά του;

Είναι, όπως και να τό πεις, ή άποτυχία.

Μέσα από αυτήν την άποτυχία, είναι άπολύτως νόμιμο να κάνουμε κάποιες συγκρίσεις, κάποιους παραλληλισμούς, μέ αντίστοιχα φαινόμενα σέ άλλες χώρες. Κάτω από την επίδραση του μεγάλου κύματος του ρομαντισμού σέ μία σειρά χώρες που δεν είχαν συμμετοχή στην Αναγέννηση, που δεν είχαν δηλαδή μία ολοκληρωμένη λογοτεχνική και γενικά πνευματική παράδοση, τον ίδιο καιρό μέ τό Σολωμό, ποιητές όπως ο Πούσκιν στή Ρωσία, ο Μιτσκιέβιτς στή Πολωνία, ο Καράτζιτς στή Σερβία, ο Άλεσσάντρου στή Ρουμανία και ο Πέτεφου λίγο άργότερα στή Ούγγαρία, μέ όργανο την έθνική τους γλώσσα συνθέτουν την έθνική παράδοση και άνοίγουν τον ένιαίο δρόμο της έθνικής λογοτεχνίας και της έθνικής σκέψης στις χώρες τους. Ποιητής μεγαλύτερος άπ' όλους αυτούς ο Σολωμός και έχοντας πίσω του μία γραφή παράδοση μεγαλύτερη από τή δική τους, δεν θα μπορέσει να τελειώσει τό έργο του. Και τότε θα πρέπει να δούμε πώς ο καθένας άπ' αυτούς δεν ήτανε στην πατρίδα του παρά μόνο «ο κατεξοχήν ποιητής» μέσα σέ μία πολυφωνική πλειάδα σοφών, ιστορικών, φιλόλογων, έπιστημόνων και συγγραφέων, που όλοι μαζί ύπηρετούν και εκφράζουν μιάν Αναγέννηση στόν τόπο τους: Ο Σολωμός, όπως προσπάθησα να δείξω, περιβάλλεται από την έρημια των τόπων.

Έτσι και οι γλωσσικές δυσκολίες του είναι μία μικρή λεπτομέρεια, που υπερτονίζεται χωρίς να ξεγυίσει τίποτα: Τό δικό του σπάσιμο είναι σπάσιμο έθνικό και έχει τις ρίζες του πιο πίσω, στόν 18.αί.

Έκεί, στόν 18.αί., βρίσκονται, άν όχι όλα, τά κυριότερα πάντως κλειδιά γιά την εξέγηση και του θρυμματισμού του έργου του Σολωμού: Έκεί βρίσκεται ή άνεπάρκεια του Διαφωτισμού που, ήδη στις δύο τελευταίες δεκαετίες του αιώνα, είναι ολοκληρωτικά ήττημένος, και ή έπικράτηση, από τό 1760 άκόμα, της Φαναριώτικης γραμμής. Στόν 18.αί. παίζεται και χάνεται τό παιχνίδι: Ο παραδοσιακός λαϊκός πολιτισμός, που άποσυντίθεται μέ την είσοδο των άστικών στοιχείων, δεν προά-

γεται σέ έθνικό πολιτισμό, και ο Σολωμός, άν έχει να κληρονομήσει κάποια λογοτεχνική παράδοση, δεν έχει ωστόσο κανένα πλαίσιο γιά να αὐτοτοποθετηθεί. Δεν έχει δηλαδή τό έθνικό πλαίσιο που θα κληρονομούσε γιά να εκφραστεί μέσα σέ μία δημιουργημένη, πριν άπ' αυτόν, έλληνική δυνατότητα. Η Ελλάδα, που μπαίνει στόν άγώνα και βγαίνει από τον άγώνα, δεν έχει πάψει να βρίσκεται στόν Μεσαίωνα. Και ο Σολωμός επιχειρώντας συνειδητά να γίνει μέσα σ' αυτήν ο δημιουργικός πρωτοπόρος μιās νεοελληνικά ευρωπαϊκής, μιās ευρωπαϊκά νεοελληνικής ποίησης, πέφτει στό κενό: πίσω από την άτομική, καλλιτεχνική τραγωδία του βρίσκεται μία έθνική, πνευματική νομοτέλεια.

Τελειώνω: Έχω άποφύγει, σέ όλη την έργασία μου αυτή, να αναφέρω τά όνόματα σπουδαίων —και κάποτε πολύ αγαπημένων— μελετητών-έρευνητών, άπ' αυτούς που έχουν φωτίσει και τό έργο του Σολωμού και την πνευματική ποιητική του φυσιογνωμία. Ο πληροφορημένος άκροατής έχει άσφαλώς καταλάβει πότε, σέ ποιόν αναφέρομαι αναπτύσσοντας τό θέμα. Δεν μπορώ ωστόσο, κλείνοντάς την σέ λίγο την έργασία μου αυτή, να μην δανειστώ μία φράση από την τελευταία χρονικά μελέτη του κ. Γιώργου Βελουδι, «Σολωμός και Schiller». Σύμφωνα μέ τή φράση αυτή: «Όπως άκριβώς ο κλασικισμός υπερκεράστηκε από τον ρομαντισμό, έτσι κι αυτός ο τελευταίος έπρόκειτο να υπερικηθεί άργότερα, στό δεύτερο μισό του 19ου αί., όμαδικά, ιστορικά, δηλαδή μέσω της άνόδου μιās νέας λαϊκής τάξης που την είχε όραματισθεί ο Schiller, όχι όμως κι ο Σολωμός».

Αν αυτή ή διατύπωση - διαπίστωση είναι σωστή, και σύμφωνα μέ τή δική μου αντίληψη της λογοτεχνίας όπως την είπα στην άρχή, είναι άπόλυτα σωστή, φωτίζονται και εξηγούνται έτσι τά βήματα, τά στάδια της πνευματικής μας πορείας από τον Σολωμό και δώ. Φωτίζεται δηλαδή πρώτα ή έπικράτηση των Φαναριωτών γιά πενήντα άκόμη χρόνια σάν έπιβίωση των μεσαιωνικών δυνάμεων στην άπελευθερωμένη Ελλάδα. Έμπειται άσφαλώς έδω και ή άποκατάσταση που όφείλουμε, στά πραγματικά τους μέτρα, του Μακρυγιάννη ή του Θεόφιλου, σάν έπιβιώσεων της μεσαιωνικής λαϊκής παράδοσης μέσα στην χωρίς έθνικό πολιτισμό άπελευθερωμένη Ελλάδα. Και προβάλλει τότε τό παραπέρα πρόβλημα της ιστορίας της λογοτεχνίας μας, της πνευματικής μας ζωής γενικότερα. Τό πρόβλημα αυτό είναι: πώς ή ποίηση του Δημοτικισμού, ή δημιουργία ολόκληρης της Σχολής του, είναι πράγματι ή έκφραση μιās τέτοιας νέας λαϊκής τάξης, δηλαδή μιās ελληνικής άστικής τάξης και πόσο ή δημιουργία αυτή δεν ξεπερνάει τά πλαίσια ενός λαϊκιστικού άγροτισμού. Και όσο καθαρότερα μπορούμε να το δούμε αυτό, τόσο καλύτερα μπορούμε να εξηγήσουμε τή Νέα Ποίηση και τή σημασία της. Ξεκινώντας άμέσως μετά τή Μικρασιατική καταστροφή σέ μία «καινούργια» άναζήτηση της Ελλάδας, πηδάει κυριολεκτικά πάνω από ολόκληρο τον Δημοτικισμό, από την ποίηση και την παράδοσή του, πηγαίνοντας να συνδεθεί άπευθείας μέ τον Σολωμό. Μέσα στά ύψηλά του έπιτεύγματα άλλο τόσο, και ίσως, κυριότατα, μέσα στό σπάσιμο του έργου του, ζητάει να βρεί και να φτιάξει τό έθνικό πλαίσιο που εκείνος δεν είχε, γιά να προχωρήσει μέσα σ' αυτό της σύγχρονης ευρωπαϊκής φωνής. Και άκριβώς αυτή ή άναδρομή της δίνει τό νόημα και τό περιεχόμενο μιās έθνικής πρωτοπορίας —της μίας και μόνης και ένιαίας πρωτοπορίας, μία και ποτέ και πουθενά δεν υπάρχουν στην λογοτεχνία ή την τέχνη δύο πρωτοπορίες όπως άκριτα ύποστηρίχθηκε τελευταία.

Από τον Σολωμό λοιπόν ξεκινώντας μπορούμε να φωτίσουμε πίσω τή νεοελληνική μας ιστορία πριν από την άπελευθέρωση και από τον Σολωμό προχωρώντας μπορούμε να παρακολουθήσουμε τά βήματα της πνευματικής μας ζωής.

Εύχαριστώ πάρα πολύ που μέ άκούσατε.

ΕΠΙΣΗΜΑΙΝΟΥΜΕ

Διατίμηση τραγουδιών εν επαρκεία

Ο Μ. Χατζηδάκης ανήκει στο κοινό του. Στο μεγάλο λαϊκό κοινό που τραγούδησε το «νιάου νιάου βρε γατούλα με τη ροζ μυτούλα» και τα τραγούδια από τον «Κύκλο με την Κιμωλία» ή τον «Μεγάλο Ερωτικό». Και προφανώς αυτή τη σχέση με το μεγάλο κοινό που την δημιουργεί το είδος της μουσικής που γράφει, δεν μπορεί πια ούτε να την αρνηθεί, ούτε να την αντιτρέψει.

Ανεξάρτητα από το ταλέντο, την ευαισθησία και την ποιότητα της μουσικής του παραγωγής, ο Μ. Χατζηδάκης —είτε το θέλει, είτε όχι— είναι ένα από τα προϊόντα της μαζικής κουλτούρας και είναι αιχμάλωτος των μηχανισμών της. Είναι ένα από τα προϊόντα του τεράστιου δικτύου παραγωγής και διανομής της ελαφράς μουσικής. Εδώ στηρίζεται η εξουσία του και η θέση που κατέχει στην πολιτιστική ζωή. Τα προνόμια που απολαμβάνει είναι συναρτημένα με την κυριαρχία που ασκεί αυτό το πλήρως εμπορευματοποιημένο είδος μουσικής. Η μοίρα του δεν θα ήταν η ίδια, αν αντι για θαυμάσια τραγούδια, έγραφε υπέροχες συμφωνίες.

Από αυτή τη σκοπιά λοιπόν, η πρόσφατη διατίμησή του δημιουργήσε ένα μικρό διαφημιστικό σκάνδαλο χωρίς κανένα ενδιαφέρον, κι έθεσε ένα σημαντικό ζήτημα: αποτελεί η τιμή του εισιτηρίου —δηλαδή η τιμή αγοράς του εμπορεύματος— έγκυρο μηχανισμό για να προσδιορίσει ο δημιουργός τις σχέσεις του έργου με το κοινό του;

Προφανώς ο Μ. Χατζηδάκης δικαιούται να ορίζει την τιμή του εισιτηρίου για κάθε συναυλία του, στο ύψος που κάθε φορά του υποδεικνύει το επιχειρηματικό του δαιμόνιο. Όμως από την στιγμή που μεταφέρει το ζήτημα της επικοινωνίας με το κοινό —που είναι πάντα ένα πρόβλημα δημιουργίας και αποτυπώνεται εντέλει στο ίδιο το έργο— έξω από το έργο, και το εναποθέτει στους μηχανισμούς της αγοράς, τότε δυστυχώς γίνεται απλώς κοσμικός και δωρεάν παράδοξος.

Βεβαίως το κοινό απαντά, αντιστρέφοντας το ίδιο επιχειρήμα. Το κοινό δηλαδή, συλλαμβάνει την αντίφαση που εμπεριέχεται στο μήνυμά του ακριβώς εισιτηρίου, και την επιστρέφει, αρνούμενο να πιαστεί στην παγίδα της δήθεν πρωτοπορίας μειοψηφίας. Με δυο λόγια επισημαίνει πως, ενώ δε θα συνωστιζόταν σε μια συναυλία του Στοκχόλμ ή του Γ. Χρήστου, ακόμα κι αν η είσοδος ήταν δωρεάν, απαιτεί από τον Μ. Χατζηδάκι να τηρήσει τους κανόνες του παιχνιδιού και να ορίσει τις τιμές του εισιτηρίου, σύμφωνα με τους νόμους που διέπουν την αγορά των συναυλιών έντεχνης λαϊκής μουσικής.

Σαν το απωθημένο που επιστρέφει διαταράσσοντας τη γαλήνη της συνειδησης, το κοινό δηλώνει με έμφαση μια κοινότοπη αλήθεια: όταν η σχέση μαζικής κουλτούρας και πρωτοπορίας δεν αποτυπώνεται στο ίδιο το έργο, όταν το έργο δεν αναδιατάσσει το κοινό και τους αισθητικούς αυτοματισμούς του, τότε η μόνη δημοκρατική αρχή που ακόμα ισχύει, είναι οι νόμοι της αγοράς και η προτεραιότητα στην προμήθεια των εισιτηρίων. Κάθε άλλη ρύθμιση είναι είτε άσκοπη επίδειξη αυταρχισμού, είτε διαφημιστικό εύρημα. Με την ίδια λογική που ένα «Τέταρτο» εξασφαλίζει εκπτώσεις, θα μπορούσε να συμβαίνει και τούτο: μια υπεραγορά, για κάθε πληρωμή πάνω από 2.500 δραχμές, να προσφέρει δωρεάν ένα «Τέταρτο». Τα δώρα ως μέσο για την προώθηση ενός προϊόντος, ήσαν πάντα ένα από τα στοιχεία της σύγχρονης αγοράς.

Σημειωματάριο ειδήσεων

● Αναρωτιέμαι ποιος θα διαβάσει αυτές τις ειδήσεις ενώ θα ταξιδεύει με τη «Μεγαλόχαρη» για προσκύνημα στην Τήνο. Ποιος εν τέλει θα ενδιαφερόταν για τα μικρά γεγονότα που αφήνει πίσω του, την ώρα που ένα υπέροχο πλοίο, με το κατάστρωμα γεμάτο ερασμίους συνταξιούχους και των δύο φύλων, τον οδηγεί στον Παράδεισο των διακοπών. Εν τέλει οι καλύτεροι αναγνώστες είναι οι πιστοί. Το ANTI στηρίζεται στους πιστούς. Και σ' αυτούς που οικοδομούν το σοσιαλισμό, κάνοντας κάθε καλοκαίρι σχέδια στην άμμο. Η εμμονή του περιοδικού σ' αυτή την κατηγορία αναγνωστών είναι τόσο βαθιά ριζωμένη, ώστε σχεδιάζει εκδόσεις και συμπόσια για τους ουτοπικούς σοσιαλιστές. Έπειτα αυτές οι στήλες εμπνέονται από μια αγάπη προς την ουτοπία. Εδώ καταχωρούνται όλα αυτά τα μικρά και ανεπίκαιρα γεγονότα, που μέσα από τη μακρόχρονη συσσώρευσή τους, παράγουν ανεπισημάσια το μέλλον.

● Ένα από αυτά τα γεγονότα είναι και το Πανελλήνιο Φεστιβάλ Βιβλίου, που οργανώνει στην Καβάλα, από τις 16-26 Αυγούστου, ο Σύνδεσμος Εκδοτών Βόρειας Ελλάδας.

Το Φεστιβάλ Βιβλίου και οι εκθέσεις είναι ένας θεσμός δοκιμασμένος πλέον. Επιτυγχάνει όλους τους στόχους που βάζουν οι διοργανωτές και οι κρατικοί φορείς που συνεργάζονται μαζί τους. Το κοινό βλέπει τα βιβλία, αγοράζει βιβλία με έκπτωση, συμβάλει στη δημιουργία προβλημάτων στα μικρά βιβλιοπωλεία, ακούει για λίγο κάποιες συζητήσεις, έπειτα βαριέται κι επιστρέφει στο σπίτι του για να διαβάσει τα βιβλία που αγόρασε. Φαίνεται πως αυτές οι εκδηλώσεις πρέπει να γίνονται συχνότερα —κι όχι μια φορά το χρόνο— διότι δεν εξηγείται διαφορετικά το γεγονός ότι περίπου το 70% των φοιτητών δεν διαβάσει ούτε ένα βιβλίο το χρόνο. Φαίνεται ότι τα Φεστιβάλ γίνονται όταν οι φοιτητές έχουν διακοπές.

● Το προσωπικό της Εθνικής Τράπεζας εκδίδει ένα τριμηνιαίο περιοδικό, το Εμείς, που ήδη βρίσκεται στο 4ο τεύχος του. Όπως σημειώνουν και στον πρόλογο, έχουν και οι συνάδελφοι δημοσιογράφοι της Τράπεζας, τα ίδια προβλήματα με τις θερινές διακοπές. Παραθέτω: «Τέταρτο τεύχος, στις παραμονές της καθιερωμένης καλοκαιριάτικης άδειας. Το περιοδικό εύχεται σε όλους τους συναδέλφους και

συνεργάτες «καλές διακοπές».

Σκεφτήκαμε ότι τούτο το τεύχος του «Εμείς» μπορεί να σας συντροφεύει σε κάποια παραλία. Προσπαθήσαμε, λοιπόν, να του δώσουμε θεματική ποικιλία.

Παράδοξο, ακριβώς την ίδια ιδέα είχαμε και στο ANTI.

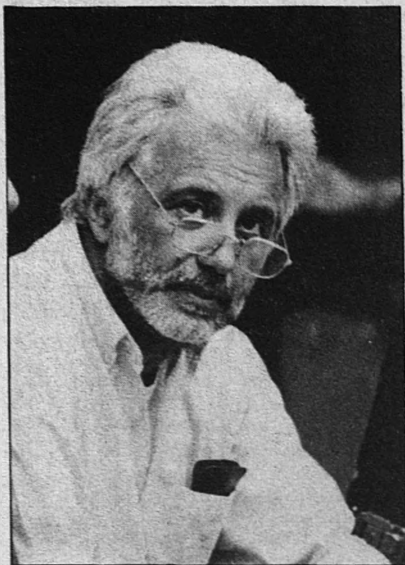
● Η Ανεξάρτητη Κίνηση Ειρήνης (ΑΚΕ) και ειδικά το τμήμα εργαζομένων, εκδίδει ένα συμπαθητικό φυλλάδιο, με τον τίτλο **Αντιπολεμικό Δελτίο**. Από το Δελτίο αριθμός 4, αντιγράφουμε μερικά από τα θέματα: «Ο πόλεμος των άστρων», Το αμυντικό δόγμα, Ντιφέντορντ Ιντερνασιονάλ, Κυπριακό. Πέρα από το ενδιαφέρον του, το Δελτίο είναι και ένα έργο πίστης.

Στις σελίδες του αποτυπώνεται το μεράκι, η θέληση, ο καυμός μερικών ανθρώπων που εργάζονται ακούραστα για την ειρήνη, διαδίδοντας τις ιδέες τους, πουλώντας το έντυπο, οργανώνοντας εκδηλώσεις και μαζικές πορείες. Όποιος θέλει να εγγραφεί συνδρομητής (το Αντιπολεμικό Δελτίο κοστίζει μόνον 60 δραχμές) δεν έχει παρά να γράψει στη διεύθυνση του περιοδικού: **Σόλωνος 74 - Αθήνα**.

● Πολλές φορές τον γνωρίσατε από τα σκίτσα του που κοσμούν τη βιτρίνα μας, το εξώφυλλο του ANTI. Αυτές τις μέρες ο «Γήσης» Παπαγεωργίου «αναβαθμίζεται»: το Ναυτικό Μουσείο Ελλάδας, στα πλαίσια των εκδηλώσεων για την «Αθήνα Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης», διοργανώνει έκθεση ζωγραφικής του με 40 έργα· μια δουλειά εμπνευσμένη από Νησιώτικες Λαϊκές Φορεσιές και Στολές του Παλιού Ναυτικού, που αποτελεί χρόνια ενασχόληση του «Γήση», ιδιαίτερα μάλιστα τον τελευταίο καιρό, που αποφάσισε να παραιτηθεί από το Πολεμικό Ναυτικό, αφού «γι' αυτού ήταν προορισμένος». Θα επισκεφθούμε, λοιπόν, την έκθεσή του, ομαδικά και εμείς του ANTI, από τις 20-30 Αυγούστου.

● Στη Διεθνή Θεατρική Συνάντηση που οργανώνεται στο **Θέατρο «Αβέρωφ»**, θα έχουμε την ευκαιρία να δούμε τη δουλειά του Δημοτικού Περιφερειακού Θεάτρου των Σερρών. Από 16 έως 19 Αυγούστου θα παίζεται ο **Τυχοδιώκτης** του Μ. Χουρμούζη σε σκηνοθεσία του Β. Αρδίττη, και από τις 21 έως 28 Ο **Θρίαμβος** του Έρωτα του Μαριβώ σε σκηνοθεσία Β. Παπαβασιλείου. Μια από τις λίγες καλές στιγμές της θεατρικής αποκέντρωσης που κινδυνεύει να μείνει χωρίς συνέχεια.

«Υπάρχει πάντα κάτι που διαφεύγει...»

Συζήτηση του Λούκα Ρονκόνι με τον Βικτώρα Αρδίττη

Σήμερα «52 χρονών, άγαμος, ανένταχτος, αλλά προσκείμενος στο Ι.Κ.Κ.» —όπως αυτοπαρουσιάστηκε στην αθηναϊκή συνέντευξη Τύπου— ο Λούκα Ρονκόνι παραμένει ένα από τα αντιπροσωπευτικότερα ονόματα του ριζοσπαστισμού στην ευρωπαϊκή σκηνοθεσία. Τότε, στα 1968, 35 χρονών, σκηνοθέτης σχετικά άσημος, ανεβάζοντας τον Orlando Furioso του Ariosto στην Εκκλησία του Αγίου Νικολάου και μετά στην παλιά αγορά του Παρισιού, σφράγισε αποφασιστικά τις θεατρικές αναζητήσεις της επερχόμενης δεκαετίας: το κομμάτισμα του σκηνικού χώρου, η έξοδος από τα παραδοσιακά κτίρια των θεάτρων, αλλά κι η εφαρμογή των ανθρωπιστικών επιστημών στην ανάγνωση των παλιών κειμένων, όλα υπήρχαν κιόλας εκεί. Τα χρόνια που μεσολάβησαν, ο Λούκα Ρονκόνι τα πέρασε εναλλάσσοντας την ερευνητική δουλειά με σκηνοθεσίες στα μεγάλα ευρωπαϊκά θέατρα κι όπερες, σαν προσκεκλημένος σκηνοθέτης. Συζητήσαμε μαζί του στην Αθήνα όπου βρίσκεται προσκεκλημένος του Εθνικού Θεάτρου για να ανεβάσει τον Πλούτο του Αριστοφάνη στην Επίδαυρο, στις 17 και 18 Αυγούστου, πασχίζοντας να ξεπεράσει εμπόδια γλώσσας και νοοτροπιών. Από τους λίγους σκηνοθέτες της δεκαετίας του '70 που ενδιαιρέθηκαν έντονα για το αρχαίο ελληνικό θέατρο. Σημειώνουμε μόνο εδώ:

Ορέστεια του Αισχύλου το 1972 στο Βελιγράδι, τη Βενετία, το Παρίσι.

Βάκχες του Ευριπίδη το 1973 με το Εργαστήρι του στο Πράτο.

Ουτοπία, σύνθεση σκηνών από έργα του Αριστοφάνη, το 1975.

Απ' όλη αυτή την πορεία που συνδύασε τη γιορτή με το στοχασμό και την ουτοπία με την κριτική, ο ίδιος φανατικά δεν διατηρεί ούτε μια φωτογραφία, κανένα τεκμήριο, κανένος ίχνος. «Αρκεί να ζήσουν στη μνήμη των θεατών».

B.A.

Είστε ένας από τους ελάχιστους σημερινούς Ευρωπαίους σκηνοθέτες που ενδιαφέρθηκαν για τον Αριστοφάνη κι ανέβασαν κωμωδίες του. Θα μπορούσαμε να ξεκινήσουμε με μια αναδρομή στη δουλειά σας.

Λούκα Ρονκόνι: Ανέβασα στην Ιταλία ένα μεγάλο θέαμα με σκηνές από διάφορα έργα του Αριστοφάνη, ένα μακρύ «κολλάζ» που διαρκούσε περίπου 6 ώρες. Ήταν μία παραγγελία του φεστιβάλ της Unita, σε συμπαραγωγή κατά κάποιο τρόπο με ορισμένα ξένα φεστιβάλ, για να παιχτεί σε ανοιχτούς χώρους. Όπως πάντα όταν πρόκειται για παραγγελία έπρεπε να ανταποκριθώ σε ορισμένες προδιαγραφές. Χρειάζονταν κάτι αρκετά «λαϊκό» που θα παρουσιαζόταν σ' ένα μεγάλο κοινό. Μου ζητήθηκε να ανεβάσω ένα κλασικό έργο. Σκέφτηκα τον Αριστοφάνη γιατί κάνοντας μια σκηνοθεσία για το φεστιβάλ της Unita δεν ήθελα να είναι ένα θέαμα προπαγάνδας, δεν ήθελα να είναι κάτι υποχρεωτικά μέσα στη γραμμή του κόμματος που εύρισκε λίγο «στενή». Διάλεξα τον Αριστοφάνη για ό,τι εξαιρετικά διαφορετικό φέρει, γιατί μπορεί ταυτόχρονα, ανάλογα με τη σκοπιά που τον αντιμετωπίζουμε, να είναι προοδευτικός κι αντιδραστικός, νομιμόφρων κι αναρχικός, ρεαλιστής κι ουτοπιστής. Σ' εκείνη τη συγκεκριμένη παράσταση μ' ενδιέφερε αυτό ακριβώς, κι ήταν εξάλλου η μόνη φορά που ανέβασα Αριστοφάνη στην Ιταλία. Μετά ξανανέβασα Αριστοφάνη στο Burgtheater της Βιέννης, τους 'Ορνίθες, στα πλαίσια ενός κύκλου αρχαίου θεάτρου μαζί με την Ορέστεια, που είχα ήδη ανεβάσει στην Ιταλία, και τις Βάκχες του Ευριπίδη.

Ακόμη και στην Ελλάδα μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '50 ο Αριστοφάνης δεν ανέβαινε, εξαιτίας ταυτόχρονα της αθυροστομίας του αλλά και της σύνδεσής του με μια σειρά περιστατικά κι ανέκδοτα του Πελοποννησιακού πολέμου ακατανόητα σε μεγάλο βαθμό σήμερα. Σαν λύση προβλήθηκαν οι διάφορες απόπειρες επικαιροποίησής του. Δηλώσατε νομίζω ότι είστε αντίθετος;

Λ.Ρ.: Είπα μόνο ότι εγώ σαν ξένος ανεβάζοντας ένα έργο του Αριστοφάνη εδώ στην Ελλάδα δεν είμαι σε θέση να τον επικαιροποιήσω. Είναι κατ' αρχάς λεπτό για μένα φτάνοντας σε μια χώρα που δεν γνωρίζω καλά τα προβλήματα της. Γι' αυτό κάνω κάτι, δε θάλεγα πιο αφηρημένο, αλλά που κινείται περισσότερο στο χώρο του φανταστικού.

Γιατί διαλέξατε τον Πλούτο;

Λ.Ρ.: Διάλεξα ακριβώς τον Πλούτο γιατί ήξερα από την αρχή ότι δεν είχα τη δυνατότητα ούτε τη θέληση να επικαιροποιήσω. Όταν μου πρότειναν να κάνω ένα έργο του Αριστοφάνη διάλεξα εκείνο που μου φαινόταν πιο απομακρυσμένο από την επικαιρότητα.

Γιατί όχι τους 'Ορνίθες;

Λ.Ρ.: Ακόμη και στους 'Ορνίθες, νομίζω, η ίδια η ιδέα της πόλης, του άστεως, είναι ακόμη εξαιρετικά παρούσα. Στον Πλούτο, αντίθετα, καθόλου, βρισκόμαστε στην Αθήνα, χωρίς αυτό να σημαίνει τίποτα, ανάμεσα σε αγρότες —πράγμα που δείχνουμε εξάλλου στη σκηνοθεσία μας. Δεν είμαι αντίθετος με την επικαιροποίηση, απλώς είναι κάτι που δεν μπορώ εγώ να κάνω, για λόγους προφανείς νομίζω.

Διαλέξατε τη μετάφραση του

Κ. Βάρναλη για τους ίδιους λόγους, γιατί είναι, ας πούμε, η πιο απομακρυσμένη;

Λ.Ρ.: Δεν διάλεξα εγώ τη μετάφραση. Εξήγησα περίπου πούες ήταν οι ιδέες μου. Κάποια αντιστοιχα προβλήματα υπάρχουν και με τους ηθοποιούς: έχουν την τάση να αναζητούν μια επαφή πιο άμεση με το κοινό μέσα από την προβολή κάποιων λέξεων ή μικρών φράσεων. Εξάλλου δεν καταλαβαίνω την γλώσσα και πραγματικά δεν ξέρω ακόμη πώς θα εξελιχθεί η επαφή με το κοινό.

Υπάρχει πάντα στα

ανεβάζματα του Αριστοφάνη, πέρα από την επικαιροποίηση ή μη, ένα πρόβλημα ύψους ή γενικής φόρμας. Στο ελληνικό θέατρο υπήρξαν μια σειρά από προτάσεις με πρώτη αυτό που συνήθως αποκαλείται λαϊκός εξπρεσιονισμός του Κ. Κουν —αν και τα σημερινά ανεβάζματα χαρακτηρίζονται πιο πολύ από τη μείζη των ειδών και τη διάλυση της φόρμας. Η δική σας προσέγγιση χαρακτηρίζεται από μία αντίστοιχη αναζήτηση μιάς φόρμας κι ενός ύψους κατάλληλου για τον Αριστοφάνη;

Λ.Ρ.: Είναι πραγματικά δύσκολο να προδικάσεις το αποτέλεσμα όταν είσαι τόσο έξω από τις συνήθειες του θεάτρου μιάς χώρας. Σκέφτομαι πάντως να κάνω κάτι αρκετά ρεαλιστικό, με την συνείδηση ταυτόχρονα ότι αυτό που δείχνουμε στη σκηνή είναι μιά φαντασίωση. Θάλεγα ότι προσπαθώ να κάνω από, συγκεκριμένο, αυτό το φανταστικό σχέδιο του Αριστοφάνη, κάποιες ιδέες του αρκετά ντελiriaκές όπου συνυπάρχουν στοιχεία πολύ πραγματικά με στοιχειά φανταστικά. Αυτό που αποφεύγω όμως είναι η αρχή του στυλιζάρισμα-

τος, που έχω την εντύπωση ότι είναι πολύ ισχυρή εδώ, σε όλες τις παραστάσεις που έχω δει, πέρα από τις διαφορές ανάμεσα στους σκηνοθέτες. Νομίζω ότι στο σημείο αυτό βρίσκεται η διαφορά ανάμεσα στο θέατρο που κάνουμε στην Ιταλία και το δικό σας, στο στυλιζάρισμα σαν μέσο για να φτάσεις στο κοινό μέσα από την επιλογή ενός ύψους. Σ' εμάς, σ' εμένα, φτάνουμε στο κοινό μέσα από μία αναλυτική κατασκευή, μέσα από μία αποδιάρθρωση κι ανασύνθεση των στοιχείων του έργου.

Συνηθίζετε, νομίζω, να δουλεύετε πολύ καιρό με τους ηθοποιούς. Εδώ υποχρεωθήκατε να συντομεύσετε τον χρόνο των δοκιμών. Ήταν ένα εμπόδιο;

Λ.Ρ.: Μου ζητήθηκε στην πραγματικότητα να μείνω παραπάνω χρόνο στην Ελλάδα, αλλά δεν είχα τη δυνατότητα. Στην Ιταλία δουλεύουμε με ωράρια πολύ μεγαλύτερα —8.ωρες την ημέρα για ένα-ενάμιση μήνα— με μεγάλη συγκέντρωση κι ένταση. Έχω την εντύπωση ότι εδώ μπορούμε να έχουμε μεγαλύτερο διάστημα δοκιμών, μου ζητήθηκε να μείνω δύο ή τρεις μήνες, αλλά αντίθετα η συγκέντρωσή δεν είναι ισάξια.

Τελικά πόσες δοκιμές κάνετε;

Λ.Ρ.: Κάνω 50 δοκιμές, που είναι, για την Ιταλία ένα κανονικό διάστημα δοκιμών. Εγώ δουλεύω σε ειδικές συνθήκες κι έχω ευτυχώς συχνά τη δυνατότητα δοκιμών 3 ή 4 μηνών. Γενικά όμως στην Ιταλία οι πρόβες διαρκούν 50-55 μέρες, αλλά με ωράριο διπλό σε σχέση με το δικό σας και κυρίως με ένα τύπο συγκέντρωσης εξαιρετικά αυξημένης. Κάνω συχνά σκηνοθεσίες έξω από την Ιταλία. Δεν πιστεύω ότι πηγαίνοντας σε μια χώρα για το ανέβα-

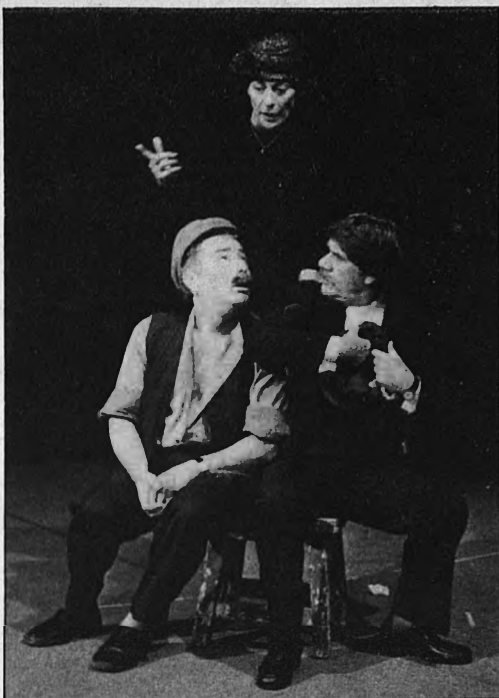
σμα ενός έργου μπορείς να αλλάξεις τις συνθήκες, τις παραδόσεις ή τις συνδικαλιστικές συμβάσεις. Δεν υπάρχει ο χρόνος κι είναι τελικά ανόητο. Ακόμη και με τους ηθοποιούς η δουλειά που κάνω στη χώρα μου είναι αναγκαστικά τελείως διαφορετική απ' αυτή που κάνω εδώ. Και δεν είναι μόνο το εμπόδιο της γλώσσας, είναι κυρίως οι ιδέες για το θέατρο που διαφέρουν. Λέγοντας αυτό θέλω επίσης να πω ότι νομίζω ότι είναι καλοί οι Έλληνες ηθοποιοί.

Ποιά είναι αυτή η διαφορά; Θέλετε να την προσδιορίσετε λίγο περισσότερο;

Α.Ρ.: Μιλώ για το θέατρο χωρίς βέβαια να εννοώ όλο το θέατρο, γιατί βέβαια δεν υπάρχει ένα θέατρο στην Ιταλία όπως δεν υπάρχει ένα θέατρο στην Ελλάδα. Εννοώ το θέατρο που κάνω εγώ κι άλλοι που δουλεύουν σε αντίστοιχη κατεύθυνση. Σ' εμάς ακόμη και σε θεάματα που αναπτύσσουν την ιδέα του λαϊκού θεάτρου, θεάματα σαν την *Ουτοπία*, τον *Ορλάντο Φουριόζο* κι άλλων αντίστοιχα θεάματα, υπάρχει πάντα διατυπωμένη μιά έντονη διανοούμενη στάση, θάλεγα υπερβολικά διανοούμενη. Αντίθετα νομίζω ότι εδώ κυρίαρχο στοιχείο είναι η άμεση σχέση ανάμεσα στο κοινό και την παράσταση. Σ' εμάς ακόμη κι ένα λαϊκό θέαμα μοιάζει περισσότερο με ένα καθρέπτη, που μέσα του αντανakλώνται πάντα κι άλλα πράγματα που δεν είναι άμεσα. Η άμεση σχέση με το κοινό δεν υφίσταται. Έτσι δεν είναι δυνατό στη χώρα μας να υπάρξει ένα θέατρο επικαιρότητας και μάλιστα πολιτικής, που υπάρχει εδώ.

Το πρόβλημα με τις απόπειρες επικαιροποίησης είναι ότι συχνά είναι φτωχή, ότι ακριβώς μικραίνουν και περιορίζουν την εμβέλεια των έργων.

Α.Ρ.: Θέλω να αναφερθώ σε ένα παράδειγμα με αφορμή τους *Αχαρνείς* στην παράσταση του Κούν που είδα και μ' άρεσε. Δεν μπορώ όμως να μη σκεφτώ ότι κάθε φορά που το κοινό γελούσε ήταν γιά κάτι που δεν υπήρχε στον Αριστοφάνη. Δεν μπορώ να καταλάβω γιατί κάποιος γελάει όταν ένα πρόσωπο πει "Just a moment!" σ' ένα έργο του Αριστοφάνη, όταν δεν γελάω ακούγοντάς το στο δρόμο. Και τα λέω αυτά για μιά σκηνοθεσία που μου άρεσε. Βλέπω ταυτόχρονα μια αρμονία, κάτι σαν συμβόλαιο ανάμεσα στο κοινό και το θέαμα που εμένα εν πολλοίς μου διαφεύγει. Κι ίσως απ' αυτό να ξεκινάνε κάποιες δυσκολίες που συναντώ εδώ, όχι τόσο να εξηγήσω, όσο να γίνει πραγματικά αποδεκτό ότι στο έργο υπάρχει μια κατασκευή κι ότι δεν μπορούμε να διαμερίσουμε τα πάντα προς όφελος της άμεσης σχέσης με το κοινό, μιάς λέξης που το πρόσωπο δεν θα μπορούσε να πει σε μια τέτοια κατάσταση —ακόμη κι αν στην

Φωτογραφίες από τις δοκιμές. Ο «Πλούτος» ανεβαίνει σε μετάφραση Κ. Βάρναλη, σκηνοθεσία Λούκα Ρονκόνι, σκηνικά και κοστούμια Δ. Φωτόπουλου, μουσική Δ. Σαββόπουλου. Το ρόλο του Χρεμύλου ερμηνεύει ο Στ. Παράβας. Συμπρωταγωνιστούν οι Γ. Παρτσάλακης, Γ. Δάνης, Σ. Κωνσταντόπουλος, Κίττυ Αρσένη, Μαργαρίτα Λαμπρινού, Ορ. Ζάχος, Ν. Μπουσδούκος, Δέσπω Διαμαντίδου, Δ. Βυζάντιος, Γ. Τσιτσόπουλος και Κ. Κοκκάκης. Στο χορό συμμετέχουν οι τραγουδιστές Μαίρη Δημητριάδη και Γ. Κούτρας.

αρχαιότητα τα έργα έτσι λειτουργούσαν, εκεί επρόκειτο για τη δική τους επικαιρότητα. Στον *Πλούτο* π.χ. υπάρχει το πρόσωπο της Πενίας. Δεν πιστεύω διόλου ότι πρόκειται για φτώχεια όπως την αντιλαμβανόμαστε εμείς σήμερα. Είναι η Πενία όπως τη φανταζόνταν τα πρόσωπα του έργου του Αριστοφάνη, ο Βλεψίδημος κι ο Χρεμύλος. Δεν έχει καμιά σχέση με μιά αντικειμενική εικόνα της φτώχειας και δεν μπορούμε να την αντιμετωπίσουμε σαν κάτι που αφορά όλους μας, αλλά μόνο δύο πρόσωπα του έργου. Μια τέτοια αντιμετώπιση είναι δύσκολη. Θέλω να πω ότι πρόκειται για έναν άλλο τρόπο να κάνεις θέατρο, όπου όλα αντιμετωπίζονται σαν κλεισμένα στα πλαίσια, στα όρια, του έργου.

Υπάρχουν ήδη και στην Ελλάδα αντίστοιχες θεωρήσεις. Περιγράψτε όμως κάποιες αντιμετώπισεις της κωμωδίας αλλά και της τραγωδίας που εδώ και πάνω από είκοσι χρόνια είναι κυρίαρχες.

Α.Ρ.: Ξέρετε, έχω ανεβάσει την *Ορέστεια* στην Ιταλία. Στη συνέντευξη Τύπου προχτές μου είπαν: «έχουμε δει τις φωτογραφίες, υπήρχαν γραφομηχανές, αεροπλάνα, αλλάξατε λοιπόν το κείμενο!». Όχι, καθόλου, απάντησα. Δεν μπορώ να αλλάξω το κείμενο. Η παράσταση είναι α-

κριβώς η συνάντηση ενός κειμένου απολιθώματος κι αυτού που κάνουμε εμείς σήμερα, η τοποθέτηση του ενός πάνω στο άλλο κι όχι η αλλοίωση του κειμένου μέσα στις άλλες συνθήκες. Δεν μπορούμε να αλλάξουμε το κείμενο. Η ιδέα της ειρήνης π.χ. που έχουμε εμείς δεν είναι η ειρήνη του Πελοποννησιακού πολέμου. Θα 'ταν κακό για όλους να θεωρήσουμε ότι πρόκειται για το ίδιο πράγμα.

Στην Ορέστεια χρησιμοποιήσατε μιά κατά λέξη φιλολογική μετάφραση.

Α.Ρ.: Ακριβώς, ήταν τόσο κατά λέξη που σχεδόν δεν ήταν ιταλικά, υπήρχαν ρηματικοί χρόνοι π.χ. που δεν έχουμε στα ιταλικά, για να μείνει εγγύτερα στα αρχαία ελληνικά. Έγινε από ένα μεγάλο Ιταλό φιλόλογο κι όχι από ένα λογοτέχνη. Γιατί αυτό που είναι ενδιαφέρον είναι ακριβώς να μπορέσεις να μιλήσεις για πράγματα που δεν καταλαβαίνεις, σαν κάποιον που μεταφράζει πράγματα που δεν κατέχει, πράγματα που έχουν τη δική τους αλήθεια αλλά που δίνονται με εικόνες από τη δική μας σύγχρονη εποχή. Εικόνες σημερινές αλλά για πράγματα που μας διαφεύγουν, με ό,τι διαφορούμενο και πιθανότητα λάθους αυτό συνεπάγεται.

Το εγχείρημά σας είναι μια

προσπάθεια κατανόησης του αρχαίου κειμένου, του χαμένου; Α.Ρ.: Να δείξουμε ότι έχει χαθεί, κι ότι στο εσωτερικό αυτού που έχει χαθεί υπάρχει κάτι που μας μιλά, αλλά που δεν ξέρουμε ακριβώς τι λέει. Κάτι βρίσκεται, κάτι διαφεύγει. Νομίζω ότι στο θέατρο ακόμη και το να μην καταλαβαίνεις είναι μια από τις γοητείες του, η γοητεία του να ξέρεις ότι υπάρχει κάτι που διαφεύγει.

Παίζετε λοιπόν με την απόσταση που δημιουργεί μιά ένταση ανάμεσα στη δική μας χρονική ταυτότητα και τη χρονική ταυτότητα του έργου για το οποίο πριν χρησιμοποιήσατε τον όρο απολιθώμα.

Α.Ρ.: Νομίζω ότι είναι η μόνη πιθανότητα που έχουμε για να διατηρήσουμε τη δική μας χρονική ταυτότητα. Δεν μ' αρέσει να νιώθω σύγχρονος με τους Ατρείδες ή τον Αριστοφάνη.

Θέλετε παρόλα αυτά να αναδείξετε τα θέματα του έργου, τους συλλογισμούς του και τις ιδέες του;

Α.Ρ.: Τα θέματα αλλά κι ό,τι έχει χαθεί. Μια τέτοια προσέγγιση γίνεται πολύ περισσότερο φανερή με μια τραγωδία παρά με μια κωμωδία. Στον Αριστοφάνη βρίσκω ενδιαφέρουσα αυτή την ισορροπία ανάμεσα σε κάτι πραγματικό και σε κάτι φανταστικό. Μ' αρέσει πάντα αυτή η αβεβαιότητα, ακόμη κι η αμηχανία που δημιουργείται στο κοινό όταν βρισκόμαστε αντιμέτωποι με ένα κλασικό κείμενο.

Αθήνα 6.8.1985

Κυκλοφορούν δύο νέοι τόμοι του
20ος • Α' εξάμηνο 1984 • τεύχη 251-264
21ος • Β' εξάμηνο 1984 • τεύχη 265-277

Αρχαιολογία, Περιβάλλον, Ανάπτυξη και Πολιτισμός

Οι χρήσεις των νέων τεχνολογιών στην αρχαιολογία δεν επιφέρουν μόνον περιφερειακές αλλαγές στη μεθοδολογία και στις τεχνικές με τις οποίες συλλαμβάνει το ιδιαίτερο αντικείμενό της. Κυριολεκτικά οδηγούν σε μια ανασύνθεση του επιστημολογικού πεδίου πάνω στο οποίο συγκροτείται ως ιδιαίτερος επιστημονικός κλάδος. Αυτή η νέα ματιά στο αρχαιολογικό υλικό προσδιορίζει πλέον σημαντικές παραμέτρους όπως η ανασκαφή, η μελέτη, η ένταξη σ' ένα ευρύτερο σύνολο και η συστηματική ανάλυση ενός πληθυσμού ευρημάτων. Από τον φετιχισμό του ευρήματος, η νέα αρχαιολογία φαίνεται να περνάει στη λογική των μεγάλων αριθμών. Και φυσικά εμπλουτίζει την ίδια την έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς και αναγκάζει την πολιτική του Κράτους σ' αυτόν τον τομέα να επαναπροσδιορίσει τις προτεραιότητες, τους στόχους αλλά και τη σημασία τους.

Αρχαιολογία και Πληροφορική: δρόμοι παράλληλοι;

— του Κώστα Κωτσάκη —

I. Τα τελευταία 20 χρόνια η αρχαιολογία περνά από μια μακρά περίοδο μεταβολών. Είτε στην αμερικάνικη εκδοχή της, τη «Νέα Αρχαιολογία», είτε στην περισσότερο ενοποιημένη σύγχρονη ευρωπαϊκή, δύσκολα θα βρει κανείς σημεία επαφής με ό,τι θεωρούνταν «καλή αρχαιολογία» ένα τέταρτο του αιώνα πριν.

Δεν είναι βέβαια απλό κι ίσως είναι υπερβολικά απλουστευτικό να απαριθμηθούν τα σημεία των μεταβολών. Άλλωστε μια τέτοια προσπάθεια θα σκόνταφτε στις ιδιαίτερες συνθήκες που διαμορφώνουν κάθε ξεχωριστό κλάδο της αρχαιολογίας. Μπορεί όμως να παρακολουθήσει κανείς εύκολα τη σταδιακή υποβάθμιση της ερμηνευτικής σημασίας της πολιτιστικής ομάδας ως αναλυτικής κατηγορίας — που σε ορισμένους κλάδους είναι αναμφίβολα πιο εμφανής — σε μέλος του γενικότερου προβλήματος της πολιτιστικής ενοποίησης και της σχέσης πολιτισμού και αρχαιολογικής μαρτυρίας. Παράλληλα μπορεί κανείς να διαπιστώσει την ενσωμάτωση μεθόδων άλλων επιστημών — έξω από την παραδοσιακή σχέση με την ανθρωπολογία και την ιστορία — όπως λ.χ. της γεωγραφίας και της ιστορικής γεωγραφίας, της οικολογίας, της ηθολογίας και βέβαια των θετικών επιστημών, των μαθηματικών και της στατιστικής.

Σημαντική ώθηση σ' αυτή την κατεύθυνση έδωσε από αρκετά νωρίς η αποδοχή της χρονολόγησης με ραδιοάνθρακα (C¹⁴), με διπλό τρόπο: πρώτα γιατί υποχρέωσε τους αρχαιολόγους να αρχίσουν να σκέφτονται με τους όρους της φυσικής επιστήμης αντιμετωπίζοντας προβλήματα όπως π.χ. η αντιπροσωπευτικότητα δείγματος κτλ. και μετά γιατί απελευθέρωσε την έρευνα από το στόχο της χρονολόγησης που για ορισμένους κλάδους αποτελούσε κύριο προσανατολισμό. Αυτή η ενσωμάτωση μεθόδων των θετικών επιστημών θεωρήθηκε δίκαια ως μια σημαντική εξέλιξη που προσδιορίζει τη φυσιογνωμία της σύγχρονης αρχαιολογικής έρευνας.

Δεν είναι τυχαίο ότι οι πρώτες απόπειρες ανάλυσης αρχαιολογικών ευρημάτων μέσα στο καινούργιο επιστημονικό παράδειγμα¹ πήραν σχεδόν αποκλειστικά τη μορφή πολυδιάστατων στατιστικών αναλύσεων.

Ακολούθησαν ένα ρεύμα των φυσικών και των κοινωνικών επιστημών που προτείνει τη χρήση της ποσοτικοποίησης και των εφαρμοσμένων μαθηματικών, ένα ρεύμα που έγινε πολύ αισθητό μετά την εμφάνιση των υπολογιστών. Ούτε βέβαια είναι τυχαίο ότι από την πρώτη στιγμή κάθε προσπάθεια θεωρητικής θεμελίωσης της «Νέας Αρχαιολογίας» υιοθέτησε μιαν επιστημολογία έντονα επηρεασμένη από τις λεγόμενες «σκληρές» επιστήμες. Αυτή η σχέση με τις θετικές επιστήμες και την τεχνολογία λειτουργήσε όχι μόνο για να απαντηθούν τα παλιά προβλήματα της αρχαιολογίας, αλλά και για να τεθούν νέα ή να τεθούν με νέο τρόπο: όλη η θεωρητική συζήτηση που κυριάρχησε στα τέλη της δεκαετίας του '60 και τις αρχές του '70 σχετικά με το ρόλο της αρχαιολογικής τυπολογίας πρέπει να συνδεθεί με την προσπάθεια των αρχαιολόγων να υποστηρίξουν τα δεδομένα τους σύμφωνα με τις απαιτήσεις των ισχυρών υπολογιστών της εποχής και σύμφωνα με την ανάλογη πρακτική άλλων επιστημών (π.χ. της βιολογίας)².

Η συνειδητοποίηση λοιπόν της συνεπιφοράς των θετικών επιστημών μαζί με τον αυξανόμενο ρόλο των υπολογιστών μέσα στις δυτικές κοινωνίες μπορούν να θεωρηθούν ως κύριοι παράγοντες της αρχικής αποδοχής της πληροφορικής από την αρχαιολογία. Αυτό δε σημαίνει ότι η εξέλιξη αυτή πρέπει να αποδοθεί στη «Νέα Αρχαιολογία», όσο κι αν ήταν εκείνη που προσπάθησε να ενσωματώσει με συστηματικό τρόπο τις νέες τεχνικές: οι πρώτες εφαρμογές στατιστικής ανάλυσης με ποσοτικοποιημένα αρχαιολογικά δεδομένα χρονολογείται ήδη στο 19ο αιώνα (Flinders Petrie), ενώ οι πρώτες από-

πειρες αρχαιολογικών τραπεζών δεδομένων χρονολογούνται από το 1950 και στηρίχτηκαν σε μηχανικά συστήματα διάτρητων καρτών.

Μπορούμε επομένως να διακρίνουμε μια πρώτη φάση της χρήσης των ηλεκτρονικών υπολογιστών σε αρχαιολογικά δεδομένα. Η φάση αυτή χαρακτηρίζεται από την έμφαση στην ποσοτικοποίηση και το σχεδόν αποκλειστικό ενδιαφέρον για στατιστικές εφαρμογές. Οι αρχαιολόγοι είναι δέσμιοι των μεγάλων δυσπρόσιτων κεντρικών υπολογιστών.

Η σημαντική όμως τομή μπορεί να τοποθετηθεί το 1978 με την εμφάνιση των πρώτων μικροϋπολογιστών. Οι μικροϋπολογιστές αντιπροσωπεύουν φτηνά μηχανήματα με μεγάλες δυνατότητες, που είναι δυνατό να τοποθετηθούν οπουδήποτε, ακόμη και στην ανασκαφή. Η ραγδαία εξέλιξη της τεχνολογίας επιτρέπει τώρα την αμοιβαία επικοινωνία με τον υπολογιστή αυξάνοντας έτσι την αποδοτικότητα του. Σταδιακά οι εφαρμογές εγκαταλείπουν την αποκλειστική απασχόληση με τη στατιστική ανάλυση ή την τυπομετρία και απλώνονται σε κάθε αρχαιολογική δραστηριότητα που είναι δυνατόν να τυποποιηθεί.

Έτσι σήμερα μπορεί να διακρίνει κανείς τρεις διακεκριμένες περιοχές εφαρμογών της πληροφορικής στην αρχαιολογία:

— **Διαχείριση πληροφοριών.** Με τον όρο αυτό εννοούμε την επεξεργασία δεδομένων που σχετίζεται με την αρχαιοθέτηση και την κατηγοριοποίηση μεγάλων ποσοτήτων πληροφοριών και την αυτόματη επιλογή συγκεκριμένων εισαγωγών με βάση ορισμένα κριτήρια. Τα δεδομένα φυλάσσονται σε μεγάλα αρχεία που συνήθως ονομάζονται Τράπεζες Δεδομένων (Data Banks). Στην κατηγορία αυτή ανήκουν αρχεία που αναφέρονται π.χ. σε ανασκαφές ή σε επιφανειακές έρευνες, σε συλλογές Μουσείων ή, στη γενικότερη μορφή τους, σε δεδομένα που προέρχονται από

ευρύτερα σύνολα, γεωγραφικά, χρονολογικά ή οτιδήποτε άλλο.

— **Στατιστική.** Εκτός από τις πολυδιάστατες στατιστικές αναλύσεις που ήδη ανέφερα, εξίσου σημαντική και ίσως χρησιμότερη για την «καθημερινή» αρχαιολογία είναι η εφαρμογή της απλής περιγραφικής στατιστικής, όπως τα ποσοστά, οι μέσοι όροι, τα διαγράμματα κτλ.

— **Πρότυπα (models).** Η προσομοίωση (simulation) της δομής και της συμπεριφοράς ενός πολύπλοκου συστήματος μπορεί μέσω ενός υπολογιστή να δώσει συγκεκριμένες πληροφορίες για τη λειτουργία του. Με τον τρόπο αυτό έχει επιχειρηθεί να διαφωτιστούν πολύπλοκα συστήματα τόσο διαφορετικά μεταξύ τους όπως οι γεωλογικές συνθήκες σχηματισμού των επιχώσεων ενός οικισμού ή η εξέλιξη μιας πολύπλοκης κοινωνικής δομής³.

II. Δεν χρειάζεται να πω ότι η συμμετοχή της ελληνικής αρχαιολογικής έρευνας στη διαμόρφωση του ερευνητικού χώρου που περιγράφηκε παραπάνω είναι μηδενική. Και βέβαια δεν θα μπορούσε να είναι διαφορετικά.

Επειδή όμως είναι φανερό ότι στο όνομα της διοικητικής αναδιοργάνωσης ετοιμαζόμαστε να γίνουμε καταναλωτές χωρίς ποτέ να έχουμε υπάρξει συντοίμως χρήστες, ίσως είναι προτιμότερο αντί να απαριθμήσει κανείς τις εντυπωσιακές εφαρμογές που θα μπορούσε να έχει η πληροφορική στην ελληνική αρχαιολογία — κάτι που συχνά καταλήγει να θυμίζει μυθιστόρημα επιστημονικής φαντασίας ή καλύτερα διαφημιστικό φυλλάδιο και γερμίζει ευφορία για τις υποσχέσεις του μέλλοντος — να δει μάλλον τις προϋποθέσεις μιας τέτοιας εφαρμογής, κάτι που αναφέρεται στο παρόν και δίνει αφορμή για λιγότερο ευτυχισμένες προβλέψεις.

Και βέβαια δεν εννοώ την υλική υποδομή — τα μηχανήματα είναι τόσο εύκολο να αγοραστούν όσο είναι εύκολο να υποπασχολούνται σε κάποια αποθήκη ή έστω σε κάποιο γραφείο — αλλά τις θεωρητικές προϋποθέσεις, τη σύνδεση της αρχαιολογικής μεθοδολογίας με τις απαιτήσεις της πληροφορικής, την ενσωμάτωση

της καινούργιας τεχνολογίας και των νέων προσεγγίσεων στο θεωρητικό σώμα της ελληνικής αρχαιολογίας ώστε να αποκτηθεί ένα ακόμη εργαλείο για την κατανόηση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, όποιας εποχής κι αν είναι αυτή.

Το ερώτημα λοιπόν είναι πόσο έτοιμοι μπορούν να θεωρηθούν οι Έλληνες αρχαιολόγοι να εκμεταλλευτούν αυτές τις δυνατότητες, πράγμα που έχει σχέση με το πόσο έχουν στο σύνολό τους, χωρίς τις κάποιες εξαιρέσεις, παρακολουθήσει αυτόν το θεωρητικό χώρο. Είναι φανερό ότι το κύριο χαρακτηριστικό του είναι η αντίληψη του πληθυσμού, ότι δηλαδή το αντικείμενο της αρχαιολογικής μελέτης επαναλαμβάνεται λιγότερο ή περισσότερο ομοιόμορφο σε μεγάλους αριθμούς και ότι η διαχείριση αυτού του πληθυσμού μπορεί να δώσει αξιόλογες πληροφορίες.

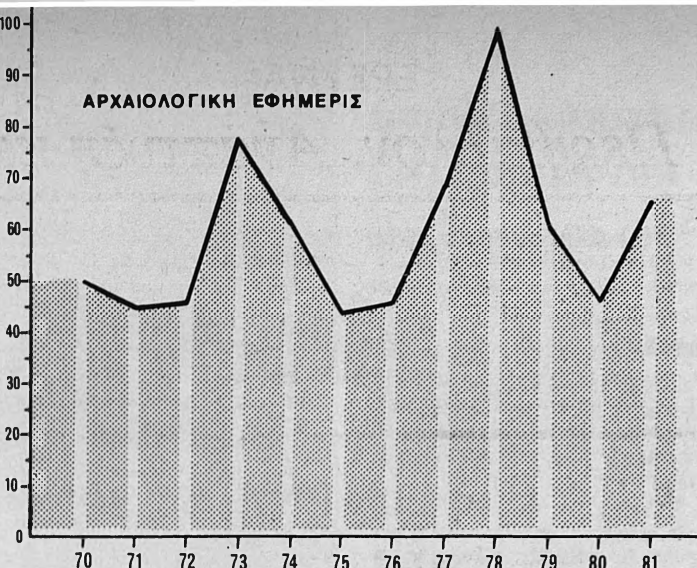
Χωρίς αμφιβολία ο καλύτερος δείκτης για τους θεωρητικούς προσανατολισμούς των Ελλήνων αρχαιολόγων είναι τα δημοσιεύματά τους.

Η Αρχαιολογική Εφημερίδα, το αρχαιότερο αρχαιολογικό περιοδικό της Ελλάδας, μπορεί να θεωρηθεί ως ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα της έγκυρης ελληνικής αρχαιολογικής έρευνας που προέρχεται όχι μόνο από αρχαιολόγους υπαλλήλους της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Μια ματιά στους τόμους της τελευταίας κρίσιμης δεκαετίας (1970-1981) οδηγεί σε ορισμένες ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις: εξαίρωντας τις ανασκαφικές εκθέσεις, τα άρθρα που αναφέρονται σε κάποιο πλήθος αντικειμένων δεν ξεπερνούν κατά μέσο όρο το 40%, ενώ συχνά είναι λιγότερο από 30% και μία φορά το 0% του συνόλου (Σχήμα 1). Τα υπόλοιπα άρθρα αναφέρονται βέβαια σε ένα και μοναδικό αντικείμενο.

Το ποσοστό δημοσιευμάτων που αναφέρονται σε πλήθος αντικειμένων περιλαμβάνει κατά κύριο λόγο δημοσιεύματα επιγραφικής (ποσοστό 30%), νομισματικής («θησαυροί» ποσοστό 10%). Το ποσοστό αυτό μειώνεται περισσότερο αν κανείς υπολογίσει μεγάλα άρθρα που δημοσιεύονται σε τρεις ή τέσσερις συνέχειες. Ακόμη περισσότερο μειώνεται αν δεν υπολογίσουμε δημοσιεύματα που αναφέρονται σε περισσότερα από ένα αρχαία αντικείμενα, τα οποία όμως δεν έχουν μια συστηματική μεταξύ τους συσχέτιση, όπως π.χ. αντικείμενα κάποιες ιδιωτικής συλλογής, ή επιλογή ευρημάτων των αποθηκών κάποιου Μουσείου κτλ.

Το συμπέρασμα που ίσως βγαίνει από αυτή την πρόχειρη ανάλυση είναι ότι ελάχιστα αρχαιολόγοι αντιλαμβάνονται το αρχαιολογικό αντικείμενο ως μέρος ενός πληθυσμού από τον οποίο εί-

ναι δυνατόν να εξαχθούν συμπεράσματα για τον αρχαίο πολιτισμό γενικά. Αντίθετα φαίνεται να πιστεύουν στην ιδιαιτερότητα του αρχαίου αντικειμένου, στην προσέγγιση του αρχαίου κόσμου μέσα από μια σειρά επιλεγμένων (με τι είδους κριτήρια άραγε;) μνημείων ή αντικειμένων που είναι σε θέση σύμφωνα μ' αυτήν την άποψη να δώσουν όλες τις πληροφορίες που χρειαζόμαστε. Αξίζει να σημειωθεί ότι μόνο ένα δημοσίευμα από τα 150 συνολικά προχωρεί σε στατιστικές μετρήσεις και δημοσιεύει διαγράμματα αρχαιολογικού υλικού.

Σε όσους βιαστούν να επισημάνουν μια τεχνοκρατική διάθεση πρέπει να διευκρινίσω ότι δεν προσπαθώ να επιβάλω μια συγκεκριμένη μεθοδολογία ανάλυσης του υλικού. Άλλωστε αποτελεί μια από τις πιο διαδεδομένες συγχύσεις ότι η εφαρμογή των υπολογιστών στην αρχαιολογία σημαίνει στατιστική. Όπως είδαμε παραπάνω η στατιστική δεν αποτελεί σήμερα ούτε τη μόνη ούτε ίσως τη σημαντικότερη εφαρμογή. Δεν χρειάζεται οι αρχαιολόγοι να είναι ούτε μαθηματικοί ούτε στατιστικοί. Εκείνο που προσπαθώ να επισημάνω είναι η απουσία αντίληψης πληθυσμού, δηλαδή τυποποιημένο τρόπο ώστε να μπορούν τα μέλη του να συγκριθούν μεταξύ τους. Κάτι τέτοιο ασφαλώς δεν συμβαδίζει εύκολα με την αντίληψη του απομονωμένου, του ιδιαίτερου αντικειμένου.

Χρειάζεται ίσως να τονιστεί ότι αυτή η τελευταία είναι ακριβώς η αντίληψη που κυριαρχεί σήμερα στην πολιτική του ΥΠΠΕ για τη διάσωση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς; Πρόσφατα απέκτησε και θεσμικό πλαίσιο: το Υπουργείο Πολιτισμού συντηρεί και διασώζει μεμονωμένα μνημεία, το Υπουργείο Χωροταξίας σύνολα. Φαίνεται ότι γι' αυτούς που καθορίζουν τα πράγματα το μεμονωμένο εύρημα, έξω από το χώρο του, όχι μόνο το φυσικό αλλά και τον πολιτιστικό, είναι αρκετό για να μας διδάξει. Η «εξήγηση» του αρχαίου κόσμου προέρχεται από τα λίγα και εκλεκτά

και όχι από πολλά και ασήμαντα⁴. Απομένει κάποιος να μας εξηγήσει και τους όρους.

Δεν νομίζω ότι είναι απαραίτητο να αναφερθούν άλλα επιχειρήματα. Για όποιον έχει κάποια σχέση με αποθήκες ελληνικών μουσείων είναι σαφές τι σημαίνει «καταγραφή ευρημάτων» (όταν φυσικά αυτή γίνεται στα τεράστια τετάρια που αποκαλούνται «ευρετήρια», προφανώς κατευφημισμόν, αφού είναι συνήθως αδύνατο να βρεις από εκεί ο,τιδήποτε). Είναι επίσης φανερό και πρέπει να τονιστεί με κάθε έμφαση ότι εδώ χρειάζεται πραγματικά μια υποδομή πολύ πριν συζητήσουμε σαν σύγχρονοι Ευρωπαίοι για υπολογιστές. Χρειάζεται να οπωσδήποτε να συνεργαστούν όλοι οι φορείς Πανεπιστήμιο, Ερευνητικά Ινστιτούτα και Αρχαιολογική Υπηρεσία για να διαμορφωθεί μια τυποποιημένη, ευέλικτη μορφή αρχειοθέτησης κάθε είδους υλικού, κινητού ή ακίνητου, κάθε είδους πληροφορία, σε ενδοκοινοτικό ή διακοινοτικό αναλυτικό επίπεδο, με κριτήρια ξεκαθαρισμένα χωρίς αλληλοεπικαλύψεις. Ποια θα είναι τα αρχεία αυτά θα καθοριστεί από τις ειδικές ανάγκες της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας διαμορφωμένες μέσα από την ελληνική πραγματικότητα.

Χρειάζεται, επίσης, το προσωπικό που θα διακπερώνει την εργασία αυτή συστηματικά, χωρίς αμέθοδες και αυθαίρετες επιλογές. Χρειάζονται τέλος αποθήκες, για να σταματήσει τελείως το απαράδεκτο φαινόμενο να πετούνται ευρήματα «λόγω ελλείψεως χώρου».

Μόνο μ' αυτόν τον τρόπο είναι δυνατό να είμαστε βέβαιοι ότι κάθε αντικείμενο διατηρεί το μεγαλύτερο ποσοστό από τις αρχικές του πληροφορίες και αποτελεί μέρος ενός σώματος δεδομένων. Στη συνέχεια είναι απλούστερη η διαχείριση αυτών των δεδομένων, ακόμα και με ηλεκτρονικό τρόπο.

Είναι πρόσφατος ακόμη ο θόρυβος που είχε προκαλέσει η απειλούμενη καταστροφή της Ιεράς Οδού. Ορισμένοι αρχαιολό-

γοί είχαν φτάσει στο σημείο να προτείνουν να σταματήσει κάθε αρχαιολογική δραστηριότητα και να ασχοληθούμε όλοι μαζί κ' αυτήν. Η αντίληψη του απομονωμένου χαρισματικού ευρήματος θριάμβευσε και πάλι. Κανείς δεν παραγνωρίζει τη σημασία του συγκεκριμένου ευρήματος αλλά και κανείς δεν πρέπει να υποβαθμίζει τη σημασία άλλων, ίσως λιγότερο ιδεολογικά φορτισμένων συνόλων. Θα περίμενα όμως από μια υπηρεσία που η σωστική ανασκαφή αποτελεί μεγάλο μέρος του έργου της να έχει ήδη θέσει το πρόβλημα της σωστικής ανασκαφής και της διάσωσης γενικότερα, όχι μόνο μέσα από το γνωστό λαϊκισμό (Μακρυγιάννης κτλ.) αλλά κατά κύριο λόγο ως πρόβλημα μεθοδολογίας, πως δηλαδή μπορεί να γίνει μια σωστική ανασκαφή γρήγορα και αποτελεσματικά με το μέγιστο των πληροφοριών ταξινομημένων για μελλοντική χρήση. Θα περίμενα π.χ. την εφαρμογή τεχνικών δειγματοληψίας φωτογραμμετρικής αποτύπωσης, συστηματικής ταξινόμησης και όχι μόνο την περιστασιακή πρόσληψη αρχαιολόγων που θα επαναλαμβάνουν τα λάθη των προηγούμενων, λάθη που στοιβάζονται, όσα στοιβάζονται, σε αποθήκες για να ξεχαστούν.

Ίσως φαίνεται περιεργό να περιλαμβάνει κανείς σε μια έρευνα για την προστασία της πολιτιστικής μας κληρονομιάς, το ζήτημα της εφαρμογής της σύγχρονης τεχνολογίας στην αρχαιολογική έρευνα. Για όποιον είχε την τύχη να συνεισφέρει προσωπικά στη διάσωση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς (συνήθως με τη μορφή άδειας οικοδόμησης του οικοπέδου του) είναι φανερό ότι το τελευταίο πράγμα που θα μπορούσε να έχει σημασία θα ήταν η τεχνολογική υποστήριξη αυτής της κρατικής δραστηριότητας που είναι: 1. άδικο κοινωνικά, 2. γραφειοκρατικά πλαισιωμένη και 3. με αμφιβολία επιστημονικά κριτήρια. Η εφαρμογή της πληροφορικής στην αρχαιολογική έρευνα στην Ελλάδα, δεν θα μπορούσε να βελτιώσει παρά μονάχα το τρίτο.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Binford L. Binford S. 1966. A preliminary analysis of functional variability in the Mousterian of Levallois facies. *American Archaeologist*, 68Q 238-295.
2. Sneath P., Social R. 1973. Numerical Taxonomy.
3. Renfrew C. 1979. Transformations.
4. Το ίδιο φυσικά ισχύει και για την Αρχαιμετρία. Δεν είναι αρκετή η μελέτη με μεθόδους και τεχνικές της φυσικής επιστήμης μοναδικών αντικειμένων. Μπορεί να ικανοποιεί την περιέργειά μας η μελέτη π.χ. του κρατήρα του Δερβενίου ακριβώς επειδή είναι μοναδικό αντικείμενο, αλλά για να βγουν χρήσιμα συμπεράσματα για τη μεταλλουργία της εποχής χρειάζονται δείγματα που να έχει νόημα κι αυτό μονάχα ο αρχαιολόγος μπορεί να το ορίσει.

«Πολιτιστική» Αθήνα και Εικαστικά

του Αλέξανδρου Ξύδη

II

ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

Στή μεγάλη —και σπάνια καλοστημένη, το τονίζω και πάλι, από τους κριτικούς και ιστορικούς της τέχνης Νέλλη Μισιρλή και Χάρη Καμπουριδή— έκθεση Πινακοθήκης παρουσιάζονται έργα 70 ζωγράφων (13 νεκρών) που επιλέγηκαν με βάση το «πρόγραμμα» του καταλόγου «Μνήμες - Αναπλάσεις - Αναζητήσεις» επεξεργασμένο από τους δύο συναδέλφους. Αν προσθέσουμε 11 ζωγράφους του ΣΥΣΤ (3 νεκρούς), 11 του Μουσείου Πιρίδη και 4 του ΚΤΔ¹ φτάνουμε στο σύνολο 96 ζωγράφων (16 νεκρών) με γύρω στα 320 έργα που δίνουν μιάν ιδέα για το πού βρίσκεται σήμερα η ελληνική ζωγραφική. Θα ήταν ιδέα πιο ακριβής:

α. αν δεν υπήρχαν οι 13 νεκροί της Πινακοθήκης. Μπορούσαν μερικοί τουλάχιστο να είχαν αντικατασταθεί από ισάριθμους «ομοειδείς» ζώντες και εργαζόμενους ακόμα·

β. αν δεν απουσίαζαν αρκετοί νεότεροι που, με τα σημαντικά έργα τους, θα εικονογραφούσαν πιο πιστά το «πρόγραμμα» και θα καταλάυνε το συμβατικό (και συντηρητικό πια σήμερα) χωρισμό της κατηγορίας «ζωγραφική» από τις άλλες, αποδίδοντας έτσι μιάν άλλη, σπουδαία διάσταση της ελληνικής τέχνης του 1985. Μόνον ο ΣΥΣΤ λίγο, και το ΚΤΔ πιο πολύ, επανορθώνουν με κάποια περισσότερη τόλμη αυτή την έλλειψη, παρουσιάζοντας καμιά δεκαπενταριά καλλιτέχνες που ξεκίνησαν ως ζωγράφοι, αλλά σήμερα στέκονται στο σταυροδρόμι των κατασκευών και του περιβάλλοντος, όπως ο Ξαγοράρης κι ο Τούγιας στον ΣΥΣΤ, ο Αληθινός, η Διοχάντη, η Ντάβου, η Παπακωνσταντίνου² στο ΚΤΔ. Αναμφίβολα οι υπεύθυνοι της έκθεσης στην Πινακοθήκη έδειξαν οξυδέρκεια και τόλμη εντάσσοντας πρωτοπόρους στη νοητική αντιμετώπιση ή στη χρήση υλικών ή διαδικασιών ζωγράφων σαν τον Βαρότσο, τον Κεσανλή, τον Μπουτέα, την Ξένου, την Παπασπύρου, τη Ρωμανού, τον Τότσικα, όμως το έκαναν είτε με παλιότερα έργα τους, είτε με έργα που δεν οικειοποιούνται τον πολυδιάστατο χώρο, αλλ' αρκούνταν στις δύο διαστάσεις του τοίχου. Με την ίδια λογική μπορούσαν να είχαν παρουσιαστεί επίτοιχα έργα των Δημητριάδη, Θόδωρου, Ζουμπούλη - Γραικού, Κοκκίνου, Κυριάκη. Αλλ' αυτή η απαρίθμηση ξεκινάει μια «κολοκυθιά» που είναι

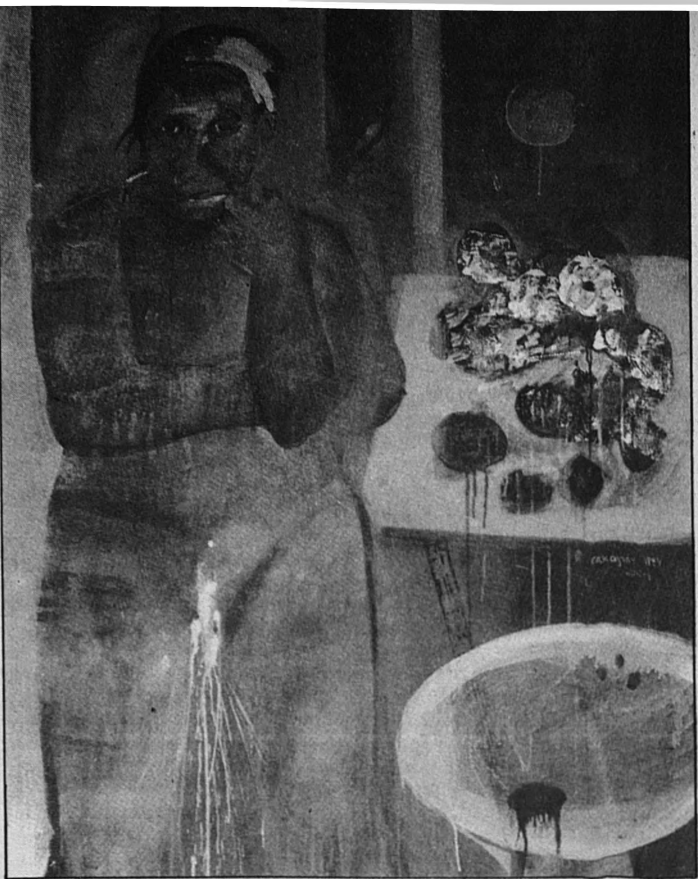
και εύκολο και άδικο να την παίξουμε σε βάρος των καλόπιστων υπεύθυνων, κι ας αφήνει το «πρόγραμμα» τους πολλά ανοίγματα για τέτοια παιχνίδια.

Πραγματικά το «πρόγραμμα», που φαίνεται νάχει υπόψη του κυρίως ζωγραφική, φιλοδοξεί να προσφέρει στον επισκέπτη ένα μίτο για να παρακολουθήσει την έκθεση. Αλλά των ιδίων των κειμένων η γραμμή βαλτώνει, χάνεται μάλιστα κάπου-κάπου σε γενικότητες και θεωρητικές διατυπώσεις. Οι τρεις ενότητες ή διαδρομές του Χ.Καμπουριδή μένουν δύο. Δεν κατεβαίνει τελικά από τις ψηλότερες περιοχές του νου η ωραία έννοια κι η τριάδα «Μνήμες - Αναπλάσεις - Αναζητήσεις» για να πάρει σάρκα και οστά στους χώρους της Πινακοθήκης όπου, επιπλέον, δεν υπάρχει ούτε στοιχειώδης οδηγητική ένδειξη (πινακίδες - βέλη - παράγραφοι εισαγωγικές για κάθε χώρο - ενότητα). Λείπουν δηλαδή και όλα τα πεζά συστατικά ενός μίτου που η αναγκαιά εξ ορισμού αδιάσπαστη συνέχεια του, αν όχι στο νου, τουλάχιστο στη θέα ή στην αφή, είναι «σινε κβα νόν» ακόμα και για τον επαρκή θεατή.

Τέλος θα ήθελα να σημειώσω πως, όταν στοχεύουμε σε μιαν εικόνα έστω «με συνοπτικό χαρακτήρα» όπως γράφει η Επιτροπή Εικαστικών του ΥΠΠΕ, δεν αναφερόμαστε στην Ελλάδα της σημερινής ζωγραφικής (σε Δασκάλους (Maitres) που έζησαν τον καιρό τους και άφησαν τα χνάριά τους —με τα έργα και / ή τις επιρροές τους— στην τέχνη αυτή (π.χ. Κόντογλου, Κοντόπουλος, Λεφάκης, Μαλέας, Μπουζιάνης, Παπαλουκάς, Παρθένος) ή δεν τ'άφησαν (π.χ. Γουναρόπουλος, Σαραφιανός) παραλείποντας ζωντανούς σαν π.χ. τον Σπυρόπουλο ή τον Χατζηκυριάκο - Γκι-κα.

Η αφιέρωση της έκθεσης του ΣΥΣΤ σε τρία εκλιπόντα μέλη του (Γαίτης, Κανακάκης, Κοσμάς Ξενάκης) τους βάζει σε ξεχωριστή, τιμητική κατηγορία, δίχως αξιολογική πρόθεση. Ορθά παρουσιάζονται κι οι τρεις (περιέργως μόνο οι δυο πρώτοι στην Πινακοθήκη) γιατί εργάστηκαν δημιουργικά ως την τελευταία πνοή τους. Θα είχα ορισμένους άλλους νεκρούς να προτείνω για την Πινακοθήκη και το Ωδείο... αλλ' εδώ ξεκινάει μια άλλη «κολοκυθιά»...

Επιστρέφοντας στις εκθέσεις,

Εδουάρδος Σακαγιάν: Σε τρελλοκομείο στη Λέρο

έτσι όπως είναι, θα ήθελα να εξάρω ιδιαίτερα την παρουσία φτάσμένων καλλιτεχνών γεννημένων μετά το 1930 (Θεοφυλακτόπουλος, Καναγκίνη, Κελαϊδής, Μηλιός, Μιχαηλίδης, Μίχας, Ρωμανού στους οποίους θα πρόσθετα και τους λίγο μεγαλύτερους Κοψίδη και Στεφόπουλο) με πρόσφατη δουλειά τους, που μας ενημερώνει θετικά για τη σημερινή στάση της, εδραιώνοντας τη θέση τους μέσα στη σύγχρονη τέχνη μας. Γενικά η επιδείξη πρόσφατων έργων δίνει περισσότερη βαρύτητα στην έκθεση.

Αξιοπαρατήρητο επίσης το γεγονός ότι οι υπεύθυνοι δε χρειάστηκαν να καταφύγουν, όπως για τη γλυπτική άλλοι, σε «ξενητεμένους» ζωγράφους, παρά μόνο σ' ελάχιστες περιπτώσεις (Δαυήλ, Κωνσταντίνος Ξενάκης), ή στο ΣΥΣΤ: Μολφές (έχει να δείξει εδώ δουλειά του από το 1965).

Τόλμησαν ακόμα δίνοντας το «βάφτισμα της Πινακοθήκης» σε μερικούς νέους ανάμεσα 28 και 37 ετών —π.χ. τους Κάσση, Μορταράκο, Ξένου, Σοκαγιάν, Χαρίση (οι τρεις μεσαίοι και στου Πιρίδη). Ουσιαστικά τα πρώτα έργα τους (μερικοί πρωτοεμφανίστηκαν σε γκαλερί την περασμένη «σαιζόν») δίνουν αυτό που συνηθίζεται να λεν «πολλές υποσχέσεις».

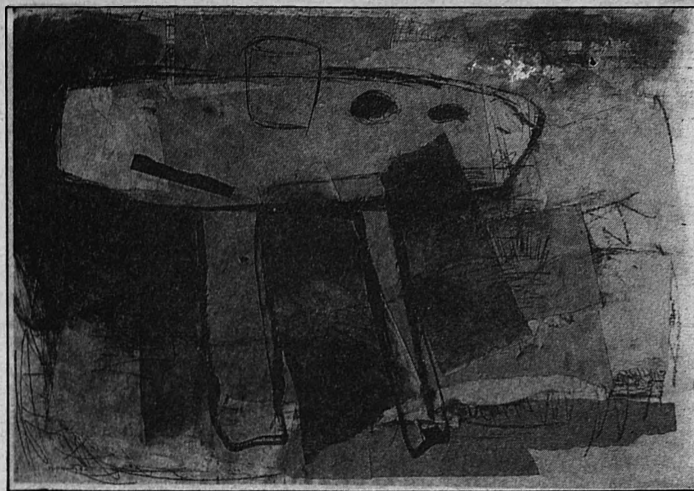
Ως προς τις υποσχέσεις, η πορεία και το «φτάσιμο» ορισμένων παλιότερων που κι αυτοί, στα 30 τους, «έδιναν υποσχέσεις» είναι βίωμα διδακτικό εγρήγορης και προβληματισμού για τους ίδιους, συγκράτησης για μας τους τε-

χνοκρίτες - ιστορικούς. Κι αυτοί συνθέτουν πτυχές ή ... ρυτίδες του προσώπου της ελληνικής ζωγραφικής. Πρέπει αναμφίβολα να τις καταγράφουμε σα σημεία εξέλιξης και ανάπτυξης της. Άραγε όμως, είναι ανάγκη να τις δείχνουμε τόσο πρόθυμα, και τόσο συχνά, σα να μην υπήρχαν άλλες, νεότερες όψεις του προσώπου αυτού; Πάντως, με τις εκθέσεις τούτες δίνεται η ευκαιρία να πάρει πια το έργο τους τη σωστή ειδική θέση του προς τα πίσω όσο και προς τα μπρός, και να μην πιάνει κάθε τόσο το προσκήνιο σε κάθε ομαδική παρουσίαση ελληνικής ζωγραφικής, εκτός αν είναι ιστορική³.

Θεωρώντας τις εκθέσεις, αναλογίζομαι πόσο επίκαιρο και σύγχρονο, πολυσημο και σημαντικό παραμένει το έργο του Νίκου Λύτρα (που δεν έχει αξιωθεί ακόμα μιάν έκθεση στην Πινακοθήκη), του Μαλέα, του Τσιγκου, που πέθαναν κι οι τρεις γύρω στα 50 τους, του Παπαλουκά ή του Παρθέν (κακά παρουσιασμένου εδώ) —και αντίθετα πόσο έχουν πάρει «βεβαία χρονολογία» (είναι datés) και την οριστική τους θέση, στο δεύτερο πλάνο όσο άξιοι και να υπήρξαν, το έργο του Γουναρόπουλου, του Παράλη, του Ρέγκου, του Σαραφιανού ή του Σικελιώτη, ακόμα και του Βασιλείου. Όσο για τους ζώντες τα έργα του Ηλιάδη και του Καρα στον ΣΥΣΤ, των Βακαλό, Εγγονόπουλου, Νικολάου, Τσαρούχη, Φασιανού στην Πινακοθήκη, ακόμα και του Μαυροΐδη (τί κρίμα που δεν εκτέθηκαν τα κορυφαία εξπρεσιονιστικά του έργα

του 1975) ή του Μόραλη (πολύ αδικείται στην Πινακοθήκη). Δεν αξιολογώ, δεν αλλάζω τις θέσεις μου για όσους έχω γράψει. Δεν ήρθε ακόμα ευτυχώς η ώρα της οριστικής τους αποτίμησης «υπό το πρίσμα της αιωνιότητας». Διαπιστώνω απλώς, σαν ιστορικός πιά πολύ παρά σαν κριτικός, ότι αιωρούνται όλα "ils plaquent" λέν οι Γάλλοι (ζητώ συγγνώμη που καταφεύγω και πάλι στην ακριβολόγια γλώσσα τους), σε συγκεκριμένη στιγμή του παρελθόντος τους, σ' ένα ταβάνι - κορύφωμα κάποτε θαυμαστό της δουλειάς τους, και κρατιούνται εκεί, μετέωροι ο καθένας, στο ύψος που έχει κατακτήσει, ίσως μερικοί μ' ένα κάποιο λαχάνισμα, σε μιά επανάπαυση σ' ευρήματα τεχνικά, χρωματιστά, σχεδιαστικά, θεματογραφικά ή φαντασίας που έχουν στήσει μ' επιτυχία μια φάση του έργου τους. Οι ζωγράφοι αυτοί εδραιώνουν τη θέση τους στην ιστορία της σύγχρονης τέχνης μας όχι απαραίτητα ή μόνο με τα σημερινά τους έργα — οι περισσότεροι δεν εκθέτουν καν πρόσφατα έργα — αλλά με το *έργο τους*, ιδωμένο σαν σύνολο, που μοιάζει, τουλάχιστο σε μένα, «πεπερασμένο» σε ποιότητα και σημασία, όχι απαραίτητα σε ποσότητα.

Τελικά, η έκθεση στην Πινακοθήκη, οι άλλες που φέρουν το σήμα της «Αθήνας Πολιτιστικής Πρωτεύουσας κτλ.» και συνεπώς εικάζεται ότι έχουν ενισχυθεί υλικά και πάντως εγκριθεί από αρμόδιους κρατικούς φορείς (ΣΥ-ΣΤ, Μουσείο Πιερίδη, περιοδούμενες Πιερίδη κτλ.), καθώς κι εκκινεί τις καθαρά ιδιωτικές στις γκαλερί «Κέντρο Τέχνης Δράκου» και «Επίπεδα», παρά το μεγάλο αριθμό ζωγράφων και έργων που παρουσιάζουν, δε μας δίνουν, όπως ελπίζαμε, το στίγμα της τέχνης, και ειδικότερα της ζωγραφικής, στην Ελλάδα του 1985⁴.

Κυριάκος Μορταράκος: Χωρίς Τίτλο

Οι επικαλύψεις και τα κενά τους, δεν αντανakλούν μόνο μια προχειρότητα και μια βιασύνη στη διοργάνωση — που μόνο στην Πινακοθήκη καμουφλάρεται με τον προμελετημένο σχεδιασμό που εφάρμοσαν οι δυο υπεύθυνοι. Αντιστοιχούν ίσως και σε θεωρητικές αντιλήψεις για την εξέλιξη της ελληνικής ζωγραφικής που δε με βρίσκουν ολότελα σύμφωνο⁵, συνδυασμένες με τις εμπειρικές επιλογές του πιά γενναιόδωρου από τους νέους συλλέκτες Δημήτρη Πιερίδη, που όσο και αναπτυγμένο να είναι το καλλιτεχνικό του αισθητήριο, δεν παύουν να είναι προσωπικές και υποκειμενικές, και συνεπώς δεν μπορούν παρά να διαφέρουν από μιά κεντρική ζυγισμένη κρίση ειδικών, εκείνη π.χ. της διοργανωτικής επιτροπής που είχαν, υποθέτω, μιάν εποπτεία σε όλες τις εικαστικές εκδηλώσεις του πανηγυρισμού, και που περιλαμβάνει και δυο έγκυρους ιστορικούς και κριτικούς της τέχνης, τον Χρυσάνθο Χρήστου και την Ελένη Βακαλό.

Οι εκθέσεις παρουσιάζουν μάλλον το «κατεστημένο» της ελληνικής ζωγραφικής, τους μεγάλους και μικρούς επώνυμους του, (όχι όλους) μετά το 1922, εισάγοντας κοντά τους ελάχιστους νέους (την ηλικία και καινούριους) που χρίονται έτσι επώνυμοι μέσα σε μια τέτοια συντροφιά, και θα πορευθούν ένα πολύ πιο δύσκολο δρόμο για να δικαιώσουν αυτή την εκλογή.

Τελικά, από τους ζώντες και παραγωγικούς ξεχωρίζω τον Θεοφύλακτόπουλο, τον Μήλιο, τον Μπουτέα (κυρίως στο ΚΤΔ), τον Πατρασκίδη, τον Ψυχσπαίδη όλους κάτω των 50, τους νεότερους Κάσση, Σακαγιάν, Τσεκούρα και Χαρίση, καθώς και τους ρωμαλέα ανανεωμένους παλιότερους Καναγκίνη, Κεσσάνλη, Ρωμανού. Όλοι κατά σύμπτωση επανέρχονται ή εντάσσονται στην περιοχή της «νέας ζωγραφικής» — χτυπητή περίπτωση το έργο του Μπουτέα στην Πινακοθήκη — μερικοί μάλιστα με παρεκβάσεις προς τον εξπρεσιονισμό ή την κατασκευή.

Πρόκειται για μια ζωγραφική που δεν καταγράφεται στην παλιά κατηγορία της συμβατικής ζωγραφικής, όχι τόσο γιατί οι διαδικασίες ή τα υλικά της είναι σε μερικές περιπτώσεις καινούρια, αλλά γιατί η αντίληψη με την οποία ασκούν σήμερα την τέχνη τους, προσδιορισμένη από όλες τις ενδιάμεσες εξελίξεις της τελευταίας 20ετίας των οποίων είναι απολύτως ενήμεροι, (ορισμένοι υπήρξαν και φορείς τους), έχει καθαρθεί από τις προλήψεις της συμβατικής ζωγραφικής όσο και από τα κοινότοπα τεχνάσματα σχολών που δεν είναι πια στην πρωτοπορεία, ή από τα νόθα καμώματα της άγριας (sauvage), κακής (mauvaise) ή ωμής (Crue) ζωγραφικής, με έργα παιδευσιακά πολύ πονηρεμένα που δεν έχουν τίποτα από τη γνήσια «ωμή» όσο και πηγαία τέχνη του Βάν Γκόχ, του Σουτίν, του Πόλλοκ, ή του Μπέκον. Αυτή η στομφώδης νεομπαρόκ ζωγραφική των πελώριων διαστάσεων και των μεγάλων χειρονομιών κατακλύζει σήμερα, με κύρια προέλευση την Γερμανία και την Ιταλία, τις πιάτσες τέχνης της Νέας Υόρκης, του Παρισιού και του Λονδίνου. Ο όρος «μεταμοντερνισμός» που την καλύπτει δείχνει ακριβώς την αδυναμία της, αφού αυτοπροσδιορίζεται μόνο αρνητικά ως προς το σύγχρονο, το μοντέρνο, αρνούμενη να χρησιμοποιήσει τους παραδεγμένους όρους παραστατισμός, εξπρεσιονισμός, ρεαλισμός, για να καλύψει μιά ηθελημένη «κοιλουριάρικη» ατημελησία και δήθεν αυθορμησία ζυμωμένη με κοινωνιολογία και ιστορία της τέχνης, και πολλά αμπελοφιλοσοφία.

Οι Έλληνες ζωγράφοι που απειρίθησα — πρόκειται φυσικά μόνο για καλλιτέχνες που παρουσιάζονται στις αναφερθείσες εκθέσεις — δεν είναι καθόλου «μεταμοντέρνοι» με την έννοια αυτή, αλλά σύγχρονοι και μον-

ΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ

Σπύρος Κουκούτσας

ΑΚΑΤΑΛΛΗΛΟ
για ανθρώπους

ΒΙΒΛΙΟΔΕΙΞΗ THE ESTIAE

ΟΥΜΠΕΡΤΟ ΕΚΟ • Η Χ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ
Μ.Ζ. ΚΟΠΙΔΑΚΗΣ • ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΟΤΖΙΑΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΖΙΟΒΑΣ • ΑΘΗΝΑ ΓΕΩΡΓΑΝΤΑ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΡΟΠΟΥΛΗΣ

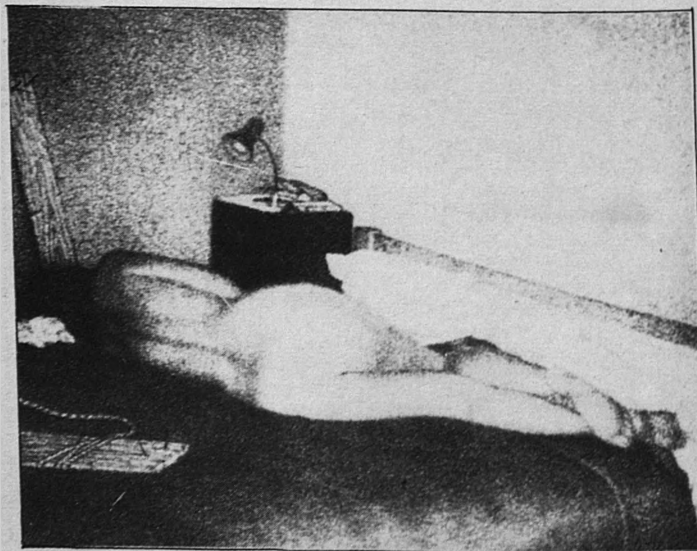
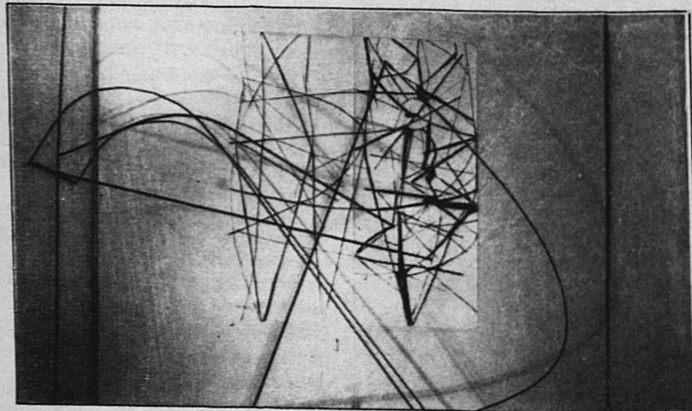
ΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΒΙΣΤΩΝΙΤΗΣ
ΕΛΕΝΑ ΣΤΡΙΓΓΑΡΗ • ΧΡΗΣΤΟΣ ΜΟΥΧΑΓΙΕΡ
ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΚΑΨΑΛΗΣ • ΝΙΚΟΣ Α. ΚΑΒΒΑΔΙΑΣ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΟΣΜΑΤΟΠΟΥΛΟΣ • ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΕΛΗΣ

ΔΙΗΜΝΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ

ΕΜΜΙ ΡΟΛΑΝΤ Β

Νικόλαος Λύτρας: Το ψάθινο καπέλο (πάνω) — Βασιλική Τσεκούρα: Χωρίς τίτλο (στη μέση) — Γιάννης Ψυχοπαίδης: Ο ύπνος I (κάτω)

τέρνοι ως προς μίαν ελληνική ιστορική και κοινωνική εξέλιξη — που μπορεί στο παρελθόν να επηρεάστηκε από τις φουσκολασσιές της αφαίρεσης και του πικασισμού, αλλά σήμερα δεν έχει λόγο να παρασύρεται από τα κυματάκια του «ποστ-μόντερν» ή της «τρανσαβανγκουάρδια» για να κρατήσει την ποιότητα και την προσωπικότητά της, αν όχι και την εμπορικότητά της. Αυτοί και μερικοί άλλοι που παρουσιάστηκαν με παλιότερα έργα προτείνουν το αληθινό στίγμα της ελληνικής ζωγραφικής το 1985. Για την συμπλήρωσή του δεν πρέπει να λησμονηθούν μερικοί που δεν παρουσιάστηκαν καθόλου από την προχειρότητα ή τα καπρίσια των επιλογών.

Τέλος πρέπει να υπογραμμίσω έναν καλό οινών για την ελληνική ζωγραφική: οι εκθέσεις αυτές στηρίχθηκαν σχεδόν ολότελα σε έργα καλλιτεχνών που δουλεύουν τώρα μέσα στην Ελλάδα. Αν ή-ταν να προσθέσουμε σ' αυτούς το «ξενητεμένο» ελληνικό δυναμικό, έστω μόνο τους Έλληνες της Ευρώπης που κρατούν ανοιχτές τις επικοινωνίες τους με την Ελλάδα, θα διαμορφωνόταν ένα κόρπους ζωγραφικής από τα πιο μοντέρνα, τα πιο «σημερινά» μιας Ευρώπης που πάει να ξαναπάρει τα σκήπτρα από την Αμερική. Θάπρεπε κάποτε να δει η Αθήνα αυτό το σώμα ολοκληρωμένο.

ΥΣΤΕΡΟΓΡΑΦΟ:

Αφού είχα γράψει για τις εκθέσεις γλυπτικής (ANTI 296/2.8.-85) άνοιξε η έκθεση «Γλυπτική 85» οργανωμένη από το Σύλλογο Ελλήνων Γλυπτών και από το Δήμο Παλαιού Φαλήρου στο «Φλοίσβο» του Παλαιού Φαλήρου, κι αυτή μέσα στο πλαίσιο και με το σήμα της «Πολιτιστικής Πρωτεύουσας».

Παρουσιάζει έργα άλλων 24 γλυπτών, καθώς και 18 που εκθέτουν και στο Ωδείο, όλων μελών του Συλλόγου. Συγκεντρώνει όλες τις αδυναμίες που απέφυγα να υπογραμμίσω στην έκθεση εκείνη συν μερικές ακόμα: οι μετέχοντες και στο Ωδείο δείχνουν εδώ έργα δεύτερης και τρίτης διαλογής, και αρκετά είναι σχέδια όχι στην ύλη για την οποία προορίζονταν. Φυσικά κανένα δεν έχει «συλληφθεί» για το ύπαιθρο. Η επιλογή έχει γίνει από τους ίδιους τους γλύπτες του Συλλόγου, κι αυτό εξηγεί πολλά από τα κουσούρια. Οι καλλιτέχνες και οι μεγαλύτεροι ακόμα, δεν είναι οι πιο κατάλληλοι για την οργάνωση εκθέσεων ομότεχνών τους γιατί επικρατεί το συντεχνιακό κριτήριο αντί το κριτήριο ποιότητας. Το επίπεδο των έργων είναι ελεεινά χαμηλό. Είναι ν' αναρωτιέται κανείς πώς εγκρίθηκε μια τέτοια έκθεση από τους οργανωτικούς παράγοντες της «Πολιτιστικής Πρωτεύου-

σας». Δεν τιμά την ελληνική γλυπτική του '85, δεν αντιπροσωπεύει την μέση ποιότητά της, όση υπάρχει. Το μόνο δείγμα ποιότητας είναι το μικρών διαστάσεων γλυπτό σε πέτρα του Κωνστ. Ανδρέου (γενν. 1917), καθώς και η ευρηματική «Γοργόνα» της Ναταλίας Μελά - Κωνσταντινίδη. Επιπλέον κομψά στα φαληρικά νερά, αγκυροβολημένη κάτω από το χώρο της έκθεσης, κι έτσι δεν προσφέρεται για εξέταση από κοντά των καθαρά γλυπτικών αρετών της.

Την έκθεση τη βλέπει πολύς κόσμος καθώς είναι σε περαστικό σημείο της Λεωφόρου Ποσειδώνος, και είναι ανοιχτή όλες τις ώρες της μέρας (και της νύχτας, με φωτισμό) — κυρίως ντόπιοι Φαληριώτες, αλλά και αρκετοί ξένοι. Σε όλους θα ζωντανέψουν τη λανθάνουσα δυσπιστία, ειρωνία και περιφρόνηση για τη «μοντέρνα τέχνη» τα αληθινά άμορφα, κακοφτιαγμένα, ακατάλληλα για το ύπαιθρο, έργα, που δίνουν την εντύπωση ότι οι ίδιοι οι κατασκευαστές τους έχουν χάσει κάθε οίστρο, πνοή, φαντασία, ίσως και τεχνική κατάρτιση. Δεν μπορούν καν να επικαλεσθούν το ελαφρυντικό της νεανικής απειρίας, αφού οι πιο πολλοί έχουν τόσο ξεπεράσει τα 40, ώστε 14 να δηλώνουν μεν δεκαετιών δημόσιες εμφανίσεις σε ομαδικές ή ατομικές εκθέσεις στο βιογραφικό τους, αλλά όχι και έτος γέννησης. Η λύπη μου είναι ανάμικτη μ' έκπληξη που ο τόσο φιλότεχνος και ρέκτης Δήμαρχος του Παλαιού Φαλήρου δέχθηκε να διαθέσει τον δημοτικό χώρο στο Σύλλογο Γλυπτών για ένα τέτοιο συνοθύλευμα. Μας έχει συνηθίσει σε καλύτερες εκθέσεις γλυπτικής, είναι αλήθεια οργανωμένες με τη συμμετοχή έγκριτων τεχνοκριτών. Μας δίνει άλλωστε ο Δήμαρχος το αληθινό μέτρο της φιλοτεχνίας του με το μεγάλο γλυπτό του Αχ. Απέργη που στήνεται στη φαληριώτικη ακτή λίγο παρακάτω, και που θ' αποτελέσει κόσμημα του παιδευσιακού Παλαιού Φαλήρου ανάλογο με το οποίο δεν έχει η «πολιτιστική» Αθήνα.

Α.Ξ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ:

1. Οι άλλοι 27 των 3 αυτών χώρων παρουσιάζονται και αλλού (26 στην Πινakoθήκη, ένας στον ΣΥΣΤ).
2. Οι απαριθμήσεις ονομάτων είναι πάντα αυστηρά αλφαβητικές.
3. Περιλαμβάνω εδώ και την περιόδουσα έκθεση Πιερίδη με 37 έργα 30 ζωγράφων ως επί το πλείστον καταξιωμένων (14 νεκρών, 15 και στην Πινakoθήκη, με 3-4 απρόπτους νεότερους).
4. Για τη γλυπτική και τη χαρακτηριστική μας δίνουν ένα στίγμα φαλτοαρισμένο. Δες και Υστερόγραφο.
5. Όπως εκφράζονται στα τέσσερα πρόσφατα αξιολογικά βιβλία της Ελένης Βακαλό: «Η φυσιογνωμία της μεταπολεμικής τέχνης στην Ελλάδα».

* Το γλυπτό που απεικονιζόταν στην πρώτη στήλη των «Εικαστικών Ι», στο τχ. 296, ήταν του Φανακίδη.

ΔΙΑΛΟΓΟΣ

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ ΠΑΡΑΛΕΙΨΕΩΝ

● Ο «δαίμων» του τυπογραφείου» και η αβλεψία της σύνταξης έκαναν τις επιστολές στο «Διάλογο» του προηγούμενου ANTI (τχ. 296) αγνώριστες. Ζητάμε συγγνώμη από τους αναγνώστες και τους φίλους επιστολογράφους των οποίων τα κείμενα δεν μπηγαν στη σωστή τους σειρά. Επανορθώσαμε στη συνέχεια, δημοσιεύοντας τις παραλείψεις που έγιναν:

● Η πρώτη παράλειψη έγινε στο γράμμα του αναγνώστη μας Νίκου Θεοδόση - Φεζούλη, που είχε τίτλο «Τα παιδιά της γαλαρίας» και απαντούσε σε ομοιότιτλο άρθρο του Μ. Χατζιδάκι στο περιοδικό «Τέταρτο» (τχ. 3). Να πώς συνεχίζει το κείμενο του Ν. Θεοδόση - Φεζούλη από το προηγούμενο ANTI (τχ. 296 σελ. 55):

Το πως καταφέρνει ο κ. Χατζιδάκις να ουδετεροποιεί και λίγο πολύ να σβήνει την ιστορική πραγματικότητα, θα πρέπει να το αναζητήσουμε μάλλον στη μαεστρία του.

Τώρα, όσο για την απόσταση των τότε οπαδών του ΚΚΕ από τους νεολαίους της σημερινής ΚΝΕ, συμφωνώ απόλυτα. Ας αναλογιστούμε όμως τη διαφορά ανάμεσα στις δύο εποχές: Τότε μιλούσαν τα όπλα, σήμερα μιλάει ο κ. Χατζιδάκις.

Θα παραθέσω αυτούσια μια ακόμη παράγραφο —κλειδί, από το άρθρο του κ. Χατζιδάκι:

«Όχι, η εθνική αντίσταση δεν είναι έργο των κομμουνιστών, ούτε έργο των εξ Αιγύπτου εθνικοφρόνων. Ανάμεσα στους δύο αυτούς μοιραίους πόλους βρίσκεται

μία Ελλάδα που ονειρεύεται και άπειρες φορές προδομένη τραυματίζεται θανάσιμα.

Και τότε ξεσπά —δεν έχει σημασία κάτω από ποια σημαία (υπογρ. δική μου). Και είτε νικάει, είτε νικείται, εκφοράζει απελπισία κι αγανάκτηση».

Με λίγα λόγια, η αντίσταση δεν είναι έργο ούτε της δεξιάς, ούτε της αριστεράς. Της δεξιάς δεν είναι σίγουρα. Αλλά γιατί αποφεύγει να μας πει ο κ. Χατζιδάκις, ποιων δυνάμεων έργο είναι η αντίσταση;

Δεν έχει σημασία, λέει, κάτω από ποια σημαία ξεσπά κάθε φορά η Ελλάδα.

Βρήκε ξανά τη «χρυσή τομή»... Ουδετεροποίησε, απολιτικοποίησε τη λυσσασμένη κοινωνική σύγκρουση, γιατί ίσως έτσι τον συμφέρει. Ας ήταν τουλάχιστον ειλικρινής... Αυτή η ιδεαλιστική, η μεταφυσική κακοποίηση θα 'ταν σεβαστή σαν άποψη, αν δεν κατέληγε κάτω από το συγκινησιακό περίβλημα, στη λαθροχειρία.

Η ιστορική κίνηση δεν συντελείται κάτω από τις όποιες σημαίες ευκαιρίας. «Τα παιδιά της γαλαρίας» σπρώχτηκαν από τις αδυσώπητες ανάγκες του καιρού τους. Εμπνεύστηκαν από κάποιες ιδέες, από κάποιες αρχές. Αυτή η κίνηση της αυταπάρνησης και του αίματος, είχε πίσω της τον μαρξισμό κ. Χατζιδάκι. Ένα μαρξισμό όμως ανάπρηρο. Θολό σε γενικές ιδέες και γραμμές. Γι' αυτό και συντρίφτηκε.

Ωστόσο, επειδή η μνήμη του κ. Χατζιδάκι επιμένει με πείσμα να λειτουργεί, όπως λέει ο ίδιος, ας μας θυμίσει πώς μια προσωπικότητα σαν τη δική του, χώθηκε σαρβάντα χρόνια τώρα, μέχρι το λαιμό, στο ανάληγτο κατεστημένο «των δοσίλογων και φασιστών με τους γαλάζιους μανδύες εθνικοφροσύνης».

ΔΙΑΛΟΓΟΣ

Πώς αντέδρασε στο μετεμφυλιακό όργιο της παράταξης που ανήκει; Με ποιο τρόπο αντιστάθηκε στη χούντα και δεν το ξερομυ;.

Όλα αυτά τα χρόνια, η ψυχή «των παιδιών της γαλαρίας» του φεκιζόταν, εξευτελιζόταν, κουρελιαζόταν από ένα κράτος εγκληματικών ορδών. Δεν τις υπερασπίστηκε ποτέ.

Αλλά ο κ. Χατζιδάκις έχει στόχο μέσα στο άρθρο του. Στο επιμύθιο, οδηγεί κατάλληλα τα νερά στην κοίτη που θέλει:

«Τα παιδιά της γαλαρίας όπου να τελειώνουν τη θητεία τους. Γι' αυτό και η νίκη του ασαφούς και ερμαφρόδιτου ελληνικού σοσιαλισμού».

Σαρβάντα χρόνια, γράφει, τα δούλευε όλα τούτα μέσα του. Τα 'πε όμως τώρα, που ξανακέρδισε τις εκλογές το ΠΑΣΟΚ. Πριν, είχε πάθει αμνησία.

Κι όσο για το σοσιαλισμό του ΠΑΣΟΚ, δεν είναι ούτε ασαφής, ούτε ερμαφρόδιτος. Απλούστατα δεν είναι σοσιαλισμός. Κι ο κ. Χατζιδάκις το γνωρίζει. Αλλά σαν ευφυής αστός, έκαμε ένα συναισθηματικό κύκλο πάνω στις μνήμες που ακόμα πονάνε, για να χρησιμοποιήσει στο τέλος μια ψευδεπίγραφη ταυτότητα, σε βάρος της σοσιαλιστικής ιδέας, που τόσο απεχθάνεται.

Νίκος Θεοδόσης - Φεζούλης

● Η δεύτερη παράλειψη ήταν στο γράμμα με τίτλο «Η αφαίρεση διπλωμάτων». Αφορούσε σχετική διαμαρτυρία της «κίνησης για τα δικαιώματα των ψυχασθενών», της «Επιτροπής για το Στρατό» και της «Κίνησης για τα δικαιώματα των Μοτοσυκλετιστών» για το Π.Δ. 255/84 «περί κυκλοφορίας αυτοκινήτων». Η διαμαρτυρία των παραπάνω κινήσεων τελειώνει ως εξής. (ANTI τχ. 296 σελ. 56):

Επιπλέον αυτοί οι άνθρωποι στιγματίζονται δημόσια και οριστικά σαν «επικίνδυντοι» με απερίοριστες επιπτώσεις στη ζωή

τους. Υπάρχουν άνθρωποι αυτή τη στιγμή που έμειναν χωρίς δουλειά επειδή τους αφαιρέθηκε το επαγγελματικό δίπλωμά τους.

Ακόμη ο γιατρός επεκτείνει τον θεραπευτικό του ρόλο στη διαφύλαξη της δημόσιας τάξης, πράγμα που ήδη συνέβαινε και με τον βίαιο εγκλεισμό, και σ' αυτή την περίπτωση καλείται να έχει το ρόλο του... ρυθμιστή της κυκλοφορίας.

Πιστεύουμε ότι η καταστολή, η στέρηση στοιχειωδών δικαιωμάτων και ο δημόσιος στιγματισμός ανθρώπων που είτε η συμπεριφορά τους θεωρήθηκε «διαφορετική», είτε δεν ήταν ικανοί, είτε αρνήθηκαν να υπηρετήσουν τη θητεία τους, όχι μόνο δεν βοηθάει στο να αντιμετωπιστεί ένα υπαρκτό κοινωνικό πρόβλημα αλλά το συντηρεί και το εντείνει. Και πολύ φοβόμαστε πως αυτό το μέτρο είναι μόνο η αρχή για την ολοκληρωτική απομόνωση και περιθωριοποίηση των ανθρώπων που η συμπεριφορά τους κρίνεται «διαφορετική» από εκείνη του «μεγάλου πλήθους».

Θεωρήσαμε λοιπόν σκόπιμο, όσοι αισθανθήκαμε ότι το μέτρο μας αφορά άμεσα, να ενώσουμε τις προσπάθειές μας, για να πετύχουμε την άμεση και οριστική κατάργησή του. Μαζί, καλούμε, κάθε άνθρωπο, φορέα, ή ομάδα, που είτε θίγεται από τα διατάγματα, είτε νιώθει την ανάγκη να αντισταθεί στη ρατσιστική διαίρεση των πολιτών σε ειδικές κατηγορίες, το στιγματισμό και τη δημιουργία «του κοινωνικού μαύρου πρόβατου!», στην άδικη και αυθαίρετη αφαίρεση στοιχειωδών δικαιωμάτων όπως της κίνησης και της εργασίας, να βρεθούμε μαζί σε μία συλλογική προσπάθεια.

Κίνηση για τα Δικαιώματα των «Ψυχασθενών»

Επιτροπή για το Στρατό

Κίνηση για τα Δικαιώματα των Μοτοσυκλετιστών

● Η τρίτη παράλειψη «έκοψε» εντελώς το γράμμα της Αμυλίας Φάλη. Στη σελίδα 57 του προηγούμενου τεύχους δημοσιεύθηκε μόνο η εισαγωγή στο γράμμα της

ΛΟΥΤΣ ΛΑΤΟΥΣΕΡ
Στοιχεία
αυτοκριτικής

ΣΕΙΡΑ: ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΛΥΤΥΠΟ • ΑΘΗΝΑ 1981

ΡΑΛΦ ΜΙΛΛΙΜΠΛΑΝΤ
Το Κράτος
στην καπιταλιστική
κοινωνία

ΣΕΙΡΑ: ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΛΥΤΥΠΟ • ΑΘΗΝΑ 1981

ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ
Για τον Γκράμσι
Μετάφρ. Σαπφίρ
και Αλ. Τσιτσέρι
ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ

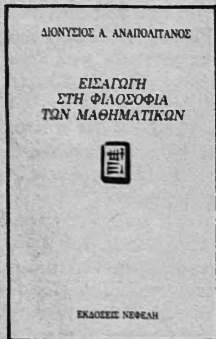
ΣΕΙΡΑ: ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΛΥΤΥΠΟ • ΑΘΗΝΑ 1981

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΟΛΥΤΥΠΟ

ΣΕΙΡΑ: «ΣΥΓΧΡΟΝΗ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ»

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ
ΑΘΗΝΑ: «ΠΟΛΥΤΥΠΟ»,
Δεινοκράτους 131, τηλ. 72.29.237
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: «Μ. ΚΟΤΖΙΑ ΚΑΙ ΣΙΑ»,
Τσιμισκή 78, τηλ. 279.720

Δ. ΑΝΑΠΟΛΙΤΑΝΟΣ
ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ

εκδόσεις **ΝΕΦΕΛΗ**
Μαυρομυχάλη 9, ΑΘΗΝΑ
Τηλ. 3607744, 3604793

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΛΥΤΥΠΟ

ΣΕΙΡΑ: ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ
ΨΗΦΙΔΕΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΡΓΥΡΙΟΥ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ
ΣΤΡΑΤΗΣ ΤΣΙΡΚΑΣ
ΝΤΙΝΟΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΠΟΥΛΟΣ
ΕΠΤΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΓΙΑ ΤΟΝ
ΝΙΚΟ ΚΑΒΒΑΔΙΑ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ
«Ο ΕΡΩΤΑΣ ΣΤΑ ΧΙΟΝΙΑ»
ΤΟΥ ΑΛΕΞ. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗ
ΜΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΗ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ
ΑΘΗΝΑ: «ΠΟΛΥΤΥΠΟ»,
Δεινοκράτους 131, τηλ. 72.29.237

αναγνώστριάς μας, που είχε τίτλο «Εκπαίδευση και ανεργία». Να τι προτείνει, μεταξύ άλλων, για να «λυθεί» το εκπαιδευτικό πρόβλημα και η ανεργία:

... Κατάργηση των εισαγωγικών. Ελεύθερα Πανεπιστήμια. Δυνατότητα δύο ή τριών εξεταστικών περιόδων. Και ύστερα στο σπίτι τους.

Να λειτουργούν επί 24ωρου βάσεως για να μπορούν να εξυπηρετούν εργαζόμενους φοιτητές. Να μπει τάξη, να γίνουν τα Πανεπιστήμια πνευματικά εργαστήρια. Θα πουν! Έχουμε χιλιάδες ανέργους να προσθέσουμε και άλλους; Κατάργηση των διπλοθεσιτών. Καθηγητής φυσικός διδάσκει και Βιολογία. Η σύνταξη να δίνεται σε οποιαδήποτε βαθμίδα στα 55. Για να εργαστούν και οι νέοι. Αύξηση των μισθών οπότε ένα να είναι το επάγγελμά τους. Ούτε σύμβουλοι ούτε μουσικοσύμβουλοι. Ανέβασμα σπουδών μέσα στα Πανεπιστήμια και έλεγχο των φοιτητών εάν πράγματι σπουδάζουν για να μην πληρώνει άδικα τις σπουδές ο ταλαίπωρος γονιός. Φθάνει η έξοδος των παιδιών από την πατρίδα. Θα καταντήσουμε χώρα γερόντων. Αυτή η μετανάστευση για αναζήτηση σπουδών πόσα δράματα κρύβει!

Αιμιλία Ψάλτη

ΒΑΘΕΙΕΣ ΑΝΗΣΥΧΙΕΣ

● Ανησυχούν για τις απόψεις, τις θέσεις και τη γραμμή του **ΑΝΤΙ** τελευταία οι αναγνώστες μας **Γ. Καστρινάκης** και **Ιπ. Μυλωνάς**. **Αφορμή**, το κείμενο της **«Άντεια» Φραντζή** «Ίσως έτσι, ίσως κι αλλιώς» στο **τχ. 293**, που φαίνεται να έκανε βαθύτερες τις ανησυχίες τους. Στο προηγούμενο τεύχος (αρ. 296) δημοσιεύτηκε η επιστολή του **Ιπ. Μυλωνά**. **Ετεροχρονισμένα**, δημοσιεύουμε σήμερα την επιστολή του **Γ. Καστρινάκη**, μια ακόμη παράδειψη από το προηγούμενο τεύχος:

Η πίκρα είναι κατοικίσιμη; Μια σειρά αναφορές με εντυπωσιακή συχνότητα στα τελευταία τεύχη του **«Αντί»** αναλαμβάνουν να μας πείσουν πως ναι. (Να μας πείσουν υποχρεώνοντάς μας να το βιώσουμε!).

Ο λόγος για την Ορθοδοξία. Δηλαδή γι' αυτό το πλήθος των δριμυτάτων αιχμών εναντίων της, που στα πρόσφατα τεύχη εισχωρούν με καταιγιστικό ρυθμό μέσα σε άρθρα που ασχολούνται με κάθε είδους θέματα. Το δικό μου εγχείρημα λοιπόν, μια απλή απόπειρα για κατάθεση μιας απάντησης. Βέβαια στα στενά πλαίσια ενός γράμματος μια απάντηση σε κάθε μια απ' αυτές τις αναφορές είναι αδύνατη. Θα περιοριστώ να επισημάνω λοιπόν ότι το βασικό χαρακτηριστικό που διατρέχει αυτή την προσπάθεια για πολεμική σχεδόν στο σύνολό της (και πέρα από το γεγο-

νός ότι η ειρωνεία αναδεικνύεται η προσφιλέστερη μέθοδος) είναι ότι στην ουσία ο στόχος εναντίον του οποίου καταφέρεται δεν είναι η Ορθοδοξία: είναι μια παραποίηση της, κυριολεκτικά ένα φάντασμα της, διαμορφωμένο κατά τις επιθυμίες του εκάστοτε αρθρογράφου. Αναφέρω ενδεικτικά ένα παράδειγμα από το τελευταίο τεύχος (τχ. 293). Η **«Άντεια Φραντζή»** σ' ένα άρθρο (για άσχετο θέμα) όπου αναζητά ευκαιρίες για να στραφεί εναντίον αυτού που η ίδια αντιλαμβάνεται ως «θρησκεία» (θεωρώ φυσικά μάταιο να επεκταθώ εδώ εξηγώντας ότι η Ορθοδοξία δεν είναι θρησκεία: σημασία έχει πάντως ότι για σας ισχύει αυτή η εξίσωση, δηλαδή λέγοντας θρησκεία περιλαμβάνετε και την Ορθοδοξία) φτάνει στο σημείο (η φράση δεν είναι δική της, αλλά την αναδημοσιεύει με ολόφανερο ενθουσιασμό) να κάνει λόγο για «θρησκευτική μισαλλοδοξία», επιχειρώντας μ' αυτό τον τρόπο να υποβάλλει (ακόμα περισσότερο: να επιβάλλει, προβάλλοντας ως δεδομένη) την ιδέα ότι όταν κάποιος ξεκινά από «θρησκευτικές» αφετηρίες, καταλήγει, περίπου, περίπου φυσικά, δηλ. αναγκαστικά, στην μισαλλοδοξία —κατά των «εχθρών» εννοείται. Εδώ έχουμε πια να κάνουμε με χωρίς δισταγμό αντιστροφή της πραγματικότητας. Χρειάζεται άραγε να επιχειρηματολογήσω για το ότι πρόκειται για υπόδειγμα φασιστικού (ναι, φασιστικού) τρόπου σκέψης; Η **Α. Φ.**, χωρίς ίχνος ντροπής μας καταλογίζει ότι μισούμε θέλουμε δεν θέλουμε! Άναυδος μπροστά στη σκασιότητα της επίθεσης δεν μπορώ παρά να υπενθυμίσω για όσους από τους αναγνώστες του **«Αντί»** επιμένουν να διατηρούν μια στοιχειώδη αντικειμενικότητα απέναντι στα γεγονότα, τα λόγια του **Ολ. Κλεμάν** (αναφέρεται σε ένα αγιορίτη μοναχό): «κουβαλούσε στην προσευχή του όλους τους ανθρώπους, όλη την ανθρωπότητα, όλες τις ανθρωπότητες, ακόμα και την Ινδία και την Κίνα. Όλους τους παραπεταμένους κι όλους τους χαμένους. Και πρώτα - πρώτα τους διώκτες της Εκκλησίας. Γιατί, για κείνον, η μόνη υπόδειξη πως περπατάει κανείς «εν Χριστώ» και προς τον Χριστό, είναι η ευαγγελική αγάπη στους εχθρούς».

Πέρα από αυτή την ειδική περίπτωση πάντως, επιχειρώντας μια γενική αναφορά σ' όλες αυτές τις αντί-ορθόδοξες αιχμές, αυτό που θα 'θελα να επισημάνω, για όσους (πέρα από φράσεις της μόδας) όντως πιστεύουν ότι το ύψος έχει κάτι να πει για το ήθος, είναι ο αλλաζονικός τρόπος της εκφοράς τους. Ελπίζω ότι δεν υπάρχει αναγνώστης του **«Αντί»** που να μην είναι σε θέση να αντιληφθεί ότι πρόκειται για απόψεις εξαιρετικά «εύκολες» και αβασάνιστες, απόψεις που η μόνη δυνα-

μική «πειθούς» που θα μπορούσαν να εμπιστευτούν (όπως όντως κάνουν) είναι η βιαιότητα της εκφοράς τους. Ειλικρινά δεν ξέρω γιατί τέτοιο πάθος. Αυτό που θα 'χα να παρατηρήσω ωστόσο είναι ότι ένας από τους λόγους που μας φέρνουν κοντά στην Ορθοδοξία (όσους μας φέρνουν) είναι ότι αντίθετα με την εντυπωσιακή ευκολία των αφορισμών της μαρξιστικής αριστεράς, αναζητάμε ένα χώρο όπου ο λόγος θα ωριμάζει με οδύνη, κι ίσως ακόμα θα προφέρεται με ρίγος. Επιτρέψτε μου να θεωρώ ότι η αλήθεια δεν μπορεί παρά να 'ρχεται επιβράβευση όχι του κομπασμού (ακόμα περισσότερο: της χυδαιότητας —θυμηθείτε για παράδειγμα, τα άρθρα ενός **Νίκου Μάργαρη**, ενός **Σπύρου Καβουνίδη** ή ενός **Γιώργου Κατηφόρη**) αλλά του πόνου, ότι δεν μπορεί να στεφανώνεται παρά πρόσωπα που τα στόλισαν δάκρυα, κι ακόμα (σκανδαλό:) ότι δεν μπορεί να γίνεται γνωστή παρά μόνο πάνω από ένα σταυρό.

Δεν ξέρω (ξαναλέω) γιατί τόσο μίσος κατά της Ορθοδοξίας. Όσο δύσκολο κι αν είναι να το καταλάβετε ωστόσο, θα σημειώσω ότι η δική μας επιλογή γι' αυτήν, δεν έχει την έννοια παρά μιας αδιάλλακτης άρνησης σε κάθε τι που ματώνει την ανθρωπιά μας, δεν αποτελεί παρά την έκφραση μιας ανεπιφύλακτης κατάφασης στην αδιότητα. Το μόνο πράγμα που μας ενδιαφέρει άλλωστε, ήταν πάντα και παραμένει μια απάντηση που διατηρεί τα μάτια διάφανα.

Για να το πω αλλιώς, αυτό που αρνηθήκαμε να κάνουμε ήταν να προδώσουμε τις πιο ευαίσθητες στιγμές μας. (Ξέροντας βέβαια ότι εξασφαλίζουμε έτσι το χλευασμό των νέων Αλεξανδρέων). Κι αυτό που τολμήσαμε (απόβλητοι από τις αγορές του αιώνας) ήταν να εμπιστευτούμε τις χίλιες μυστικές φωνές μέσα μας, για τα όσα, στις στιγμές της βαθιάς σιγής και της απέραντης γαλήνης, ανεπιφύλακτα (για όσους δεν έχουν ξεχάσει να τις αποκρυπτογραφούν, δηλαδή για όσους δεν έχουν πάψει να τους παραδίδονται) συγκατανεύουν: την προσωπική υπαρέτηση της Αγάπης και την αλήθεια πως ναι, το νόημα της ύπαρξης δεν μπορεί, παρά να 'ναι μια «νηφάλια μέθη», «καύση καρδιάς», πορεία ως την άκρη του έρωτα. Το ξεχείλισμα μιας διάθεσης για χωρίς όρους και χωρίς όρια αυτοπροσφορά.

Και, βέβαια, το «μέγα μυστήριο» επιμείναμε (ιχνηλάτες μιας απάντησης που διέωσαν οι αστραπές) να το αναζητήσουμε μέσα στις εκκλησίες. Εκεί όπου η ζωή αποκαθίσταται στη χαμένη την πληρότητα: τη μυσταγωγία. Εκεί όπου προσφέρονται ως ευχαριστία, ως προσευχή, ως ύμνος. Δηλαδή εκεί που μπορεί να μας χαρίσει τις πλουσιότερες και ομορφότερες στιγμές της: τις

στιγμές της κατάνυξης, φτάνοντας ως τα έσχατα όρια: στην πραγματικότητα του θαύματος! (Ιουδαίοις μεν σκάνδαλον, Έλλησι δε μωρία).

Χωρίς να ξεχνάμε βέβαια ότι σ' αυτό τον κόσμο όσοι αγαπάνε δεν έπαψαν να τρώνε βρώμικο ψωμί... (ωστόσο, ποιος θα ισχυριστεί ότι είναι τάχα λόγος αυτός για να πάψουμε το τραγούδι μας;).

ΑΘΗΝΑ: ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ

● Με αφορμή το κείμενο του Χρ. Λάζου «Αθήνα, Πολιτιστική Πρωτεύουσα Ευρώπης 1985. Μια σύντομη αποτίμηση», Αντί, τχ. 293, ο Λάκης Κουρετζής παρατηρεί τα παρακάτω:

Αγαπητό Αντί,

Στη σύντομη μα ενδιαφέρουσα αποτίμηση του προγράμματος εκδηλώσεων της «Πολιτιστικής Πρωτεύουσας της Ευρώπης», του Χρήστου Λάζου που δημοσίευσες στο τεύχος 293, έχω να προσθέσω τα παρακάτω:

Εκείνο που μου προκάλεσε έκπληξη και θέλω να επισημάνω είναι η ολοκληρωτική σχεδόν απουσία από το πρόγραμμα εκδηλώσεων για παιδιά. Περίεργα τα παιδιά ξεχάστηκαν τελείως. Θα 'πρεπε και σ' αυτά ν' απευθύνεται η «Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης». Αν υπολογίσουμε ότι τα σημερινά παιδιά είναι οι αυριανοί ενεργοί πολίτες της Αθήνας του 2000, σε ποιους θα 'πρεπε να διοχετευτούν κάποια ερεθίσματα, μηνύματα, μεθοδεύσεις συμμετοχής; Σ' ένα πρόγραμμα που καθώς δείχνει από την πληθωρικότητά του φιλοδοξεί να μην αφήσει τίποτα το «πολιτιστικά» δρώμενο απ' έξω, δεν βρέθηκε μια «κάποια» έστω εκδήλωση για παιδιά;

Κάτι το χαρακτηριστικό που ανάγεται ίσως στην ψυχολογία της «Πρωτεύουσας - Πολιτιστικής - της Ευρώπης του 1985»: Κάθε τι που ξεφεύγει από την κατεστημένη αντίληψη του «θεάματος», τη διαδικασία «παραγωγής - κατανάλωσης» το χαρακτηρίζουμε εύκολα «τρελό». Όλος ο Τύπος (οι δημοσιογράφοι βέβαια) χαρακτήρισαν «τρελούς» τους Streets of Fools τον καθ' όλα σοβαρό κι ευπρεπή «θίασο του δρόμου» που μας ήρθε από το Άμστερνταμ. Το τι άκουσαν και τι είπαθηκε γι' αυτούς τους γελοιοποιούς της καθημερινότητας από το κοινό αλλά κι από τον Τύπο δεν λέγεται. Οι άνθρωποι παίζουν ένα «θεατρικό παιχνίδι» ανθίστανται στη διάβρωση της καθημερινότητας με τη φαντασία. Υπάρχουν και στην Ελλάδα κάποιοι τέτοιοι «τρελοί» που τους έχουμε ανάγκη. Τους χάσαμε. Να κάτι που μόνο τα παιδιά θα μπορούσαν να καταλάβουν.

Μια πρωτεύουσα της Ευρώπης

σήμερα, αγκιστρωμένη στη συντήρηση και στην παρελθοντολογία, στην αναπαραγωγή των προϊόντων που παράγει η εγχώρια και ξένη βιομηχανία «πολιτιστικών» αγαθών, πόσο Πρωτεύουσα είναι *σήμερα πολιτιστική*, στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο;

Στις «επιλογές» που κάνει ο Χρ. Λάζος στο πρόγραμμα εκδηλώσεων στον τομέα «ΘΕΑΤΡΟ» μάταια αναζητούμε μια παράσταση ελληνικού θιάσου σ' ύψους - σημερινή, έστω μια παράσταση νεοελληνικού θεατρικού έργου.

Η ανισότητα του προγράμματος στον τομέα αυτό πέρα από κάποια ποιοτικά μεγέθη, αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της αντίληψης που επικρατεί στην «Πρωτεύουσα» σχετικά με την έννοια «Θέατρο και Πολιτιστικά αγαθά». Μια σύγκριση ας πούμε στο πρόγραμμα της Ορέστειας του Στάν, του ινδικού έπους «Μαχαμπαράτα» του Χωλ, ή της «Καταιγίδας» του Στρέλερ με τους «Θεατρικούς αγώνες» ερασιτεχνικών θιάσων που διοργανώνει ο Δήμος της Αθήνας και συμπεριλαμβάνονται στο ίδιο πρόγραμμα, μας δίνει το στίγμα των διαφορετικών αντιλήψεων που επικράτησαν στην κατάρτιση του προγράμματος. Και δεν λέω ότι το Ερασιτεχνικό Θέατρο είναι ευκαταφρόνητο «πολιτιστικό αγαθό» —κάθε άλλο— η συμπαρουσία του όμως με τον τρόπο που γίνεται, την έκταση και την συμπαράταξή του με άλλες εκδηλώσεις διαφορετικού βεληνεκούς δημιουργεί σύγχυση και αντίφαση. Εκτός κι αν με τον τρόπο αυτό θέλουμε να καλύψουμε κάπως στο πρόγραμμα την έλλειψη έργων νεοελλήνων θεατρικών συγγραφέων.

Αυτά που αναφέρω ότι συμβαίνουν στον τομέα *θέατρο* λίγο πολύ τα βλέπουμε και στον τομέα «μουσική» - «χορό» κτλ.

Ανόμοια κι ετερόκλητα επίπεδα δημιουργούν μια εντύπωση (μόνο εντύπωση;) έλλειψης κάποιου άξονα από το πρόγραμμα, —συγκεκριμένου στόχου και σαφήνειας. Μάταια αναζητώ το νόημα, την «πολιτιστική» διάσταση και «ταυτότητά» του.

Το «πλήθος και το πάθος» μπορεί να καθορίζει τη διάσταση του σε κυβικά μέτρα κατεχόμενου χώρου στις πολιτικές συγκεντρώσεις, το πλήθος των εκδηλώσεων κι ο αριθμός των παθιασμένων που τις παρακολουθούν δεν σημαίνουν αυτάματα την ύπαρξη κάποιας αντίστοιχης «πολιτιστικής» πραγματικότητας, πολύ περισσότερο δεν σημαίνουν «ανέβασμα» πολιτιστικό.

Κάθησα και μέτρησα το πλήθος και το είδος των εκδηλώσεων που δεν θα βλέπαμε, δεν θ' ακούγαμε, των παραστάσεων που ετοιμάστηκαν ειδικά για τον γιορτασμό. Έψαξα —σύγκρινα

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

προς τις γυναίκες και τους άντρες ηλικίας 25-50 ετών

(άλλοτε αναγνώστες του «ΜΙΚΡΟΥ ΗΡΩΑ»).

—για όσους αγάπησαν τον «ΜΙΚΡΟ ΗΡΩΑ», το δρυλικό ανάγνωσμα των παιδικών τους χρόνων και τον ξαναφέρνουν συχνά στη σκέψη τους με βαθιά συγκίνηση και γλυκιά κάπως θλιμμένη νοσταλγία.
—για όσους θα ήθελαν, ν' αποκτήσουν για τη βιβλιοθήκη τους τους εξαντλημένους πια τόμους του αγαπημένου τους περιοδικού και να γκαρτίσουν τα παιδιά τους τις συναρπαστικές ιστορίες που τους γαλούχησαν...

★... ο «ΜΙΚΡΟΣ ΗΡΩΣ» ξανακυκλοφορεί σε νέα (ΤΕΤΑΡΤΗ από το '52) έκδοση, σε σχήμα βιβλίων τσέπης (ένα βιβλίο για κάθε τόμο)!

★... σε πρώτη φάση, θα τυπωθούν οι πρώτοι 20 τόμοι και θα κυκλοφορήσουν μέσω του Πρακτορείου Εφημερίδων Αθηναϊκού Τύπου, ένας την εβδομάδα (κάθε Πέμπτη).

Ο Μικρός ΗΡΩΣ

Σελίδες 210
Τιμή 150 δραχμές

Ζητήστε ΣΗΜΕΡΑ
στα περίπτερα τον τόμο 18

...για τη βιβλιοθήκη σας και τα παιδιά σας!

δεν βρήκα. Τα πάντα θα μπορούσαμε να τα δούμε έστω κι αν δεν υπήρχε το συγκεκριμένο γεγονός. Η μέθοδος της «ένταξης» παράστασης —συναυλίας— έκθεσης - χορού— κτλ. που έτσι κι αλλιώς π ή ρ χ ε και θα υπάρχει μπορεί να συμπεριλάβει τα πάντα... αλλά δεν π ρ ω τ ο τ υ - π ε ι, δεν παράγει καινούργια δ η μ ι ο υ ρ γ ι κ ά κ ύ τ τ α ρ α, δεν ενεργοποιεί τον μόνιμο ευρισκόμενο σε παθητική κατάσταση Έλληνα καταναλωτή πολιτιστικών αγαθών. Με την ίδια λογική θα μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε στο πρόγραμμα και μια συναυλία με τραγουδιών του μακαρίτη Νίκου Γούναρη του «τροβαδούρου» της Αθήνας, που ύμνησε τραγουδιστικά τα «κάλλη της». Απορώ πως δεν βρέθηκε ένα μουσικό συγκρότημα να το προτείνει...

Μέσα σ' ένα τέτοιο πρόγραμμα —μαμούθ (είναι πράγματι άξιοι κάθε επαίνου οι άνθρωποι του ΥΠΠΕ που σχεδίασαν και σε χρόνο ελάχιστο οργάνωσαν μια εκδήλωση σαν κι αυτή) είναι φυσικό να υπάρχουν αντιρρήσεις όταν μάλιστα παίζουν κάποια θέματα «επιλογών». Το πρόγραμμα σίγουρα δεν θα κριθεί από τις αδυναμίες του αλλά από τα θετικά σημεία του που δεν είναι λίγα.

Τα όσα σημειώνω λοιπόν δεν έχουν τον χαρακτήρα κριτικής. Είναι περισσότερο η έκφραση μιας ανησυχίας και μιας άλλου είδους συμμετοχής στα «δρόμω-να».

Α ν η σ υ χ ι α ς μήπως και η ευκαιρία αυτή γίνει αφορμή ενός άλλου είδους συστήματος «επιχορηγήσεων» οικονομικών και «πολιτιστικών». Καθόλου απίθανο αύριο η ένδειξη «συμμετείχε» στις εκδηλώσεις «Αθήνα, Πολιτιστική Πρωτεύουσα της Ευρώπης» να έχει και το ανάλογο αντί-τιμο.

Σ υ μ μ ε τ ο χ ή ς : Γιατί μόνο όταν τέτοιες εκδηλώσεις αποτελέσουν αντικείμενο ενός ευρύ-τερου διάλογου είναι δυνατό να αρθρωθεί πράγματι μια π ρ ό - τ α σ η πιο ικανή ν' αντιμετωπίσει τις δυσκολίες, αλλά και τις απαιτήσεις του μέλλοντος μιας πόλης όπως η Αθήνα, που καταναλωτική, ευδαιμονούσα και πεισματικά συντηρητική, «θεάται» ακόμα από το βράχο της Ακρό-πολης το πολιτιστικό μας γίγνε-σαι.

Φιλικά
Λάκης Κουρετζής

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ ΠΕΡΙΕΡΓΑ

● Με τον τίτλο «Βίος ανεόρτα-στος...» ο κ. Ανδρέας Παναγό-πουλος μας έστειλε την επιστολή που δημοσιεύουμε στη συνέχεια:

Επειδή «βίος ανεόρταστος μα-κρά οδός απανδόκευτος», χρειά-ζονται διακοπές. Και επειδή σ' έ-χει φάει η ξενιτιά στο Αμβούργο, ας πούμε, χρειάζονται διακοπές στο πατρίντα. Και επειδή τόσα χρόνια έχεις μάθει στο «γερμανι-κό», χρειάζονται διακοπές στο πατρίντα και δωρεάν, ει δυνατόν. Ιδού τι μπορείς να κάνεις αν είσαι Σάυλοκ ή Αρπαγκόν και καπάτσος. Πρώτον: Αν είσαι, ας πούμε, Πανεπιστημιακός κά-ποιος βαθμίδα εκεί, βάζεις λυ-τούς και δεμένους και, χρησιμο-ποιώντας το κύρος του πρώην καθηγητή σου εδώ, επιτυγχάνεις να εκλεγείς στο πατρίντα. Μετά, δείχνοντας ότι η μακρά παραμο-νή σου στην Εσπερία δεν σε έχει αλλοτριώσει από τα αγνά ήθη της ελληνικής επαρχίας, τους α-φήνεις όλους σύζυλους: δεν έρχε-ται στη θέση, όπου σε εκλέξε-αν «αβρόχοις ποσί», αλλά χρησιμο-ποιείς την εδώ «επιτυχία» σου για να ανέβεις εκεί στην κορυφή· ο γέροντας πρώην καθηγητής σου εδώ, που σε ήξερε «εξ απαλών ο-νύχων», μουρμουρίζει σα να μι-λάει στον εαυτό του: «αγαπητέ μου, θάττον ή βράδιον θα ανακα-λύψετε ότι πίσω από αυτόν τον σοβαροφανή Ευρωπαίο κρύβεται ένας παμπέσης βλάχος» (!).

Δεύτερον: βάζεις μπροστά τη φάμπρικα των συνεδρίων και των επιτροπών στο εξωτικό πα-τρίντα. Επειδή στα συνέδρια δεν έχεις ποτέ να πεις τίποτα (ως γνωστόν η σιωπή είναι χρυσός) δεν έρχεται ως απλός σύνεδρος, που πρέπει και κάτι να πει, αλλά φροντίζεις δι' αλληλογραφίας να μπει στην οργανωτική επιτρο-πή, και ιδού οι διακοπές στο πα-τρίντα, και δωρεάν: Επειδή όμως τα συνέδρια γίνονται συνήθως κάθε τρία ή τέσσερα χρόνια, για τα ενδιάμεσα χρόνια φροντίζεις, μέσω φίλων σου στη Διοικούσα Επιτροπή ενός νέου Πανεπιστη-μίου, να μπει στο εκλεκτορικό σώμα για τις εκλογές αυτών που θα επανδρώσουν το νέο ίδρυμα. Ο (τέως) υπουργός παιδείας, που είναι συμπατριώτης σου και εξί-σου με σένα σιωπηλός και φρόνι-μος (πώς το λέει στην Αγία Γρα-

φή «έστε φρόνιμοι ως οι όφεις και λευκοί ως αι περιστεραι»; και βέ-βαια «ουδείς σιωπήσας μετενόη-σε» —όταν σιωπάς με νόημα ό-λοι νομίζουν ότι είσαι σοφός και ενάρτεος) κόβει από την επιτρο-πή έναν Ιωάννη Κακριδή, αλλά θα προτιμούσε να κόψει ό,τι πο-λυτιμότερο (;) έχει παρά να κόψει εσένα, το στυλοβάτη της κοινω-νίας, το καμάρι της βλαχιάς, το σιωπηλό καύχημα του ελληνικού «δαιμονίου» στο εξωτερικό (ο Σεφέρης διαφωνούσε· πίστευε ότι το μόνο «δαιμόνιο της φυλής» εί-ναι ο κατεξυτελισμός των θε-σμών).

Εσύ λοιπόν στην αρχή, όταν τους βλέπεις στην επιτροπή που τους πονάει, για να εξασφαλίσεις πολλές διακοπές και δωρεάν στο πατρίντα, πατάς πόδι: δεν συμ-φωνείς με την άρπα-κόλλα μετά-κληση του εκλεκτού ομοίου σου, εκείνου του κουμπάρου που προορίζεται να παίξει το ρόλο μπροστάρη και τοποτηρητή τους στο νέο ίδρυμα. Αυτοί ξαφνιά-ζονται για λίγο. Αλλά, επειδή εξί-σου κωλοπετσωμένοι με σένα, υ-ποχωρούν και ανασυντάσσονται: αντί να σε πολεμήσουν, καταλα-βαίνοντας πού πονάς εσύ, σε φι-λοξενούν οικογενειακώς στον τό-πο τους εντελώς δωρεάν (το γή-πεδο δικό τους, η μπάλα δική τους κι ο διαιτητής πιασμένος). Παστρικά πράγματα δηλαδή, και λεβέντικα.

Τον άλλο χρόνο «μεταπειθε-σαι» για κείνον τον ανδιωτελή και αγνό τοποτηρητή τους, ψηφί-ζεις τη μετάκλησή του και συνά-μα το κόψιμο (χωρίς μάλιστα να φανεί η να μιλήσεις καθόλου) ό-λων των επιβουλευτών της αμι-γούς καθαρότητας του αίματος: πρέπει να μείνουν θέσεις και για τις συζύγους, τα ανήψια και τους άλλους κομματικούς φίλους... Και αφού περάσουν, για δυο τρία χρόνια, τη φάση τη λεγόμενη του «ψόφιου κοριού», μέχρι να κοπά-σει ο σάλος, γιατί είχαν εκτεθεί χοντρά, «ξαναχτυπούν» φέτος με νέες εκλογές για την ταχτοποιή-ση των συζύγων κτλ., και σε ξα-νακαλούν να παίξεις το σεμνό παιχνίδι τους.

Έτσι, εσύ και δωρεάν διακο-πές για πολλά - πολλά καλοκαί-ρια έχεις εξασφαλισμένα στο ε-ξωτικό πατρίντα και μέγα εθνικό έργο επιτελείς προς δόξαν της αιωνίου Ελλάδος.

Ιστορίες για αγρίους; Όχι, ι-στορίες για κυρίες.

Ανδρέας Παναγόπουλος

ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΗ
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ
Δημοχάρους 60
115 21 Αθήνα
Τηλ. 72.32.713 — 72.32.819

- Εκδότης:
ΧΡΗΣΤΟΣ ΠΑΠΟΥΤΣΑΚΗΣ
Δεινοκράτους 131
115 21 Αθήνα
- Δημόσιες σχέσεις
Διαφημιείς:
ΤΑΚΗΣ ΜΩΡΑΪΤΗΣ
- Υπεύθυνος τυπογραφείου:
ΙΩΑΝΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ
Σπάρτακου 9, Καλλιθέα
- Μοντάζ:
ΤΑΣΙΑ ΛΕΒΟΝ
- Φωτοστοιχειοθεσία:
«ΠΟΛΥΤΥΠΟ» ΕΠΕ
Δεινοκράτους 131
Τηλ. 72.29.237
- Αναπαραγωγή φιλμ:
«ΠΟΛΥΤΥΠΟ» ΕΠΕ
Δεινοκράτους 131
Τηλ. 72.29.237
- Εκτύπωση:
«Εκδοτικοί επιχειρήσεις»
Ν. ΘΕΟΦΑΝΙΔΗΣ Α.Ε.
Πειραιώς 52, Μοσχάτο
Τηλ. 48.12.558 - 48.22.779

- Κάθε ενυπόγραφο άρθρο εκ-φράζει την προσωπική άποψη του συγγραφέα του.
- Χειρόγραφα δεν επιστρέ-φονται.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Εσωτερικό

Εξαρ. 850 δρχ. · Ετήσια 1.700
Ετήσια Οργανισμών
Τραπεζών, κτλ.: 6.000 δρχ.
Φοιτητική έκπτωση 15%

Εξωτερικό

Ευρώπη · Μεσογ. χώρες:
εξάμηνη: δολ. 13
ετήσια: δολ. 26
Η.Π.Α. · Καναδάς · Απ. Ασία:
Αυστραλία · Ωκεανία:
εξάμηνη: δολ. 15
ετήσια: δολ. 30

- Εμβάσματα, επιταγές:
ΧΡΗΣΤΟΣ ΠΑΠΟΥΤΣΑΚΗΣ
Δημοχάρους 60
115 21 ΑΘΗΝΑ

- ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ: δρχ. 70
- ΠΑΛΙΑ ΤΕΥΧΗ: δρχ. 100

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

- Για τα βιβλιοπωλεία της Αθήνας:
Περιοδικό «ANTI»
Δημοχάρους 60
τηλ.: 72.32.713 - 72.32.819

- Για τα βιβλιοπωλεία Β. Ελλάδας: Βιβλιοπωλείο Μ. Κοτζιά και Σια Ο.Ε.
Τσιμισκή 78, τηλ. 279.720
546 22 Θεσσαλονίκη

καλοκαίρι
συντροφιά με τον

ΕΤΡΟΥΣΚΟ

Σε όλα τα βιβλιοπωλεία.

Πολεμιστής και εραστής,
σοφός και πειρατής,
αψήφησε ανθρώπους και θεούς
για να βρει τον εαυτό του...

ή λέξη

έλληνική και ξένη λογοτεχνία

ΑΛΕΞΗΣ ΜΙΝΩΤΗΣ: Το σκηνικό ψέμα και ή αλήθεια

ΜΑΡΙΟΣ ΠΛΩΡΙΤΗΣ: Θεατρο-λογικά...

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΑΡΟΥΧΗΣ: 'Η γλώσσα κόκαλα δέν έχει και κόκαλα τσακίζει

ΚΩΣΤΑΣ ΓΕΩΡΓΟΥΣΟΠΟΥΛΟΣ: 'Η λέξη· παρακλητική τής οράσεως και τής ακοής

ΣΠΥΡΟΣ Α. ΕΥΑΓΓΕΛΑΤΟΣ: Τό θέατρο του Λόγου και ό λόγος του Θεάτρου

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ:

Θεατρική Πράξη

ΚΩΣΤΑΣ ΜΟΥΡΣΕΛΗΣ:

Θεατές και θεατρίνοι

ΡΟΥΛΑ ΠΑΤΕΡΑΚΗ:

Οί Μοντέρνοι

(Θεατρική 'Επιθεώρηση)

ΣΠΥΡΟΣ ΒΡΑΧΩΡΙΤΗΣ:

Ναί και non

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΑΡΒΕΡΗΣ:

Ποίηση και Θέατρο· επάλληλα;

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ:

'Η γλώσσα στό νεοελληνικό θέατρο

ΓΙΩΡΓΟΣ ΜΑΝΙΩΤΗΣ:

'Η άόρατη λογοκρισία τών ρυθμών

ΠΙΕΤΡΟΣ ΜΑΡΚΑΡΗΣ:

Θεατρικός λόγος

και θεατρική γλώσσα

ΓΙΩΡΓΟΣ ΑΡΜΕΝΗΣ:

Τό Θέατρο και ό Λόγος

ΕΥΑ ΚΟΤΑΜΑΝΙΔΟΥ:

Θεατρικός λόγος -

λόγος ζωντανός

ΜΑΚΗΣ ΛΑΧΑΝΑΣ:

'Η αντίστροφη μέτρηση

στό λόγο του Samuel Beckett

θέατρο και λόγος αφιέρωμα

ΚΑΡΟΛΟΣ ΚΟΥΝ: Μιά συνομιλία γύρω απ' τόν κλασικό και τόν σύγχρονο θεατρικό λόγο

ΤΑΣΟΣ ΛΙΓΝΑΔΗΣ: Θέατρο και Λογοτεχνία: Παραλήρημα μέσα στην τρύπα του νερού

ΤΑΣΟΣ ΡΟΥΣΣΟΣ: 'Η μετάφραση τής κλασικής Τραγωδίας

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΠΟΤΑΜΙΤΗΣ: 'Από τό βιβλίο στή σκηνή

ANNA ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ: 'Η γλώσσα τής 'Επιθεώρησης

ΦΑΙΔΩΝ ΠΑΤΡΙΚΑΛΑΚΙΣ: 'Ο θεατρικός λόγος έρχεται κατά πάνω μας

σάν άμαξοστοιχία ή άερόστατο

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ: 'Ανάμεσα στην Ποίηση και τό Θέατρο:

στοιχεία θεατροφανούς ποιητικού λόγου στό έργο τής πρώτης μεταπολεμικής γενιάς

ΠΑΝΟΣ ΚΥΠΑΡΙΣΣΗΣ: 'Η θεατρική αποκάλυψη στόν ποιητικό λόγο

Σκηνογραφίες και κοστούμια του Διονύση Φωτόπουλου

«ΚΑΤΙ ΤΟ ΩΡΑΙΟΝ»!

Επιτέλους, ένα βιβλίο για την ελληνική κακογουστιά (κιτς); ένα βιβλίο «περιήγηση» στον κόσμο του φτηνού γούστου όπως διαμορφώνεται μέσα στην καθημερινή ζωή, την ελληνική ζωή, τη δική μας ζωή. Με κείμενα και φωτογραφίες που παρουσιάζουν ανάγλυφα το «κιτς», ένα φαινόμενο «γραφικό» αλλά και επικίνδυνο. **Ωραίο βιβλίο!**

«Κάτι το ωραϊόν»

Μέσα στις σελίδες του θα δείτε να παρελαύνουν... η Πατρίς, η Θρησκεία, η Οικογένεια, η Κοινωνία, η Επικοινωνία, η Πολιτική, η Τέχνη. Το κιτς υπάρχει γύρω μας, σ' όλη την Ελλάδα: από το Διδυμότειχο μέχρι τα Φιλιατρά και από τα Γιάννενα μέχρι τη Λάρισα και —φυσικά— την Αθήνα.

Ειδικά άρθρα και πάνω από 1.000 φωτογραφικά θέματα, αποκαλύπτουν, διακωμωδούν και καταγγέλλουν το κιτς δημιουργώντας ένα μοναδικό λεύκωμα επίκαιρο, ενδιαφέρον, απολαυστικό.

Ωραίο βιβλίο!

«Κάτι το ωραϊόν»

Η παρέλαση του κιτς συνεχίζεται. Ανακαλύψτε το κιτς σε κορνίζες, γκομπλέν, μπιμπελό, χαλκοτεχνήματα, χόμπι, τουριστικά σουβενίρ, εικονίτσες, προσκλητήρια, τάφους, πλαστικά λουλουδια, εκκλησίες, είδη για γάμους και βαφτίσια, φωτιστικά, τηλέφωνα, εξώφυλλα βιβλίων, αθλητικό και πολιτικό τύπο, παιδικά είδη, καρτ ποστάλ, ντίσκο, φαγάδικα, ταβέρνες, πιτσερίες, μόδα, αυτοκίνητα, μαγαζιά, σπίτια, έπιπλα... Αλλά κιτς υπάρχει και στο πορνό, στο αθλητικό ή πολιτικό πανηγύρι, στο τραγούδι, το σινεμά, το θέατρο, την τηλεόραση, τη διαφήμιση... Το κιτς υπάρχει παντού και παραμονεύει... **Ωραίο βιβλίο!**

«Κάτι το ωραϊόν

Για το κιτς σε όλες του τις μορφές γράφουν οι: Χρ. Βακαλόπουλος, Χρ. Γιανναράς, Περ. Γιαννόπουλος, Μ. Γιουρσενάρ, Γ. Καλιόρης, Χ. Καμπουρίδης, Λ. Κηλαηδόνης, Α. Κολτσιδοπούλου, Δ. Κούτσικου, Α. Κυριακίδου - Νέστορος, Π. Μαρτινίδης, Μ. Μποσταντζόγλου, Δ. Πικιώνης, Δ. Ραυτόπουλος, Δ. Σκάλος και Ν. Χατζηκυριάκος - Γκίκας. Προλογίζει η υπουργός Πολιτισμού και Επιστημών Μελίνα Μερκούρη.

Ωραίο βιβλίο!

Τι είναι «ΚΙΤΣ»

Η λέξη kitsch έχει γερμανική προέλευση προέρχεται από την ιδιωματική φράση kitschen που σημαίνει «πασαλείβω». Το επίθετο kitsch στην τέχνη χρησιμοποιήθηκε για το χαρακτηρίσμό του ευτελούς, του φτηνού, του κακόγουστου.

ΕΚΔΟΣΗ:
«ΟΙ ΦΙΛΟΙ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ ANTI»

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

ΠΟΛΥΩΤΕ

Δεινοκράτους 131, Αθήνα 115 21
Τηλ. 72.29.237

«Κάτι το ωραϊόν»

Με φωτογραφικό υλικό που βασίζεται σε ρεπορτάζ των Χρ. Βλάχου, Τ. Βρεττού και Λ. Μισούλη και εμπλουτίστηκε από αρχαικό υλικό πολλών επαγγελματιών και ερασιτεχνών φωτογράφων.

Ωραίο βιβλίο!

«Κάτι το ωραϊόν»

Ένα βιβλίο ντοκουμέντο!

Μια έκδοση των «Φίλων του περιοδικού ANTI»

- 360 σελίδες • 1059 έγχρωμες και μαυρόασπρες φωτογραφίες
- Σε σχήμα 21 x 28 πανόδετο

ΚΑΤΙ ΤΟ «ΩΡΑΙΟΝ»

ΜΙΑ ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ ΣΤΗΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΚΟΓΟΥΣΤΙΑ.

Ωραίο βιβλίο!

